У. Н. МЕДЛИКОТ
И ДОРОТИ К. КОВЪНИ

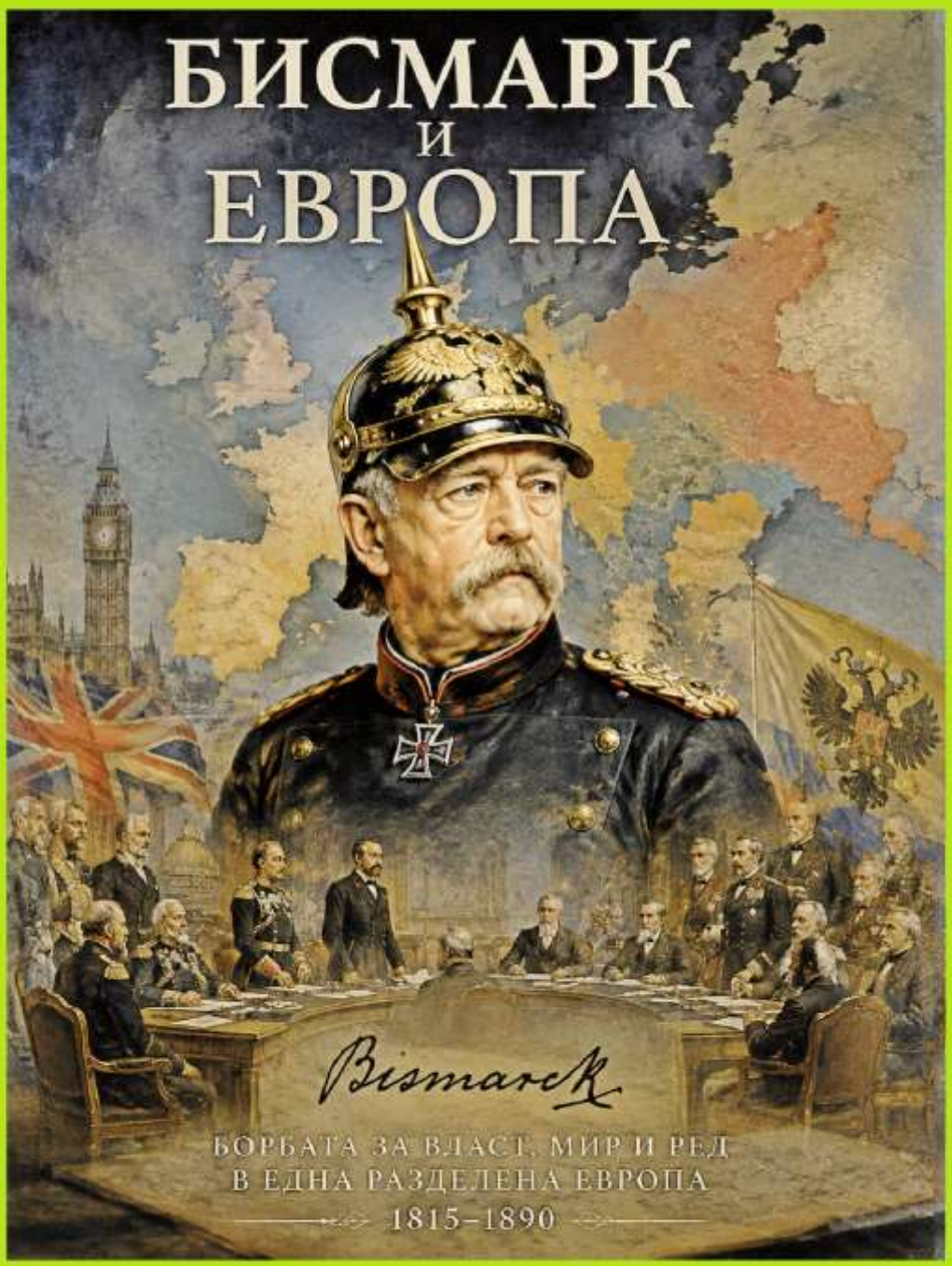

ЛОНДОН, 1971.

БИСМАРК И ЕВРОПА

от У. Н. Медликот, (хонорован професор по международна история, Лондонски университет), и Дороти К. Ковъни
превод на български ез. Живко Войников, 2026 г.

Поредица „ДОКУМЕНТИ ОТ СЪВРЕМЕННАТА ИСТОРИЯ“
редактори: А. Г. Дикенс, директорът на Института за исторически изследвания към Лондонския университет и Алън Дейвис, професор по съвременна история, Университетски колеж, Суонзи
1971
Edward Arnold (Pubüshers) Ltd., 41 Maddox Street, London WIoAN

СЪДЪРЖАНИЕ

ПРЕДГОВОР – 6
БЛАГОДАРНОСТИ – 6
ВЪВЕДЕНИЕ – 7
А. ПРОБЛЕМИ НА ПРУСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА. БИСМАРК КАТО ДИПЛОМАТ, 1851-1862 г. – 16
1. Дилемите на младостта – 19
2. Прусакът като дипломат – 19
3. Бисмарк се противопоставя на войната – 20
4. Ранната преценка за дипломацията – 21
5. Прусия - спретната и бързоходна фрегата – 21
6. Бисмарк отрича пристрастието си към чужди сили – 21
7. Аргументите за френския съюз – 22
8. Откъси от „брошурата“ – 23
9. Бисмарк в Санкт Петербург, 1862 г. – 24
10. Меморандум на Бисмарк от Баден-Баден, юли-октомври 1861 г. – 25
В. ПЪРВИЯТ УДАР, 1862-1864 – 25
1. Лондонският договор, 8 май 1852 г. – 30
2. Бисмарковото пророчество към Дизраели – 31
3. „Кръв и желязо“ – 31
4. Конвенцията на Алвенслебен, февруари 1863 г. – 32
5. Ръсел протестира срещу Конвенцията от Алвенслебен – 33
6. Бисмарк търси по-тесни руско-пруски отношения, септември 1863 г. – 34
7. Фон дер Голц е порицан – 35
8. Намек към Франция за границите по Рейн, декември 1863 г. – 36
9. Бисмарк заявява незаинтересоваността на Прусия от датския въпрос – 35
10. Аугустенбург отказва условията на Прусия – 37
11. Франция се отказва от интервенция в Дания, юни 1864 г. – 38
С. РАЗЧИСТВАНЕ НА СМЕТКИТЕ С АВСТРИЯ, 1864-1866 – 39
1. Перспективите на австро-пруския съюз, 1864 г. – 43
2. Гащайнската конвенция между Австрия и Прусия, 14 август 1865 г. – 44
3. Срещата в Биариц, 1865 г. – 45
4. Крал Вилхелм предлага на Наполеон по-тясно съглашение – 46
5. Английски либерал не одобрява политиката на Бисмарк, 1866 г. – 47
6. Наполеон изисква примирие след Кьонигрец – 47
7. Френски условия за мирно споразумение – 47
8. Николсбергският меморандум, 24 юли 1866 г. – 50
9. Бенедети иска компенсация за Франция – 50
10. Бисмарк отблъсква Бенедети – 51
11. Пражкият договор, 23 август 1866 г. – 52
D. ФРЕНСКИЯТ ПРОБЛЕМ, 1867-1870 – 52
1. Стенли (лорд Дерби) отхвърля англо-пруския съюз – 58
2. Бойст отхвърля австро-пруския съюз – 59
3. Договорът от Люксембург и Лимбург, 11 май 1867 г. – 60
4. Руско-пруското споразумение от март 1868 г. – 60
5. Пруският коронен съвет – 61
6. Принцовете Хохенцолерни обсъждат тактиката – 62
7. Грамон търси удовлетворение – 63
8. Телеграмата от Емс и ревизираната версия на Бисмарк – 63

9. Кандидатурата на Хоенцолерн: Отказът от отговорност на Бисмарк – 64
10. Реакциите във Виена на победата на Прусия – 65
11. Реакцията на един англичанин от поражението на Франция – 66
Е. ФРАНЦИЯ И КАТОЛИЧЕСКИЯТ ВЪПРОС, 1871-1875 – 66
1. Франкфуртският договор, 10 май 1871 г. – 71
2. Началото на съюза на трите императори – 72
3. Арним иска нова Френска революция – 73
4. Пруският непогрешим – 74
5. Тиер се опасява от германско нападение – 74
6. Германо-руската военна конвенция, 6 май 1873 г. – 74
7. Споразумение на трите императори: 6 юни, 22 октомври 1873 г. – 75
8. Арним одобрява Макмахон – 76
9. Бисмарк решава, че Франция ще остане изолирана – 76
10. Франция купува 10 000 ездитни коня – 77
11. „Война на хоризонта", кризата с „Военната тревога", 1875 г. – 77
F. ИЗТОЧНАТА КРИЗА, 1875-1878 – 79
1. Бисмарк предлага англо-германско сътрудничество в Турция – 82
2. Дерби приветства подхода на Бисмарк – 83
3 . Първенството на Драйкайзербунда – 83
4. Бисмарк отхвърля свикването на Конгрес през август 1876 г. – 83
5. Руските надежди за германска подкрепа – 84
6. Телеграмата на Вердер: Раздразнението на Бисмарк – 84
7. Швайниц във Варзин, 10-12 октомври 1876 г., разговор с Бисмарк – 84
8. Речта на „костите на померанския гренадир" – 85
9. Подозренията относно руската политика през януари 1877 г. – 86
10. Отхвърляне предложението за съюз към Великобритания – 87
11. Бисмарк одобрява проекта на Лондонския протокол – 87
12. Бисмарк за желаното бъдещо подреждане на силите – 88
13. Речта за „Честния посредник" – 89
14. Бисмарк подкрепя мирните условия на Шувалов – 89
15. Бисмарк и Берлинският конгрес: някои чуждестранни коментари – 90
G. СКЛЮЧВАНЕ НА СЪЮЗИТЕ, 1879-1884 – 91
1. Опитът за възраждане съюза на трите императори – 96
2. Гневът на Бисмарк срещу Румъния – 97
3. Бисмарк губи доверието си в Русия – 98
4. Писмото на царя като „звучен шамар" – 98
5. Бисмарк проучва мнението на Биконсфилд – 98
6. Бисмарк съобщава за настъпилият мирен обрат в руската политика – 99
7. Австро-германският съюзнически договор – 100
8. Бисмарк за органичния характер на Двойния съюз – 101
9. Руският поглед върху германската политика – 101
10. Бисмарк осъжда революционните цели на Гладстоун – 102
12. Срещата във Фридрихсруе, септември 1880 г. – 103
13. Гирс за руско-германските отношения – 104
14. Разговорите на Сабуров във Фридрихсруе, 9, 10 декември 1880 г. – 105
15. Casus foederis (договорно задължение) на Двойния съюз – 105
16. Министерската декларация на Бисмарк, 18 май 1881 г. – 106
17. Бисмарк се оттегля от преговорите за Съюза – 106
18. Споразумението на трите императори е препоръчано – 106
19. Договорът за съюз между трите императори, 18 юни 1881 г. – 107

20. Бисмарк одобрява сключването на Тройния съюз – 108
21. Договор за Тройния съюз между Германия, Австро-Унгария и Италия, 20 май 1882 г. – 109
H. КОЛОНИАЛНАТА ПОЛИТИКА НА БИСМАРК – 110
1. Англо-германското сътрудничество в Тихия океан, 1875 г. – 115
2. Англо-германското сътрудничество в Испания, 1877 г. – 115
3. Бисмарк отхвърля колониалната политика през февруари 1880 г. – 116
4. Бисмарк за Гладстон, февруари 1884 г. – 116
5. Въоръжен неутралитет срещу Англия? – 117
6. Предварителното изявление за германските колониални искания – 118
7. Бисмарк намира отношението на Великобритания за самонадеяно – 119
8. Протекторатът над Англа Пекена – 119
9. Бисмарк хвали френско-германското сътрудничество – 119
10. Условията на Бисмарк за колониално споразумение с Франция – 120
11. Гренвил за отстъпването на Хелголанд – 120
12. Французите са безразлични – 121
13. Гренвил потвърждава своята позиция за германската колонизация – 122
14. Бисмарк отговаря на критиките на Гренвил – 123
I. ПРОВЕРКАТА НА СИСТЕМАТА, 1885-1888 – 123
1. Френското очакване за възраждане на германската враждебност – 129
2. Българската криза със Съединението: Бисмарк поема юздите на Австрия – 130
3. Нарастващото руско раздразнение заради България – 132
4. Бисмарк съветва Робилант да предпочете британския пред френския съюз – 133
5. Речта на Бисмарк от 11 януари 1887 г. – 133
6. Условията на Бисмарк за англо-германското сътрудничество -133
7. Договор между Германия и Италия, 20 февруари 1887 г. – 134
8. Инцидентът със Шнабеле – 135
9. Договорът за презастраховка, 18 юни 1887 г. – 135
10. Калноки за противоречията в германската политика – 136
11. Увереността на Криспи в отношението на Бисмарк – 137
12. Бисмарк определя постоянните реалности на германската външна политика - 137
13. Бисмарк препоръчва последен помирителен жест на Австрия – 138
J. ПОСЛЕДНАТА ФАЗА, 1888-1898 – 139
1. Речта на Бисмарк в Райхстага от 6 февруари 1888 г. – 143
2. Солсбъри за брачната криза в семейство Батенберг – 144
3. Нарастващата британска резервираност към външната политика на Криспи – 144
4. Предложението за съюз на Бисмарк към Англия, януари 1889 г. – 145
5. Речта на Бисмарк в Райхстага от 26 януари 1889 г. – 146
6. Бисмарк хвали собствената си умереност – 146
7 . Необходимостта от германското влияние в Европа – 147

ПРЕДГОВОР

Целта на този труд написан като сборник от документи е да илюстрира тактиката и аргументите, чрез които Бисмарк довежда Прусия до господство в Северна Германия, а Германия до хегемония в Европа. Поради ограничения обем е трудно да се проследят всички тънкости на майсторската му дипломация, които доказват разбирането му, че търпението е един от най-важните добродетели.

Трудът ни разглежда въпроса за отношенията на Бисмарк с останалите европейски държави, във всяка фаза от неговата политика и включва някои показателни примери за реакцията към политиката и идеите на Бисмарк от отговорните личностите и правителствата на европейските държави.

Официалната документация по темата е изобилна; голяма част от нея, но разбира се не цялата, вече е публикувана.

В основните публикации наистина има странни пропуски. Десетте тома „Die auswärtige Politik Preussens, 1858-1871“ (Външната политика на Прусия, 1858-1871 г.) са публикувани между 1932 и 1945 г.; те съдържат дипломатическата кореспонденция на Бисмарк през 60-те години на XIX век, но отсъстват напълно периодите април-юли 1866 г. и февруари 1869 до 1871 г., периодите, на двете големи войни на Бисмарк.

Продължението на тази документална поредица за периода 1871-90 г. е първата, поредицата „Die Grosse Politik der europäischen Kabinette, 1871-1914“ (Голямата политика на европейските кабинети, 1871-1914), и първите шест тома, публикувани през 1922 г.

Този документален подбор, е далеч по-точен, отколкото публикуваните много биографи на Бисмарк. Но и тук са пропуснати повечето документи, свързани с преговорите по тайните договори на Бисмарк.

Тези празнини могат да бъдат запълнени с документи, извлечени от архивите на германското външно министерство и на други правителства, както и с разкрития, които се появяват в мемоарите на съвременниците на Бисмарк.

Настоящият труд се основава на тези източници и включва някои важни и досега непубликувани германски, британски, австрийски и руски материали. Всички преводи на откъси, с изключение на цитираните от английските издания, са на редакторите.

Кейбридж, декември 1970 г.

БЛАГОДАРНОСТИ

Редакторите и издателят благодарят на следните лица за разрешението да използват материали, защитени с авторски права: Алфред Костес (En(i), (iii), H5, H12, Ii); Harvard University Press (G7, G16, G21, Ii); Verlag von Reimar Hobbing (Dio, E2, F7, G3); управителя на Her Majesty's Stationery Office (E3(i), Fi, Fi5(iii), G2, l2(i),(iii)); Macmillan (J2); редактора на списанието „The Slavonic and East European Review“ (F10); Издателство „Герхард Сталинг“ (B4, B6, D4) и Държавният архив на Виена (Fis(i), G6, G9, G11, G12, Gi2(iv), (v), I3, I16, In, I13). Извлече-

ние Di от Кралските архиви е публикувано с любезното разрешение на Нейно Величество Кралицата.

Редакторите биха искали също да благодарят на д-р С. С. Хънтър за любезно предоставените транскрипции, използвани в извлеченията Hl и Н2.

ВЪВЕДЕНИЕ

Ключът към политическото развитието на Бисмарк си отрива в неговата личност, въздействието върху него на проявите на пруската политика в ранните му години.

Той е човек със силно телосложение, свързан както в буржоазния, така и с юнкерското съсловие, чрез родителите си, той прави интересен и нестандартен старт на живота си като младши държавен служител, а след това прекарва няколко години в укрепване и стабилизиране на своите семейни имения.

В същото време пътува много в Англия, Франция и другаде и изучава езици. До първите си срещи с политическите реалности през 1847 г., на 32-годишна възраст, той проявява известна презрителна толерантност към либералните, националистическите и космополитните тенденции на епохата (А, 1). Но по време на революционната епоха от 1848-49 г. той бързо си изгражда репутация на един от най-крайните противници на обединена Германия на основата на либералния национализъм.

Несъмнено инстинктът му към драматизиране го е подтикнал да парадира с агресивно консервативно отношение и да призовава за ненакърнено запазване на правата на аристократичното юнкерско съсловия, като опора на пруската династия Хохенцолерни.

Но до 1851 г. той вече вижда възможностите за различна форма на обединение на Германия, при която пруската власт ще бъде засилена и доминираща над останалите германски държави управлявани от традиционните си господари.

Неговата дръзка самоувереност и жажда за ръководна роля са превръщат постигането и поддържането на това господство, в дело на неговия живот.

Освен ако другите велики сили на Европа – Русия, Франция, Великобритания и малко по-късно Италия – не решат да се намесят, този проблем ще бъде единствено проблем на 39-те държави от Германската конфедерация (der deutsche Bund).

Съгласно Федералния закон от 1815 г. Австрия, дори да притежава само един глас във Федералния парламент, председателства и може да разчита на правителствата както на по-силните, така и по-малките германски сили – като Бавария и Вюртемберг, при запазване независимостта на държавите членки и съпротива срещу опитите на Прусия да оспори много негативното и обструктивно ръководство на Австрия.

Но това винаги е нещо повече от просто германски проблем. Русия носи отговорност за запазването на Европейския концерт и през 1850 г. се напряга да подкрепи възстановяването на Конфедерацията, след като Австрия оспорва

половинчатия опит на крал Фридрих Вилхелм IV Пруски и неговите съветници да създадат съперник под формата на Ерфуртската уния.

Капитулацията на Прусия е закрепена в договa от Олмюц от 29 ноември 1850 г.

Бисмарк е германски националист само дотолкова, доколкото е готов да мобилизира националистически настроения при определени обстоятелства, за да оправдае ролята на Прусия; и не смята това за решаващо оръжие в борбата. Той разчита много повече на крайната санкция на пруските оръдия и по-непосредствено на дипломатическите маневри за изолиране на Австрия в рамките на Европейския концерт.

Първият раздел (А) на документите отпечатва примери за енергичните изявления на Бисмарк относно външната политика пред пруското правителство през първия етап от обществената му кариера през 50-те години на XIX век. Като пруски посланик в Германската конфедерация във Франкфурт, той е дори в по-добра позиция от политиците в Берлин, за да оцени унижения на Прусия през този период.

Неговите аргументи за укрепване на международната позиция на Прусия чрез изобретателна политика на съюзи не са убедителни, не защото са интелектуално неубедителни, а защото той призовава за действие, когато политическата динамика е забавена. Прусия и по-малките германски държави са в доста депресивно и пасивно настроение след провала на революцията от 1848-1849 г. и възстановяването на австрийското господство във възстановената Конфедерация, а пруското правителство трябва да се пази от неприятности и да омаловажи либералните завоевания у дома. Всичко, което Бисмарк успява да направи през този период, е да се утвърди в съзнанието на регента, принц Вилхелм, който става крал през 1861 г., като умел консервативен екстремист и човек, който е призоваван на поста само в случай на крайна спешност.

И все пак Бисмарк не е по темперамент военачалник с все по-разширяващи се хоризонти на завоеванията.[1]

Съществениият проблем на пруската или германската външна политика, както той я вижда през цялата си кариера, е да се завземе и поддържа предимство в европейската политика, без да се налага да се плаща компенсираща цена за това. Това се дължи на ясното му разбиране за относително ограничените ресурси на Прусия (и на Германия).

В първото си важно изказване след като достига на власт през 1862 г. той казва, че Прусия трябва да носи твърде бреме за крехкото си тяло (B,3), а впоследствие, в мемоарите, публикувани след смъртта му през 1898 г., той твърди, че уязвимостта на Германия означава, че тя трябва да бъде „тиха и мирна“, че не трябва да участва в превантивни войни и е „единствената велика сила в Европа, която не се изкушава от никакви цели, които могат да бъдат постигнати само чрез успешен война“ (J, 7).

Темата се повтаря постоянно в неговите политически разговори и писания. Умението му многократно да отрича всякакво предимство на другите в сделките през 60-те години на XIX век се дължи и на заблуждаващите ходове в

[1] Ото Пфланце, *Бисмарк и развитието на Германия* (Принстън, 1963), стр. 89-92

дипломацията му; той силно се наслаждаваше на най-добрата сделка, дори в случаите, когато си е позволил една евтина отстъпка. С течение на годините той е успешен, нехаресван и все по-нервно измъчван, докато размишлява върху ревността и враждебността, реални или въображаеми, на осуетени съюзници, съседи и врагове.

Условията на вътрешна безизходица, които правят енергичната му външна политика полезна като разсейващо средство след 1862 г., създават и препятствия, които трябва внимателно да бъдат заобиколени. Трите основни фази на кризата, които го занимава през 60-те години, са предмет на следващите три раздела (B), (C) и (D).

Един въпрос, който непрекъснато си задава изследователя, е доколко е преднамерена дипломацията на Бисмарк.

Образът на Бисмарк, оценяващ всички възможности сред все по-гъстия син дим от пурите по време на дългите съзерцателни вечери във Франкфурт, е просто романтичен, защото широките цели на пруската национална политика (както той ги е виждал) са твърде познати, за да се нуждаят от много размишления, възможностите за действие зависят, както той знае достатъчно добре, от случайните ходове или грешките на други сили.

Те зависят и от склонностите на неговия крал господар. Няма причина да се съмняваме в автентичността на неговите забележки към Дизраели през лятото на 1862 г. (B,2), но като пророчество програмата не отива отвъд уреждането на сметките с Австрия и малките германски държави. Той не споменава бъдеща война с Франция или дори криза с Дания по въпроса за Шлезвиг-Холщайн.

След лятото на 1863 г. той показва нарастващо умение в едновременното провеждане на алтернативни политики.

Той обича да има няколко пътя пред себе си и да може да преминава от един към друг, когато обстоятелствата го налагат. В случая с Австрия, Гащайнската конвенция от август 1865 г. и разглеждането на плановете на Антон фон Габленц през лятото на 1866 г. запазват отворена слабата възможност за споразумение с нея, в случай че чуждестранна намеса, провалът на резолюцията на Хабсбургите или съвестта на крал Вилхелм изключат войната.

Тези изобретателности усложняват задачата да се определи истинската му цел във всеки даден момент, защото е очевидно неразумно да се предполага, че евентуалният избор е предварително определен или, че отхвърлената алтернатива не е послужила на собствените му цели.

Сложността на преговорите и тайните пазарлъци, включени в този вид дипломация, очевидно водят до объркване в по-несръчни ръце.

Бисмарк вече демонстрира в датските преговори от 1863-64 г. забележителна виртуозност и способността да преследва очевидно противоречивите си цели, без да предопределя крайния си избор или просто да изпада в пълна бъркотия.

Със сигурност е имало случаи (като полската криза в началото на 1863 г., кризата „Войната на хоризонта“ или Военната тревога през 1875 г. и колониалните въпроси през 1884 г.), когато е действал раздразнително или импулсивно и получава отпор. Те наистина са чести след 1871 г. Те напомнят, че по природа е силен и властен човек, чиято търпелива сръчност, когато я прилага, е триумф

на разума над импулса. Неговите почитатели създават някои подвеждащи дипломатически истории, като представят неговата непогрешимост при всякакви обстоятелства и след това се опитват с прекалено гениални обяснения да обяснят по-малко успешните му дейности.

Факт е, че в шестте големи фази на политическите си действия, когато възможностите и опасностите са еднакво балансирани, той е пресметлив и хладнокръвен; неговият момент рядко е грешен и неговите политически опоненти претърпяват бедствия.

Поради това, неговите изявления винаги трябва да се тълкуват в светлината на непосредствения ефект, който е искал да постигне. Той се гордее с изобретателността си да казва истината, за да заблуди, когато е необходимо (J,7).[2]

Той също се нуждае от много способни и послушни служители във външното министерство и сред посланиците, които точно да следват инструкциите му, без винаги да разбират целта им. Пруската дипломатическа служба обаче има много недостатъци през 1862 г.; по-големият блясък на военния живот и безинтересното качество на пруската външна политика от 1815 г. насам оказват влияние върху качеството и ентусиазма на начинаещите дипломати.

Бисмарк обръща голямо внимание на този проблем и собствените му успехи в надлежния ред повишават обществения авторитет на службата. Той проявява предпочитание към подходящо квалифицирани военни; за разлика от „домашните" новобранци от пруската администрация, те поне разбират дисциплината (A,2). Качеството на персонала постепенно се подобрява и Бисмарк настоява за делови процедури и обективно отчитане.

Дори възхитителният Швайниц е предупреден да избягва сарказма в своите „доклади" (D,10). Бисмарк се справя ожесточено с посланици, които следвали собствена политика. Един от тях е фон дер Голц в Париж (B,7). Бисмарк окончателно утвърждава господството си едва след уволнението на друг посланик в Париж, граф Арним, през 1874 г. Едно от усложненията, че посланиците имат директен достъп до краля на Прусия.

Разбира се, може да запитаме дали дипломатическите пречки по пътя на Прусия през 60-те години на XIX век са толкова огромни, колкото са предполагали германските публицисти, ако не и самият Бисмарк. „Ако играе с голямо умение, това е добър ход още в началото", пише професор У. Е. Мосе. „Нито британските, нито руските държавници са загубили интересите на своите страни, застрашени от обединяването на Германия."[3]

Оптимистичните планове на Бисмарк в края на 50-те години та XIX век за съюз с Франция и убеждението му, че Русия не се е интересува от защитата на Германия срещу френска атака (A, 7), показват, че самият той не е силно загрижен за възможността за чуждестранна намеса в пруското самоутвърждаване в германското национално движение. Ако това се случи, по-вероятно ще пострада Австрия, защото е загубила приятелството на Русия в Кримската война и е отчуждила Франция заради италианската си политика, кулминираща във френско-австрийската война от 1859 г.

---

[2] Вж. Лудвиг Райнерс, Бисмарк (Мюнхен, 1958), I, 196-197.

[3] У. Е. Мосе, Европейските сили и германският въпрос, 1848-1871 (Кеймбридж, 1958), стр. 372.

След 1862 г. това основно разположение не се променя коренно и предположението в Париж и Санкт Петербург, че Прусия няма да може да се справи с Австрия във война, намалява още повече всяка вероятност от френска или руска тревога или въоръжена намеса срещу плановете на Прусия.

Но след икономически изтощителния и морално обезкуражаващ кримски епизод и по-нататъшното икономическо напрежение от полската криза през 1863 г., Русия не желае да воюва с никого, ако можеше да го избегне. Тя все още желае да запази в Германия консервативните правителства, династичните интереси и децентрализирания Бунд (съюз) , за чието възстановяване помага в Олмюц, но не е склонна да се намесва, освен дипломатически. Това ръководи действията ѝ в датската криза през 1864 г. и въпреки че царят първоначално е болезнено разтревожен от перспективата за големи промени след Садова, той не настоява в искането си за конгрес пред яростната опозиция на Бисмарк. Националният интерес на Русия сочи Близкия изток (Балканите) като истинска сфера за напредничава политика, ако някога в бъдеще това стане осъществимо. Тъй като кримската групировка (Франция, Великобритания, Австрия и Италия) ще се възроди пред лицето на всяка подобна инициатива, Русия действа предпазливо и признава Прусия за свой единствен потенциален съюзник, гледна точка, която се затвърждава, когато временното френско-руско сближаване от годините след Крим се разпада заради френската намеса в полската криза от 1863 г.

Известно е, че британското обществено мнение по принцип е достатъчно добре настроено към напредъка на германския национализъм, което задоволява либералните симпатии към хората, „борещи се за свобода“ в Италия, Балканите, Полша и дори за известно време Конфедеративните (южни) щати на Северна Америка.

Политическите съображения усложняват въпроса, без да разрушат основното британско приемане на обединението. Обединена северногерманска държава, както се предполага (погрешно), е предимно протестантска, естествен съюзник или във всеки случай не естествен враг на Великобритания и вероятен противовес на Франция и Русия.

Шлезвиг-Холщайн е единствената точка, в която е възможен пряк сблъсък на интереси между двете страни, а съпротивата на Палмерстън срещу германската националистическа атака срещу херцогствата през 1849 г. не означава неодобрение на самото националистическо движение.

До 1864 г. традиционните английски възражения срещу контрола върху входа на Балтийско море от силна европейска сила сякаш загубват голяма част от тежестта си, а твърдостта на австро-пруските действия срещу Дания раздразва британското правителство и британското обществено мнение, без да ги подтикне към действие. От силите, които са толкова активни по този въпрос от 1849 до 1852 г., Франция се въздържа, а Русия не е готова да се намеси. Англо-френският съюз вече няма значение до 1863 г. и въпреки че все още има своите застъпници в Лондон, отстъпва през недоверчивия изолационизъм, който британските правителства поддържат спрямо германския въпрос до 1870 г. Очевидно е, че Бисмарк не е мислил за Великобритания като за враг, а като за дискретен и покровителствен приятел, чийто съюз е търсил от време на време.

Дори в случая с Франция няма неумолима воля да се осуети пруската амбиция. Това не се дължи на съмнения за заплахата за европейския баланс на силите, която възниква от по-силна Германия, независимо дали е водена от Австрия или Прусия, а на тенденцията до 1866 г. да се подценява Прусия в сравнение с Австрия и на многобройните разсейващи фактори, вътрешни и външни, пред които Наполеон III трябва да се изправи. Той предпочита да се справи с германския проблем чрез умела дипломация, което обикновено означава твърде очевидно насърчаване на Прусия за сметка на Австрия и, ако политическата безизходица в Централна Европа след 1815 г. не може да се запази, осигуряване на гаранции и компенсации за Франция. Това е политиката на Наполеон веднага след изненадата и шока при Садова и е изцяло по вина на Бисмарк, че не е намерена формула за спасяване на репутацията му.

Всяка надежда за намиране на подобна основа за трайна приятелска връзка бързо се стапя. От двете страни на фронтовата линия емоционалното напрежение се натрупва през следващите четири години. И двете правителства разбират предимствата на военната победа: всяко знае цената на поражението.

Кошмарът от коалиции срещу Германия, който толкова често нарушава съня му като имперски канцлер, започва да се очертава в съветите, които получава от други правителства през април 1867 г. да се държи разумно спрямо Франция по люксембургския въпрос. Накратко, Прусия започва да губи свободата на маневриране, произтичаща от относителната ѝ незначителност като сила преди 1866 г. Плашещият елемент в този лош сън е не толкова, че Франция ще намери силни съюзници, колкото че Германия ще стане зависима от ненадеждни приятели.

Усилията му по това време да подобри отношенията си с Австрия и да сключи съюз с Великобритания въз основа на сътрудничество по отношение на Белгия и Източния въпрос са неуспешни. Той осигурява полезно антиавстрийско споразумение с Русия през март 1868 г. (D,4), но при условия, които далеч не осигуряват на Русия, всеотдайната подкрепа на Изток, която е цената за постоянен съюз.

Пруската победа през 1870 г., подобно на тази от 1866 г., изглежда достатъчно оправдание за политика, която е осъдена като ненужно провокативна и неефективно пресметлива в случай на поражение.

Сър Робърт Мориер, британски посланик в Щутгарт, който предсказва преди Садова (C,5), че това ще се случи, напълно приема новата позиция на Германия през 1871 г. (D,11).

Със сигурност, когато според него разумните политически и териториални цели на Прусия са постигнати с формирането на Германската империя на 18 януари 1871 г., той отсега нататък се ограничава до защитата и вътрешното усъвършенстване на своя задоволителен шедьовър. Първото нещо, което трябва да порази изследователя, е постоянната атмосфера на криза по време на 19-годишното му канцлерство, което може да се обясни само донякъде с истинския страх от нападение. Новата империя, притискаща границите на трите други силни континентални сили, е несъмнено уязвима за нападение и е очевидно, че доказаното военно превъзходство на Германия трябва да се поддържа: следователно има случаи, когато е необходима публичност, стигаща дори до подстре-

кателство към война, за да се поддържа патриотичният плам жив и да се стимулира електоралната подкрепа за режима и неговия военен бюджет. Има обаче и по-сериозни причини за напрежение.

Единият е резултат от нарастването след седемдесетте години на експанзионистични стремежи, които намират първия си отдушник в началото на колониалното движение и водят до по-буйните призиви за „световна политика" при Вилхелм II. И от самото начало има неудовлетворени германски националистически стремежи, които приемат двете форми на малогерманската държава на Бисмарк през 1866 и 1871 г. просто като отлично замислена част, последвана от по-нататъшни развития.

Германска власт в Европа. Тези „гросдойч" (великогермански) националисти имат своите аналози в Австрия и не са заглушени, въпреки че привлекателността им е отслабена, от Двойния съюз от 1879 г. С течение на годините може да се види, че в политическата среда на нова Германия възприятието е странно смесено с дързост; Германия е заобиколена от завистливи съседи, но самият Бисмарк, както се оказва, показва как да устоявява чрез смелост и хитрост. С нарастването на предпазливостта си, по-късното поколение офицери и дипломати става все по-нетърпеливо. През 80-те години ня XIX век вече има много разговори за необходимостта от превантивна война с Русия.

Допълнителен източник на напрежение е съществуването на врагове, ако не на новия Райх, поне на неговото централизирано ръководство, в собствените граници, под формата на малцинства, търсещи подкрепа другаде. За Елзас и Източна Лотарингия, анексирани през 1871 г., Франция има толкова осезаеми и ясни претенции, че изключва надеждата за трайно помирение с Германия на което и да е френско правителство; Германия има лоша позиция, която е просто рекламирана от такива абсурди като забележката на Трайчбеке, че погрешната воля на онези елзасци, предпочитащи френското управление, трябва да бъде игнорирана в полза на германските корени на техните предци.

Бисмарк призна пред френския посланик през август 1871 г., че за него двете провинции са като „Полша с Франция зад нея".

Полският национализъм го тревожи от 1863 г. и не осигурява автоматичната гаранция за консервативна солидарност между трите империи, която той иска. Австрийците предпочитат своите поляци пред русинските си поданици в Галиция и предизвикват неблагоприятни сравнения с положението на поляците в Прусия; в руското правителство има елементи, които подкрепят помирителна политика, основана на Конституцията от 1815 г.

Преди всичко имао опасна открита военна граница и Бисмарк периодично е обезпокоен от движенията на руските войски (винаги „рутинни") и стратегическото изграждане на железопътни линии в руско-полските райони.

В югозападна част четири държави, присъединили се към империята през 1871 г., засилват силно католическото малцинство; то създава енергичната новата Центристка партия в Райхстага, която подкрепя децентрализацията, и търси (в много по-слаба степен от подозренията на Бисмарк) насоки от Рим и настройва Австрия срещу пруските водачи. Може да добавим и четвърти проблем с малцинствата на север, защото Австрия напомня на Бисмарк за някои не-

изпълнени клаузи от Пражкия договор за плебесцита на херцогствата на Елба (за корекция на границата с Дания на етнически принцип).

В строго дипломатическата област след 1871 г. основната му грижа е неразрешимият френски проблем и той никога не е бил напълно доволен от системата от съюзи, която е измислил за нейната изолация. Неговото безпокойство е силно изразено пред много от неговите сънародници, доколкото разбират ситуацията.

Лигата на тримата императори от 1872-73 г. е всичко друго, но не и картбланш разрешение на въпроса с изолацията на французите, които намират изненадващо голяма дипломатическа подкрепа в кризата „Войната на хоризонта" или военната тревога от 1875 г. Нито пък му оказва помощ в борбата му с новия и неуловим противник, папа Пий IX.

Първи пет години на империята (1871-75) са любопитен летопис на относителни неуспехи, в които нищо не се е объркало, а Бисмарк сякаш губи предишното си тактическо умение и добра преценка (Раздел D).

Теорията, която най-добре отговаря на фактите е, че поради донякъде погрешна преценка или прекомерна самоувереност, той не успява през първите години на империята да оцени безполезността на минирационалната политика, неподкрепена със сила.

Преди 1870 г. провокативната дипломация е подготвила пътя за бързия удар, нанесен в съответствие с неговия собствен момент: сега той използва само заплахата от сила, за да осигури позицията си. Ситуацията не може да не засили песимистичния му възглед за германската уязвимост. Урокът от кризата от 1875 г. е необходимостта от по-малко директни и изрични демонстрации на сила. В крайна сметка, ако епохата на войните е приключила, защо да не го кажем?

Съответно след 1875 г. настъпва забележима промяна в тактиката. Поголям акцент се поставя върху желанието на Германия за мир и липсата на експанзивни цели. Дори когато придобива колонии през 80-те години на XIX век, той продължава да настоява, че не е привърженик на колониализма. Вместо това той заявява приятелство към всички сили, включително, след 1877 г., и Франция; обещава дипломатическа подкрепа за разумно разширяване и териториални придобивания от тяхна страна (при условие че не трябва Германия да влиза в конфликт със своите съперници) и се предлагаха при подходящи случаи да бъде посредник.

Тази политика е разработена за първи път по време на Източната криза от 1875-78 г. (Раздел F). Бисмарк е често консултиран, съчувства, готов е с предложения, на разположение като „честен посредник" и е решен да не се намесва. В дискусиите предлага руско-австрийско разделяне на интересите на Балканите, британска концентрация върху Египет и френска експанзия в Северозападна Африка (Тунис). Той не иска те да воюват, а да бъдат достатъчно ангажирани в своите проблеми и спорове, за да оставят Германия на мира.

Не е лесно да се каже доколко различен щеше да ходът на европейското развитие през 70-те и 80-те години, без Бисмарк на политическата сцена: и за да се предпазим от грешката да приписваме всички кризи на неговата инициатива, трябва да отбележим, че всички специфични съвременни европейски проб-

леми, с изключение на Елзас-Лотарингия, са с по-дълга продължителност. Изчисляването на алтернативите е трудно, когато самата нова Германия създава по-скромното положение на Австрия и Франция.

Разбира се, обаче, турският въпрос, римският проблем, новият империализъм и нарастващото влияние върху европейските съперничества, експанзионизма на САЩ и Русия и др., са стари или развиващи се проблеми, от които той се интересува главно, за да предпази Германия от неприятности.

В този по-скоро негативен смисъл през 80-те години на миналия век европейското развитие за известно време съответства на неговите желания и никой не се съмнява в неговото огромно превъзходство. Силата на Германия нараства по отношение на човешката сила, икономическото развитие и военните ресурси и след неговото оттегляне, но политическият ѝ авторитет намалява.

Най-големият му провал е в отношенията му с Русия. Франция след 1871 г. е непримирима, но Бисмарк е довежда до тази ситуация с ясно съзнание през 1870-1871 г. В случая с Русия, той никога не успява след 1871 г. да събере аргументи и да предложи осезаеми стимули, достатъчни за създаване на истинската близост, която желае. Цялостната отговорност за това не е лесна за определяне. Преди 1870 г. Бисмарк ухажва Русия, и извлича голяма полза от нейното толерантно отношение към изграждането на Германската империя от Прусия и изплаща дълга (за да заздрави отношенията) чрез подкрепата си за клаузите за Черно море на Лондонската конференция от 13 март 1871 г.

От друга страна, подкрепата му за балканските ѝ амбиции, както в споразумението от март 1868 г. (D,4), е и остава ограничена. Дали това е неблагодарност? Руснаците постоянно повтарят това, а Бисмарк отговаря, като намеква (през октомври 1876 г.) за предложената готовност за по-мащабно сътрудничество, но самият цар изглежда не го и желал.

От края на 50-те години на XIX век, на нататък винаги има профренски елемент с различно влияние в руския двор и правителствени кръгове. Александър II и консервативното руско обществено мнение все още проявяват загриженост за европейския баланс и подреждането на европейските дела в традицията на Свещения съюз, с продължаващо безпокойство от пренебрегването на споразумението от Бисмарк. Горчаков несъмнено иска посредническа роля в Европа и играе в ущърб на Бисмарк, докато не е принуден да заеме дипломатическа дефанзива от Източната криза от 1877-78 г.

Тези руско-германски напрежения, са изострени от панслависткия гняв, който се увеличава след 1875 г. и внушава на Бисмарк, нелепите но плашещи го спекулации за съществуването на панславистки революционен заговор, който ще обхване и царя, а след това и Германия.

Той прилича на Наполеон I по страха си от революцията и по значително по-голямата си увереност в справянето с по-конвенционалните кризи на дипломацията и войната.

През октомври 1880 г. той говори с чувство за „революционния квартет" между Горчаков, Гамбета, Гарибалди и Гладстон, като са нарушители на мира.[4]

[4] G. A. Rein, Die Revolution in der Politik Bismarcks (Göttingen, 1957), p. 207.

Системата от съюзи, която Бисмарк разработва между 1879 и 1883 г., е по същество опит за установяване на достатъчен контрол върху поведението на руските лидери, за да неутрализира техните антигерманските, антиавстрийските и профренски жестове. От руска страна съюзът с Германия е приеман по подобен начин като средство за неутрализиране на германската враждебност.

Сериозността на кризисния период от 1885-88 г. се дължи на руско-френското нетърпение към рестриктивността на бисмарковските споразумения, които действат автоматично в тяхна вреда.

Разработването на неговите силно секретни и противоречиви схеми за осигуряване на мир (който дотогава никога не е бил сериозно застрашен) се нарежда до дипломацията му от 1863-66 г. като класика на кабинетната дипломация (Раздел I); но кризата отшумява без драматичен финал и с малко осезаемо удовлетворение за него.

Съюзът на тримата императори изчезва в този процес. Руснаците стават все по-заплашителни и свадливи. Неуспешните му опити да осигури съюз с Великобритания или да защити Италия от Франция през 1889 г. показват, че Европа се освобождава от неговата не толкова благосклонна хватка известно време преди младият император Вилхелм II да се освободи от властта на своя всемогъщ служител през март 1890 г.

А. ПРОБЛЕМИ НА ПРУСКАТА ВЪНШНА ПОЛИТИКА. БИСМАРК КАТО ДИПЛОМАТ, 1851-1862 г.

В Олмюцкото споразумение от 29 ноември 1850 г. пруското правителство, начело с крайноконсервативния Ото фон Мантойфел, се съгласява да се откаже от плановете за обединение на Северна Германия под ръководството на Прусия, което означава война с Австрия и Русия. Австро-пруски отбранителен съюз е подписан през 1851 г. Бисмарк критикува непопулярното решение със саркастични аргументи за целесъобразност в Пруския парламент на 3 декември 1850 г. (3) на говори учтиво за Австрия.

Назначаването му за пруски представител във възродения Германски Бунд във Франкфурт е награда за неговата лоялност. Но е избран и като решителен човек за трудна работа. След като встъпва в длъжност на 11 май 1851 г., той бързо се запознава (под ръководството на опитен дипломат Теодор фон Рохов през първите три месеца) с рутината на дипломатическите дела.

Известният му коментар в края на седмицата относно дипломатическото шарлатанство при тези обстоятелства трябва да се разглежда по-скоро като опит да забавлява младата си съпруга, отколкото като обмислена преценка (4).

Но през осемте си години във Франкфурт той има много да каже за всеки аспект на проблема с осигуряването а възхода на Прусия до доминираща роля в Германия и това заменя защитата на аристократичния консерватизъм като доминираща цел на политическия му живот. Той бързо се убеждаво в невъзможността да споделя властта с Австрия, която в Олмюц поддържа господството си по-демонстративно, отколкото преди 1848 г. Задачата на Бисмарк, както я вижда той, е да осуети триковете и претенциите на австрийските представите-

ли, като същевременно убеждава по-малките германски държави да следват пруския пример, когато е възможно.

Тази енергична напористост не е точно това, което пруското правителство иска, и Бисмарк не успява да убеди нито краля Фридрих Вилхелм IV, нито Мантойфел да поемат риска от открит спор с Австрия. Нито пък той е желал нещо повече през първите си години във Франкфурт, отколкото да установи уважение към собствената си страховита и силна личност и да остави на Прусия свободата да използва или да се противопоставя на Австрия, както сметне за добре. Редица аргументи, някои от които трудно се съгласуват един с друг, преминават през интересната му кореспонденция с Мантойфел и с довереника на краля Леополд фон Герлах. Неговите собствени възгледи относно възможностите на международната ситуация се променят с времето и той умело адаптира аргументите си към гледната точка на своите кореспонденти.

Но по отношение на външната политика той желае господство на Прусия над Германия и по това време вярва, че Австрия трябва да бъде принудена да приеме това чрез политически маневри на Прусия, а не със сила. Той разбира добре, че Прусия не е достатъчно силна, за да се бори на този етап, и знае, че също липсва воля за това. Скоро отхвърля, ако някога сериозно е имал, надеждата, че Австрия ще отстъпи без борба лидерство си при изгодни условия за партньорство на Прусия. И не смята, че Австрия има полза за Прусия като лидер или съюзник (5). Алтернативните курсове са да се изолира Австрия в рамките на Конфедерацията, като се обърнат гласовете на мнозинството от по-малките държави срещу нея, или да се разчита на чуждестранна, съответно на френска или руска, помощ.

От началото на 1853 г. той настоява за желателността да се запази отворен пътя за съюз с Франция. По време на Кримската война, когато Австрия успява да разгневи и двете страни, като се противопоставя дипломатически на Русия, без да воюва пряко с нея, Бисмарк подхранва смели планове да наложи условията на Прусия на Австрия като цена на подкрепа, със съюз с Русия (който той предпочита) или със западните сили, ако Австрия откаже. Фридрих Вилхелм обаче подновява австро-пруския отбранителен съюз през април 1854 г. и не може да забрави традицията на семейна лоялност към Хабсбургите, въпреки че брат му и наследник, принц Вилхелм, клони към западните сили. В крайна сметка Прусия не прави нищо решително или компромисно по време на войната и на Бисмарк остава да поднови аргументите си, когато тя свършва.

Той проницателно предвижда, че Франция и Русия ще се сближат след Парижкия мир (30 март 1856 г.) и че при някои обстоятелства Англия и Австрия могат също да намерят общ език. Сега той подновява аргументите си за използване на чуждестранните съюзи за разширяване на Прусия, без окончателно да изключва възможността за сътрудничество с по-сговорчив австрийски режим. И обяснява на фон Герлах, че неговата политика е чиста целесъобразност и ще е еднакво доволен да види как пруските войски воюват с всяка чуждестранна армия, ако това отговаря на пруската политика; в мирно време е разточително или да се карат, или да се предлагат услуги на чужди държави без конкретно предимство в замяна (6).

Този суров реализъм е малко прекалено интелектуализиран за пруските консерватори, които отъждествяваха бонапартизма с революцията и търсят утеха в Русия, като същевременно се опасяват както от руския, така и от френския „цезаризъм".

В дълго писмо до Мантойфел от 18 май 1857 г., Бисмарк се аргументира в полза на по-тесни отношения с Франция (7), Герлах възразява, че Прусия може да бъде не повече от „скромната трета страна" в съюз с Франция и Русия. Бисмарк предлага да се намери отговор на това възражение в умело балансиране между френско-руската и англо-австрийската групировка, и в укрепването на Прусия чрез военна реформа и овладяване на германския национализъм.

Тази идея се появява в неговия меморандум от 18 май 1857 г. и е разработена в още по-дълъг документ от март 1858 г., известен като „Брошурата" (8).

Без да бъде сантиментално засегнат от идеята за германския национализъм, той твърди, че личният интерес и моралната сила на националистическата идея могат да бъдат използвани, за да се осигури съгласието на по-малките германски държави с плановете на Прусия. В друг документ, меморандумът от Баден-Баден от октомври 1861 г., проучва възможността за въвеждане, като част от ревизирания Цолферайн (Митнически съюз), на „Цолпарламент", който да има очевидни политическо приложение (10).

Това опортюнистично използване на германския национализъм имаше двойно значение във връзка с противоречието „grossdeutsch-kleindeutsch" (вебикогерманци и малогерманци). Тези термини се отнасяха до двете основни политически нагласи от 1848 г. и стават познати след основаването на „Deutscher Nationalverein" (Германски национален съюз) през септември 1859 г. Въпреки че всички гледат на Прусия като на лидер на Обединена Германия („малкогерманското" решение), членовете му се надяват на някакво задоволително споразумение с Австрия. Склонността на Бисмарк е винаги да оправдава лидерството на Прусия с основание на естествената ѝ ефективност („бърза фрегата") и той е скептичен относно реалността на националистическите настроения; през 1848 г. той дори говори за „германската измама". Но и други пруски пропагандатори са наясно с необходимостта да омаловажат лидерските качества на Австрия. Може да се каже, че тя е по-скоро средноевропейска, отколкото истински германска държава, и че виенската политика от времето на Метерних е замислена по средноевропейски, а не по германски модел.[5]

Фридрих Вилхелм е недееспособен от претърпян инсулт през октомври 1857 г., принц Вилхелм става регент и крал през януари 1861 г. Революционните планове на Бисмарк за използване на германския национализъм в пруската кауза първоначално не са приети от принц Вилхелм, който през 1858 г. предпочита приятелство с Австрия и Англия и умерено либерална политическа ориентация. Мантойфел е уволнен, а Бисмарк е преместен от Франкфурт в Санкт Петербург, където поема посолството през април 1859 г. (9).

Надеждите му да си осигури правителствен пост се колебаят през следващите няколко години; той е отзован от Русия през март 1862 г., но след това е

5 Gerhard Ritter, Lebendige Vergangenheit (Мюнхен, 1958), глава за „Grossdeutsch und Kleindeutsch in 19 Jahrhundert", стр. 109, 114; Otto Becker, Bismarcks Ringen um Deutschlands Gestaltung (Heidelberg, 1958), p. 70.

изпратен като посланик в Париж, където прави опит, за да насърчи убеждението на Наполеон I, че Прусия може да се окаже полезен и отстъпчив съюзник на Франция.

1. Дилемите на младостта. Напуснах училище на Великден 1832 г., като нормален продукт на нашата държавна образователна система; пантеист и ако не републиканец, поне с убеждението, че републиката е най-рационалната форма на управление, размишлявайки също така върху причините, които могат да решат милиони хора трайно да се подчиняват на един човек, когато през цялото време чувах от възрастни хора много горчива или презрителна критика към техните управници...

Тези впечатления останаха в етапа на теоретични размисли и не бяха достатъчно силни, за да изкоренят вродените ми пруски монархически чувства. Историческите ми симпатии останаха на страната на монархията... Не одобрявах поведението на всеки германски принц, който се е съпротивлявал на императора преди Тридесетгодишната война,; но от Великия курфюрст[6] нататък бях достатъчно партиен, за да заема антиимперска гледна точка и да намирам за естествено нещата да са били готови за Седемгодишната война. И все пак германско-националното чувство остана толкова силно в мен, че в началото на университетския си живот веднага влязох в отношения с Буршеншафт , или групата студенти, чиято цел е насърчаването на национално чувство. ... През първата ми шестмесечна година в Гьотинген се проведе фестивалът в Хамбах (27 май 1832 г.), чиято „празнична ода" все още е в паметта ми; през третата – безредиците във Франкфурт (3 април 1833 г.). Тези прояви ме отвратиха. Намесата на тълпата в политическата власт противоречи на пруското ми образование и се върнах в Берлин с по-малко либерални възгледи, отколкото когато го напуснах; но тази реакция отново беше донякъде смекчена, когато бях въведен в непосредствена връзка с действието на политическата машина. По отношение на външната политика, с която обществеността по това време се занимаваше малко, моите възгледи за Освободителната война (б. пр. срещу Наполано) бяха взети според гледната точка на пруски офицер. Като погледнах картата, превземането на Страсбург от Франция ме вбеси, а нашествието във Хайделберг, Шпайрс и Пфалц ме накара да се чувствам отмъстителен и войнствен...

R&R, I, 1-3

2. Прусакът като дипломат. Доколкото на тогавашната ми възраст сериозно мислех за служебна кариера, имах предвид дипломацията, дори след като молбата ми до министър Ансилон не предизвика никакво насърчение от негова страна... Министърът остана с впечатлението, че категорията на нашето „домашно" пруско благородничество не му предоставя желания материал, от който да черпи кадри за нашата дипломация, и не е пригодена да компенсира липсата на дипломатичност, която той откриваше в персонала на на службата. Това впечатление не беше напълно неоправдано. Като министър винаги съм се радвал на добротата на колегата провинциалист към местните пруски дипло-

[6] Фридрих Вилхелм фон Бранденбург (1620 – 1688). При управлението му Бранденбург-Прусия израства от незначителна, бедна и опустошена земя след Тридесетгодишната война като международна сила.

мати, но моето официално чувство за дълг, рядко ми позволяваше да задоволя това предпочитание; като правило само когато въпросните лица бяха преместени на дипломатическа позиция от военна. При чисто пруските цивилни дипломати, които никога или само недостатъчно са попадали под влиянието на военната дисциплина, като правило съм наблюдавал твърде силна склонност към критика, към „самоувереност", към противопоставяне и лична чувствителност, засилена от недоволството, което чувството за равенство на стария пруски благородник изпитва, когато човек от неговия ранг е поставен над него или стане негов началник по друг начин, освен при военните условия... Познаването на езиците (дори на посредствено ресторантско ниво) у нас лесно се превръщаше в самочувствие в дипломацията като наше призвание, докато нашите посланически доклади, особено тези ad regem (до монраха), трябваше да бъдат на френски; което беше официалното правило и в сила (дори не винаги спазвано), докато не станах министър...

R&R, i, 3-5

3. Бисмарк се противопоставя на войната: 3 декември 1850 г. Реч на заседание на Втората камара на Пруския ландтаг след подписването на споразумението от Олмюц.

... каква война е това? Не експедиция на изолирани полкове към Шлезвиг или Баден, не военна разходка през проблемни провинции, а голяма война срещу две от трите велики континентални сили (Австрия и Русия), докато третата се мобилизира на нашата граница, жадна за завоевания и добре осъзнаваща, че в Кьолн ще намери съкровище, което да сложи край на Френската революция и да даде на своите владетели френската императорска корона.

Войната, господа, която ще започне, като ни принуди да се откажем от някои от по-отдалечените пруски провинции, голяма част от които ще бъде окупирани от вражески сили и ще донесе на нашите провинции пълните ужаси на войната. Войната, може да се предположи, че министърът на обществено богослужение, който има юрисдикция над служителите на религията, мира и любовта, трябва да се отвръща от дъното на душата си. (Смях.)

Войната, за която министърът на търговията и промишлеността трябва да бъде убеден, че ще започне с унищожаване на обществено благосъстояние, поверено на неговите грижи, и която министърът на финансите може да желае само когато пари вече не останат в кралската хазна. И все пак не се страхувам от подобна война, дори я предпочитам, ако някой може да ми докаже, че е необходима, или да ми покаже достойна цел, която може да постигнем, само чрез нея или и по 110 други начини.

Защо големите държави воюват в днешно време? Единствената солидна основа за голяма държава, което я отличава от малка държава, е държавният егоизъм, а не романтизма, и не е достойно за една велика държава да се бори за нещо, което не е в неин собствен интерес.

Покажете ми следователно, господа, цел, достойна за войната, и ще се съглася с вас. Лесно е за един държавник, независимо дали е в кабинета или в парламента, да използва обществения вятър, за да духа в тръбите на войната, и да седи у дома край собствената си камина или да произнася гръмотевични речи

от трибуната и да остави на гренадира, проливащ кръвта си върху снежната пустош, да реши дали системата ще донесе слава или победа, или не. Няма нищо по-лесно, освен горко на държавника, който в този момент не търси причина за войната, която ще продължи, когато войната свърши...

GW, x, 102-104

4. Ранната преценка за дипломацията. Бисмарк до съпругата си, 18 май 1851 г. ... В изкуството да използвам много думи, за да не кажа нищо, напредвам бързо, пиша доклади от много страници, които се четат спретнато и ясно като вестникарски заглавия, и ако Мантойфел, след като ги е прочел, може да каже какво има в тях, той е по-умен от мен. Всеки от нас се държи така, сякаш смята, че другите преливат от мисли и планове, само ако можеше да ги формулира, и въпреки това всички ние заедно не сме нито капка по-мъдри от Дюткен Зауер относно това какво ще стане с Германия.[7] Никой, дори най-злонамереният демократ скептик, не би повярвал какво шарлатанство и помпозност има в тази дипломация. ,. .

GW, XIV(i), 213

5. Прусия - спретната и бързоходна фрегата. Бисмарк до Мантойфел, лично писмо, 15 февруари 1854 г.

... Не мога да отрека, че съм донякъде разтревожен, когато научих от писмата на приятели, че в обкръжението на Негово Величество има известна неяснота при мисълта за изолацията, в която ще се озовем след разрив с Русия, и усещането за съществено значение да се търси по-тясна връзка с Австрия и да се избягват всякакви спорове с нея. Би трябвало да съм много неспокоен.

Ако потърсим убежище от евентуална буря, като прехвърлим нашите морски кораби и фрегата към онзи стар, прояден от червеи австрийски военен кораб. В сравнение с тях, ние сме по-добрите плувци и желан съюзник за всеки; ако искаме да се откажем от евентуалната си изолация и строг неутралитет, ще е трудно точно сега да избегнем вида на тревожно търсене на подкрепа, докато по-късно можем да поставим условия в замяна на нашата помощ. Големите кризи създават условия, които с в полза на укрепването на Прусия, и ние ги използвахме безстрашно, дори безмилостно. Ако искаме да постигнем понататъшно развитие, тогава поне няма да се страхуваме да стоим сами с [нашите] 400 000 войници, особено докато другите сили се воюват помежду си и ние, като заемем страна на всяка от тях, можем да сключим по-добра сделка, отколкото чрез ранен и безусловен съюз с такъв неефективен боец и неискрен партньор като Австрия.

GW I, 427“

6. Бисмарк отрича пристрастието си към чужди сили. Бисмарк до Леополд фон Герлах, 11 май 1857 г. Скъпи приятелю, ... Ако искате да изпратите

[7] Очевидно местна алюзия. Друга версия е „Dutken Sommer“. Това е историческа немска метафора станало известна благодарение на Ото фон Бисмарк, който я използва в личната си кореспонденция. Тя се отнася за човек, който е напълно непознаващ, наивен или невеж по отношение на дадена ситуация.

семейството си там, крайно време е да потърсите жилище и да ми кажете от какво имате нужда; тогава с удоволствие ще го уредя. От Берлин разбирам, че в двора ме гледат като бонапартист. И за това ме избягват.

През 50-те години нашите противници ме обвиниха в предателство поради склонност към Австрия и ме нарекоха „берлински виенчан"; по-късно решиха, че мириша на руски ботуш ме нарекоха „шпрейски казас". По това време, ако ме питаха дали съм руснак или западняк, винаги отговарях, че съм прусак. Моят идеал във външната политика е свобода от всякакви предразсъдъци и всички решения трябва да бъдат независими от всякакви прояви на враждебност или пристрастие към чужди сили и техните владетели.

Що се отнася до другите страни, в живота си досега съм се преструвал, че симпатизирам само на Англия и нейните жители и от време на време все още чувствам това; но хората не искат да ги обичаме и ако някой ми докаже, че това е в най-добрия интерес на една здравословна и добре обмислена политика, със същото удовлетворение ще приема нашите войски да стрелят по френски, руски, английски или австрийски войски.

В мирни времена считам за безсмислено прахосване на ресурси да се привличат или подхранват враждебни чувства, освен ако не е съчетано с практическа политическа цел, и да се жертва свободата за бъдещи решения в полза на смътни и несподелени симпатии, или да се правят отстъпките, които Австрия очаква от нас в момента относно Ращад[8], само от добра воля и „любов към съгласието". Ако не можем да очакваме никакво обезщетение за такъв мил акт, тогава трябва да се въздържим и от отстъпката си, тъй като по-късно може да имаме възможност да я използваме като услуга за услуга. Полезността за Конфедерацията не бива да бъде единственото ръководство за пруската политика, защото най-полезното нещо за Бунда е, без никакво съмнение, да подчини себе си и всички германски правителства, военно, политически и търговско, на Австрия в Цолферайн; под обединено ръководство Бунда може да се постигнат и други неща в мир и война и ще е в силна отбранителна позиция в случай на война. Споменавам това само за да покажа, че укрепването на военната позиция на Австрия в Южна Германия не може да бъде напълно безразлично, дори ако е изгодно за Бунда, особено от гледна точка на Австрия.

Briefwechsel des Generals Leopold von Gerlach mit. .. Ото фон Бисмарк (Берлин, 1893), стр. 335-336

7. Аргументите за френския съюз. Писмо на Бисмарк до Мантойфел, 18 май 1857 г.

... Най-добрият компромис е да се култивират отношения между Франция и Прусия. Франция може да застане на страната на Австрия или на Рейнските държави и лесно да спечели подкрепата и на двете; но френските интереси са против съюз с Австрия, а съюз с Централните държави ще отчужди Прусия, а Прусия е по-могъщият елемент в Германия и държава с бъдеще. Приятелството с Прусия открива пред Франция, перспективата за значителни предимства. То ѝ предлага неанглийска континентална опора и ще направи английската поли-

[8] Град в Баден, е свързан с революцията от 1848-49 г.

тика по-внимателна към Франция и по-малко вероятно е да се стигне до разрив с нея без внимателно обмисляне; това няма да изглежда като предизвикателство за Англия, както ще изглежда съюз с Русия; то ще образува връзка, която ще запази отворена за Франция, шанса за руски съюз в случай на нужда и ще ѝ даде по-добър контрол върху условията за него; това ще освободи Франция от необходимостта или изкушението да осигури съюз с Русия преждевременно или прибързано и да доведе до разрив с Англия; В същото време това открива перспективата за съюз, който несъмнено ще доминира на континента, веднага щом бъде завършен с включването на Русия, и ще има умерен ефект върху Англия. Тези предимства показват, че Франция отдава голямо значение на по-тесните отношения с нас или, ако не искаме това, поне ще имаме привидността на по-тесните отношения. За Прусия печалбата ще бъде под формата на тактика на печелене на време в Германия; защото, докато Франция е по-загрижена за нашата добра воля, отколкото за тази на средните държави, последните ще загубят шанса за Рейнския съюз и ще трябва да се обърнат към нас, тъй като само с Австрия те няма да се чувстват сигурни и защитени, докато тя няма съюз с Русия.

Следователно, насърчаването на приятелски отношения с Франция не е необходимо да има някакъв неблагоприятен ефект върху мира в Европа; напротив, това е по-голяма гаранция за мир. То намалява вероятността от разрив между Англия и Франция, и отлага възможността за френско-руски военен съюз и ни дава, ако се стигне до това, възможността да окажем умерено влияние върху неговата форма и цели, и му осигурява такава превъзхождаща сила, че е малко вероятно да се води континентална война срещу него; освен това е средство, даже единствено, за запазване на формата и целостта на Германския съюз като основа, върху която да се гради, и да си осигурим решаващото влияние в него. Дори външният вид на близки отношения между Прусия и Франция ще окажат силно влияние в този смисъл; император Наполеон открито признава интереса, който има от насърчаването на това впечатление, и той самият, ако покажем някакви признаци на сближаване, ще направил по-категоричен жест в тази насока...

GW II, 218-222

8. Откъси от „брошурата“ [Меморандумът на Бисмарк от края на март 1858 г. до принц Вилхелм е озаглавен „Някои наблюдения върху отношението на Прусия към Бунда“. Той е известен като „Das kleine Buch des Herrn v. Bismarck“ (Малката книжка на г-н Бисмарк, т.е. Брошурата) заради обема си.]

... Но по-близка опасност е Прусия да има официално несъгласие с Бунда, тъй като мнозинството ще приема резолюции, с които Прусия не може да се съгласи, без да накърни независимостта си.

Приспособимото отношение към слепите има своите граници и в преговорите с Австрия всяка отстъпка води до нови искания. Ако нещата продължат както напоследък... не е далеч времето, когато Прусия ще обвини мнозинството, че превишава правомощията си, а мнозинството ще обвини Прусия, че се противопоставя на резолюциите на Бунда, като и двете страни ще бъдат виновни за нарушаване на Бунда.

Да постави Прусия в това положение е целта на политиката на нейните противници; как и кога подобна ситуация може да бъде използвана от тях в близко бъдеще зависи от съотношенията в европейската политика, в зависимост от това дали предпочитат повече или по-малко конфронтация с Прусия. ...

(Решението на Прусия.) Позицията на Прусия може е по-добра, ако Бунда не съществуваше; по-тесните отношения със съседите, от които се нуждае Прусия, щяха да бъдат осъществени, и то под нейното ръководството. Но тъй като той съществува и злоупотребата с неговите институции срещу Прусия има шанс за успех, задачата на Прусия е само да изпълнява вярно всички свои несъмнени задължения към Бунда в мир и война, но да ограничава, за сметка на независимостта на различните членове, всяко увеличаване властта на Бунда, което надхвърля стриктно буквата на договора.

По този начин Прусия няма да наруши своите германски идеали, а ще се съпротивлява на натиска от нейните противници, и на схващането, че „Бундестаг“ и „Германия“ са тъждествени и германското мислене на Прусия трябва да се оценява според степента на нейното подчинение на мнозинството, от членовете на Бунда.

Никоя държава няма желанието и възможността да отстоява своята германска гледна точка независимо от събранието на Бунда в същата степен, както Прусия, и едновременно с това може да докаже, че Прусия е от по-голямо значение за средните и по-малките държави, отколкото мнозинство от девет гласа за Прусия, от членовете на Бунда, с изключение на Австрия, и няма нищо по-германско от развитието на правилно разбраните, специфични интереси на Прусия...“

GW, II, 316-317

9. Бисмарк в Санкт Петербург, 1862 г. [Фридрих фон Холщайн пристига в Санкт Петербург през януари 1861 г. като аташе.]

...когато се представих, той протегна ръка и каза: „Заповядай.“ Докато стоеше там, висок, изправен, без усмивка, го видях такъв, какъвто по-късно щеше да се появи пред семейството си и пред останалия свят: „Човек, който не позволява на никого да го опознае отблизо.“ ...

По това време Бисмарк беше на 45 години, леко плешив, със светла посивяваща коса, незабележимо пълничък; блед тен. Никога не беше весел, дори когато разказваше забавни вицове, нещо, което правеше само от време на време, в особено приятна компания. Създаваше общото впечатление на недоволен човек, донякъде хипохондрик, недостатъчно привързан към спокойния живот, воден по онова време от пруския посланик в Санкт Петербург. Всяка негова дума разкриваше, че за него действието и съществуването са едно и също нещо. „Революцията от 1848 г. сигурно е била мъчително време за вас“, казах му веднъж. „Имаше толкова много работа, че нямаше време да се чувствате тормозени“, и той ми отговори... Основната атракция за мен във франкфуртския период беше, това време на постоянни борби...

„Мемоарите на Холщайн“ (Кеймбридж, 1955), ред. Н. Рий и М. Х. Фишър, стр. 4-5

10. Меморандум на Бисмарк от Баден-Баден, юли-октомври 1861 г.

... За да се продължи към [траен съюз], националното представителство на германския народ в централното правителство е единствената обединяваща сила, която може да осигури достатъчен противовес на тенденцията на отделните династии да следват разминаващи се политики... Формата и обхватът на такова представителство могат да се определят само чрез много внимателно обмисляне и чрез споразумение между държавите от Бунда. То не може да надхвърли решенията за военната сила на Бунда, митническото и търговското законодателство и областта на съюзническите материални интереси, оставяйки правителствената власт във всяка държава незасегната.

Известна гаранция за интелигентността и консервативното отношение на представителите е осигурена, ако те не са избирани пряко от населението, а от различните провинции... Практическото реализиране на германско национално представителство досега не е възможно по федерален конституционен път и може да върви само ръка за ръка с цялостно преструктуриране на централното правителство. Очевидно е доста трудно да се установят други национални договорености по същия начин, по който беше създаден Цолферайнът (Митническият съюз).

Дали и как Цолферайнът може да бъде подновен след края на настоящия му мандат, само времето ще покаже. Желателно е той да не продължава в сегашния си вид, при който правото на вето на различните членове възпрепятства развитието на нашето търговско законодателство. И тук, освен въвеждането на правото за приемане на решения с мнозинство от поне 2/3, допълнителни трудности най-лесно ще бъдат решени от комисии с различен брой от съсловните събрания на различните държави, които чрез консултации ще трябва да уредят различията в мненията между правителствата . Такъв „Цолпарламент" би могъл, при определени обстоятелства и с умело ръководство, да проправи пътя за споразумения в други сфери, в които германските държави ще са по-склонни да влязат, ако те винаги могат да напуснат с предизвестие...

GW, III, 266-270

В. ПЪРВИЯТ УДАР, 1862-1864

Назначаването на Бисмарк за министър-председател и външен министър на Прусия на 22 септември 1862 г. е направено в момент на вътрешно- и външнополитическа криза на Прусия. И той е изключително самоуверен или поне решен да го покаже (2).

Обещанието за безрезервна подкрепа за действията на крал Вилхелм, противопоставящи се на парламентарното мнозинство, го затруднява да окаже натиск върху краля за отстъпки по въпроса с военната реорганизация, въпреки че я подкрепя лично, поради външната ситуация. Без знанието на краля, той е полага усилия да постигне компромисно споразумение, но упоритият отказ на монарха да отстъпи е потвърден от непоколебимите членове на неговия „военен кабинет". Така до началото на 1863 г. Бисмарк управлява Прусия без пра-

вилно гласуван бюджет, разчитайки на остатъчните правомощия на короната съгласно Конституцията.

Първата голяма реч на Бисмарк на новия му пост е произнесена на 30 септември 1862 г. пред бюджетната комисия на долната камара на Ландтага.

Въпреки че е длъжен да отклони вниманието на депутатите от вътрешната безизходица, той несъмнено има предвид в казаното от него, неотложността на външния проблем. С остроумен, поразителен, развълнуван и понякога заплашителен тон, той говори за върховенството на кръвта и желязото; речта му се струва провокативна и неподходяща дори на приятелите му (3). Но показва разбирането му, че само успешната външна политика може да осигури политическото бъдеще на Прусия и неговото собствено.

През следващите две години три проблема, различни по произход, но зависещи от променливите му отношения с правителствата на Австрия, Русия, Франция и Англия, усъвършенстват дипломатическата му техника, без окончателно да установят политическото му господство в Европа.

(а) Австрия и Бунда. Когато Бисмарк идва на власт, ожесточената борба с Австрия е в разгара си заради австрийските планове за укрепване на Бунда за сметка на Прусия и плановете на Прусия за реформиране на Цолферайна (северногерманския митнически съюз), в ущърб на Австрия.

През декември 1861 г. Прусия налага вето върху саксонския план за тристранна организация на Конфедерацията, като твърди, че само северногерманска федерация, водена от Прусия, може да задоволи германските нужди.

Австрия противодейства на този ход с планове за засилена Конфедерация, които, ако бъдат приети от по-малките германски държави, ще засилят австрийското ръководство, неизбежно за сметка на Прусия.

Въпреки яростните пруски възражения, пет от средногерманските държави подкрепят Австрия през август 1862 г. и планът е изпратен за доразвиване.

Комитетът на Цолферайнът, икономически изгоден за малките германски държави и доминиран от Прусия, е сформиран през 1834 г. и подновен през 1853 г. с продължаващо изключване на Австрия, но с обещание да разгледа нейния случай за влизане, когато съществуващите договори изтекат в края на 1865 г.

Френско-пруски договор за свободна търговия от март 1862 г. обаче, ако бъде одобрен от останалите германски членове на Цолферайна, прави влизането на Австрия невъзможно, тъй като икономиката ѝ е зле подготвена да издържи на трудностите на конкуренцията в голяма зона за свободна търговия. Въпреки мъчителните австрийски протести, Прусия предприема стъпки през август 1862 г. за завършване на новите споразумения с Цолферайна.

Така, при встъпването си в длъжност, Бисмарк трябва просто да продължи, по-настоятелно, с готово предизвикателство срещу австрийските претенции. В разговор с Бисмарк през юни 1862 г. император Наполеон проявява интерес към френско-пруски съюз и въпреки че крал Вилхелм се отдръпва от тази идея, той разчита, както и Бисмарк, на благосклонния френски неутралитет.

За тревога на граф Рехберг, австрийски външен министър от 1859 г., Бисмарк говори открито за възможната австро-пруска война. В същото време той

плаши много от по-малките германски държави с гневни предупреждения, които предстоят, в случай на поражение на Прусия по конституционния въпрос.

Въпреки това, през декември 1862 г. Наполеон показва, че няма намерение да дава предимство на Прусия, и Бисмарк намира за целесъобразно да запази жива възможността за австро-пруско сътрудничество. Военната опасност отшумява за известно време, когато австрийското предложение е отхвърлено с малка разлика на 22 януари. Австрийски опит да го възобнови през есента на 1863 г. е осуетен едва когато Бисмарк успява да убеди крал Вилхелм да игнорира личното предложение на император Франц Йосиф.

(b) Полското въстание. Надеждите на Бисмарк за Франция са допълнително отслабени от реакцията на Наполеон на конвенцията от Алвенслебен от 8 февруари 1863 г. Полското въстание срещу руските мерки за наборна военна служба избухва на 21 януари. Като предпазна мярка пруското правителство незабавно изпраща големи сили в пруска Полша и изпраща генерал Густав фон Алвенслебен, един от най-доверени военни съветници от вътрешния кръг на крал Вилхелм, да обсъди общи мерки с руснаците. Княз Горчаков, за когото въстанието се оказва злощастно прекъсване на по-либерална политика спрямо поляците, не се нуждае и не иска помощ. Той трябваше да се съгласи с конвенцията (която е изготвена в руското външно министерство), защото цар Александър II не иска да обиди вуйчо си, крал Вилхелм. Конвенцията предвижда сътрудничество при задържането на бунтовници от двете страни на границата (4,i) и е незабавно приета от Прусия (4,ii).

В мемоарите си Бисмарк признава, че конвенцията не е изисквана от военната ситуация, но е дипломатически успех, защото решението на царя означава поражение на либералните тенденции, представлявани от полскофилските кръгове, водени от Горчаков. В действителност реакциите на царя са по-добре представени от личен коментар от 22 февруари: „Трябва да признаем, че нашият скъп Бисмарк направи ужасен гаф.“[9]

Появата на съгласувани действия срещу поляците предизвиква вълна от прополски настроения във Франция и Англия, а Наполеон, който не желае да се кара с Русия, незабавно кани британското и австрийското правителство да се присъединят към него в протеста му срещу Берлин.

Докладите за съвместни разговори между Великобритания, Франция и Австрия извикват призрака на кримската коалиция. Британците и австрийците отказват френската покана, но френските и британските посланици говорят откровено в Берлин (5).

Смята се, че Бисмарк подава оставка на 23 февруари. Както и да е, той е заявил преди края на февруари, че е малко вероятно Конвенцията да влезе в сила, а Горчаков бързо се съгласява. Скоро британското правителство е посочва, че основният нарушител на интересите на поляците е все пак Русия. От този момент Бисмарк запазва по-резервирана позиция и по-късните етапи на полската криза са проблем на Русия.

(c) Проблемът с херцогствата. Съотношението на силите, въпреки неразумната политика на Бисмарк, се развива в полза на Прусия през 1863 г. Като

[9] R&R, i, 342-3; У. Е. Мосе, цит. съч., стр. 115.

поема водеща роля в натиска върху Русия в интерес на поляците, Наполеон унищожава последните надежди за френско-руския съюз, без да заздравява връзките си с Лондон или Виена. И в двете столици има общо безпокойство, поради френските амбиции към Рейнланд, които предизвикват опасения, споделяни и от царя, за целостта на Германия. Предложението на Бисмарк до руския посланик, барон Павел Убри, на 3 септември 1863 г. за пруско-руско-британско споразумение отразява неговите антиавстрийски, а не антифренски наклонности в момента. Но руснаците, които са шокирани от ожесточеността на австро-пруския спор по конституционния въпрос през август, нямат намерение да насърчават Прусия да воюва с Австрия, което ще доведе до последвалото разрушаване на антифренската бариера. Въпреки това, категоричните призиви на Бисмарк за руска подкрепа предизвикват съчувствие от руснаците (8), като Русия оказва известен натиск върху Австрия да промени политическите си искания към Прусия относно Конфедерацията.

Търсейки доста отчаяно приятел, Наполеон поднови проучванията си в Берлин и прави предложение, което не е доверено, за конгрес, който да реши нерешените въпроси. Великобритания довършва провала на англо-френското сближаване, като отхвърля предложението на конгреса през ноември. И по това време Австрия, изолирана и депресирана, решава, че за известно време ще бъде по-мъдро да си сътрудничи с Прусия.

Така, когато кризата около датските херцогства Шлезвиг, Холщайн и Лауенбург се изостря през декември 1863 г., в никоя от столиците няма голямо желание да се влиза в спор с Прусия по тези въпроси. Шест държави – Австрия, Великобритания, Франция, Русия, Прусия и Швеция, но не и останалите членове на Германската конфедерация, подписват Лондонския договор от 8 май 1852 г., който предвижда окончателното наследяване на принц Кристиан Глюксбург и оставя трите херцогства при ползването на съществуващите им привилегии под датско управление (1).

На 30 март 1863 г. крал Фредерик VII провъзгласява нова конституция, с която Шлезвиг става просто датска провинция; Холщайн запазва частично независимо положение, но при финансови условия, считани за прекомерно благоприятни за държавата. Холщайн е населен с германци и е член на Германската конфедерация; датчаните са по-многобройни в Шлезвиг, но германското население там нараства. Датското обществено мнение е толкова силно националистично, че когато Фредерик умира, неговият наследник, Кристиан IX, няма имал друг избор, освен да ратифицира новата конституция на 18 ноември 1863 г.

Ранните ходове на Бисмарк са насочени към привикване на другите сили да приемат австро-пруската инициатива като най-разумния начин за справяне със спора на Дания с Конфедерацията. На 4 февруари 1864 г. той доверява на Пруския коронен съвет намерението си да сключи мир с херцогствата своевременно, но продължава публично да твърди, че предпочита връщане към договора от 8 май 1852 г., както той и Австрия обявяват на 28 ноември 1863 г.

Австро-пруската позиция се препоръчва на другите сили, защото алтернативата, настоявана от либерално-националистическите елементи в Конфедерацията на голям митинг във Франкфурт на 21 декември 1863 г., е създаването

на независима държава Шлезвиг-Холщайн под ръководството на херцог Аугустенбург, решение, изключително популярно дори в Прусия.

Бисмарк не харесва този план, защото противоречи на основната му цел и защото тази малка държава, ще попадне под влияние на Австрия; Австрия не го харесва, защото смята, че държавата ще бъде доминирана от Прусия. Освен това, както казва на фон дер Голц в писмото си с порицание от 24 декември, той е решен Прусия да отстоява независимото си положение като велика сила, а не просто да се носи по течението като член на Бунда (7).

Тъй като Кристиан не може да отстъпи, Конфедерацията пристъпва към „федералната екзекуция", което означава, че на 24 декември саксонските и хановерските войски влизат в Холщайн, а австрийските и пруските сили са в тила.

Бисмарк няма затруднения да се представи като умерен фактор, стремейки се да върне както Германската конфедерация, така и датския крал към позицията от 1852 г. (9).

В разговор на 24 декември с посланика на Наполеон, граф Фльори, той проявява интерес към идеята за конгрес в Париж по въпроса и не показва враждебност към френските стремежи в Рейнска област (8).

При тези обстоятелства френското и британското безпокойство от нахлуването в Дания не преодолява нежеланието им да помогнат на Дания със сила и австро-пруските сили продължават да окупират Шлезвиг; разделенията по този въпрос между по-малките германски държави им пречат да споделят рисковете или славата на това настъпление. С напредването на германските войски се водят допълнителни разговори между Франция и Великобритания за намеса; но нищо ефективно не се прави, преди прусаците да превземат последната датска крепост Дюпел на 18 април.

Когато на 25 април в Лондон се събра конференция по покана на Великобритания, Австрия се съгласява с Прусия, обявявайки, че връщането към позицията от 1852 г. е невъзможно. Възможността за пруска анексия вече се задава неприятно пред силите. Бисмарк вече повдига тази идея пред Рехберг, предлагайки перспективата за компенсация и пруско приятелство в замяна. Той публично не изключва идеята за лична уния под ръководството на крал Кристиан, който обаче не показа интерес към нея.

За да предотврати анексирането, Австрия сега доста отчаяно избира плана на Аугустенбург; Бисмарк го подкрепя преди конференцията в края на май, и не се смущава, защото вече е изготвил обременяващи условия, които правят държавата зависима от Прусия (10).

Крал Кристиан помага на Бисмарк, като отказа всякакви компромиси, и войната е възобновена на 28 юни. Франция не се намесва и не е изненадващо, че и Великобритания ни го направи (11).

Дания е бързо победена, и скоро капитулира. Във Виенския договор от 30 октомври 1864 г. кралят на Дания отстъпи правата си в трите херцогства изцяло на Австрия и Прусия.

Бисмарк триумфира в объркаката и сложна ситуация, защото целите му са ясни за него самия, докато другите не са решени, и защото показа непогрешима преценка относно границите на успешните действия и убеждаване във

всяка фаза на играта. Репутацията му нараства, но е подценявана от мнозина, които все още виждат в него само твърдоглав политик сред несигурни съседи.

1. Лондонският договор, 8 май 1852 г.

В ИМЕТО НА НАЙ-СВЕТАТА И НЕДЕЛИМА ТРОИЦА

Баланс на силите в Европа

[Владетелите на Австрия, Обединеното кралство, Франция, Прусия, Русия, Норвегия и Швеция], като вземат предвид, че поддържането на целостта на Датската монархия, свързано с общите интереси на баланса на силите в Европа, е от голямо значение за запазването на мира и че споразумението, чрез което наследяването на всички владения, сега обединени под скиптъра на Негово Величество краля на Дания, да премине по мъжка линия, с изключение на женската, е най-доброто средство за осигуряване на целостта на тази монархия, решиха, по покана на Негово Величество датския крал, да сключат договор, и да се споразумеят, относно реда на наследяване, допълнителен залог за стабилност, чрез този акт на европейско признаване.

Член I. След като взе сериозно предвид интересите на своята монархия, Негово Величество Кралят на Дания, със съгласието на Негово Кралско Височество Наследствения принц и на най-близките му родственици, имащи право на наследяване по кралския закон на Дания, както и в съгласие с Негово Величество Императора на цяла Русия, Глава на по-стария клон на династията Холщайн-Готорп, след като заяви желанието си да регулира реда на наследяване в своите владения по такъв начин, че при липса на потомък по пряка линия от крал Фридрих III Датски, неговата корона да премине върху Негово Височество Принц Кристиан на Шлезвиг-Холщайн-Зондербург-Глюксбург, и при произхода на брака на този принц с Нейно Височество принцеса Луиза Шлезвиг-Холщайн-Зондербург-Глюксбург, родена принцеса фон Хесен, по заповед на първородството по мъжки пол, от баща на син; Високодоговарящите се страни, оценявайки мъдростта на възгледите, които са определили евентуалното приемане на това споразумение, се ангажират по общо съгласие, в случай че евентуалната възможност се осъществи, да признаят на Негово Височество принц Кристиан фон Шлезвиг-Холщайн-Зондербург-Глюксбург и на неговите потомци по права линия от брака му с гореспоменатата принцеса правото на наследяване на всички владения, обединени сега под скиптъра на Негово Величество краля на Дания.

Член II. Високодоговарящите се страни, признавайки за постоянен, принципа за целостта на Датската монархия, се ангажират да вземат предвид допълнителните предложения, които Негово Величество Кралят на Дания сметне за целесъобразно да им отправи в случай (не дай Боже) на предстоящо изчезване на потомството по права линия на Негово Височество принц Кристиан фон Шлезвиг-Холщайн-Зондербург-Глюксбург чрез брака му с Нейно Височество принцеса Луиза фон Шлезвиг-Холщайн-Зондербург-Глюксбург, родена принцеса фон Хесен.

Член III. Изрично се разбира, че взаимните права и задължения на Негово Величество краля на Дания и на Германската конфедерация относно херцогствата Холщайн и Лауенбург, права и задължения, установени с Федералния за-

кон от 1815 г. и със съществуващото федерално право, няма да бъдат засегнати от настоящия договор.

Член IV. Високодоговарящите се страни си запазват правото да доведат настоящия договор до знанието на другите сили и да ги поканят да се присъединят към него...[10]

Хертслет, II, 1151 – 1155

2. Бисмарковото пророчество към Дизраели. [По време на Международното изложение през 1862 г. в Лондон] руският посланик, барон Брунов, дава голяма вечеря... на която присъствах. Сред гостите беше пруският посланик в Париж, хер фон Бисмарк-Шьонхаузен, който проведе дълъг разговор с Дизраели след вечеря. Следва част от този разговор, която лидерът на опозицията ми разказа същата вечер.

„Скоро", каза пруският държавник, „ще бъда принуден да поема ръководството на пруското правителство. Първата ми грижа ще бъде да реорганизирам армията, със или без помощта на Ландтага. Кралят беше прав, като се зае с тази задача, но не може да я изпълни със сегашните си съветници. Веднага щом армията бъде доведена в такова състояние, че да вдъхва уважение, ще се възползвам от първия най-добър претекст, за да обявя война на Австрия, да разпусна германския парламент, да подчиня малките държави и да дам национално единство на Германия под пруско ръководство. Дойдох да кажа това на министрите на кралицата."

Коментарът на Дизраели за тази програма, която оттогава се изпълнява стъпка по стъпка, беше: „Пазете се от този човек! Той мисли това, което казва..."

Граф Вицтум фон Екщед, Санкт Петербург и Лондон през годините 1832-1864 (Лондон, 1887), II, 172.

3. „Кръв и желязо". Речта на Бисмарк от 2 септември 1862 г. пред бюджетната комисия на Пруския ландтаг: „... [Той каза], че с удоволствие ще се съгласи с бюджета за 1862 г., но без да дава никакви предубедени обяснения. Злоупотреба с конституционни правомощия може да стане от всяка страна и ще доведе до реакция от другата страна. Короната, например може да разпусне [парламента] десетина пъти и това със сигурност е в съответствие с буквата на Конституцията, но е злоупотреба. По същия начин тя може да оспорва анулирането на бюджета колкото си иска: но границата е трудна за определяне; дали ще бъде 6, 16, или 60 милиона? — Има членове на Националния съюз, партия, уважавана заради справедливостта на своите искания, чийто високоуважавани членове смятаха всички постоянни армии за излишни. Ами ако националното събрание беше на това мнение! Нямаше ли правителството да го отхвърли? - Хората говорят за „трезвостта" на пруския народ. Разбира се, голямата независимост на индивида затруднява в Прусия управлението с Конституцията; във

[10] Силите, които се присъединяват са, Белгия, Ханновер, Хесен-Касел, Неапол, Нидерландия, Олденбург (с резерви), Португалия, Сардиния, Саксония (с резерви), Испания, Тоскана, Вюртемберг. Следните държави отказват да се присъединят, докато не бъдат оповестени становищата на германския парламент по въпроса: Баден, Бавария, Хесен-Дармщат, Мекленбург-Шверин, Мекленбург-Щрелиц, Сакс-Ваймар.

Франция е различно, там липсва независимост на индивида. Конституционната криза не е срамна, а почтена. Освен това, ние сме твърде „образовани“, за да се примирим с Конституцията; ние сме твърде критични; способността да преценяваме правителствените мерки и законопроектите на Националното събрание е твърде широко разпространена; в страната има твърде много подривни елементи, които имат интерес от революционни промени. Това може да звучи парадоксално, но показва колко е трудно в Прусия да се води конституционно съществуване... Ние сме твърде пламенни, обичаме да носим твърде тежка броня за крехките си тела: но трябва да я използваме.

Германия не разчита на либерализма на Прусия, а на нейната мощ: Бавария, Вюртемберг, Баден могат да се отдадат на либерализъм, но никой няма да очаква от тях да поемат ролята на Прусия; Прусия трябва да събере и консолидира силите си в готовност за благоприятния момент, който вече е пропуснат няколко пъти; границите на Прусия според Виенските договори не са благоприятни за здравословен политически живот; но не чрез речи и решения на мнозинството ще се вземат великите решения на времето – това беше голямата грешка от 1848 и 1849 г. – а ще се решат с желязо и кръв...“.

GW, X, 140-141

4. Конвенцията на Алвенслебен, февруари 1863 г.

(1) Генерал фон Алвенслебен (Санкт Петербург) до крал Вилхем I, 6 февруари 1863 г.

Ваше Величество одобрявате ли текста и формата на следващите два документа и имам ли вашето разрешение да ги подпиша? Смирено моля Ваше Величество да ми предоставите своите инструкции възможно най-скоро. Княз Горчаков предпочита секретния член, предвид политическия му характер, да не бъде включен в договора, а да остане като секретен анекс. Но ако Ваше Величество настоява за това, тогава княз Горчаков ще се съобрази с вашите желания.

Двата Двора на Русия и Прусия, признавайки, че събитията, които неочаквано са се случили в Кралство Полша, представляват сериозна заплаха за обществената и частната собственост и могат да засегнат интересите на обществения ред, търговията и промишлеността в съседните пруски провинции, се споразумяха:

Че по искане на главнокомандващия на руската армия в Кралство Полша генерала от пехотата Вердер, командващ 1-ви, 2-ри, 5-ти и 6-ти пруски армейски корпуси, или на съседните власти на двете страни, командирите на руските и пруските части ще бъдат упълномощени да бъдат в готовност за взаимно сътрудничество и в случай на необходимост да преминат границата, за да преследват бунтовниците, преминаващи от една страна в друга. Специални офицери ще бъдат изпратени от двете страни за служба в щабовете на двете армии и при командващите офицери на отрядите с оглед на практическото изпълнение на това споразумение. Тези офицери ще бъдат информирани за всяко военно предислоциране, за да могат да го съобщят на съответните си командири.

Секретен анекс:

С княз Горчаков е постигнато споразумение, че всички сведения за политически интриги от Великото херцогство Позен, ще бъдат предавани от него директно на Берлин и съобщени от началника на дипломатическата канцелария във Варшава на пруския офицер, предназначен да пребивава в този град, който ще ги предаде на генерал Вердер.

ПРИЛОЖЕНИЕ, III, 231-232

(II) Бисмарк до Алвенслебен, телеграма, 7 февруари 1863 г.

Кралят Ви упълномощава да подпишете двата члена от Вашата телеграма от 6-ти. Негово Величество се съгласява вторият член да остане секретен, но желае той да бъде преформулиран така, че да представлява взаимно задължение от страна на двете правителства по отношение на съобщенията, които те взаимно се задължават да си правят.

APP, III, 232-233

5. Ръсел протестира срещу Конвенцията от Алвенслебен. Ърл (лорд) Ръсел до сър А. Бюканън, депеша, 2 март 1863 г.

Уважаеми сър, Конвенцията, сключена между Русия и Прусия, свързана с делата на Полша, е причинила значително безпокойство в нашата страна.

Европейските сили са склонни да запазят неутралитет в спора между руското правителство и полските бунтовници. Прусия се отклони от този курс.

От моите запитвания, както и съобщение от лорд Нейпиър, научих, че Конвенцията съдържа следното:

1. Споразумение, че руските войски, при преминаване на границата на Прусия, няма да бъдат разоръжени, както се изисква според международния обичай, а ще им е позволено с оръжие да останат и действат като въоръжен орган на пруска територия.

2. Разрешение на руските войски да преследват и залавят полски бунтовници на пруска територия.

Граф Бемсторф защити тази конвенция и заяви, че тя не е ангажимент, който ще доведе до намеса в спора между Русия и поляците.

Но е ясно, че ако руските войски ще имат свободата да следват и атакуват полските бунтовници на пруска територия, пруското правителство взема страна във войната, която сега бушува в Полша.

Ако Великобритания позволи на федерален военен кораб да атакува кораб на Конфедерацията в британски води, Великобритания ще стане страна във войната между федералното правителство на САЩ и Конфедерацията.

Очевидно е, че с тази конвенция Прусия се ангажира да стане страна във войната срещу поляците, без да има видима необходимост за това. Защото правителството на Нейно Величество не е чуло, че в полските провинции на Прусия цари някакво недоволство.

Твърде вероятно е тази конвенция да раздразни полските поданици на Прусия, да предизвика недоволство там, където досега не е имало, и по този начин да разшири въстанието.

След като разгледа тази конвенция във всичките ѝ аспекти, правителството на Нейно Величество стигна до заключението, че тя е акт на намеса, който не е оправдан от необходимост; който ще има тенденция да отчужди чувствата на

полските поданици на краля на Прусия; и който пряко подкрепя и одобрява произволното набиране на войска във Варшава (доп. пр. Руска Полша).

Ще прочетете това писмо на г-н Бисмарк и ще поискате копие от Конвенцията между Прусия и Русия.

Възможно е правителствата на Прусия и Русия, осъзнавайки възраженията, на които е подложена тази конвенция, и виждайки пагубните последици, които тя може да породи, да се съгласят и да я отменят или да сложат край на нейното действие.

В такъв случай ще ме информирате какви стъпки са предприети в тази насока".

BFSP, 1862-63, pp. 807-808

6. Бисмарк търси по-тесни руско-пруски отношения, септември 1863 г. Посланик Убри(Берлин) до Горчаков, депеша №. 297, 3/13 септември 1863 г.

„[Бисмарк говори надълго и нашироко за германските дела и беше възмутен от поведението на Австрия.] „Освен това какво е било отношението на Австрия към нас? От миналата зима се опитваме да се сближим с нея и едва когато ѝ предложихме ръка, тя се възползва от това, за да ни нанесе най-осезаемия удар, който някога се е осмелявала да ни отправи. Дори преди Олмюц тя никога не се е осмелявала на такъв смел удар..."

И така, взехме решенията си и ще действаме съответно. Предупредете княз Горчаков за това и обърнете вниманието му върху сериозността на положението. Вие сте свикнали с една послушна Прусия, която води спокойно съществуване между Берлин и Сан-Суси и отива, когато е необходимо, в Олмюц. Тези времена определено отминаха; уведомявам ви за това съвсем сериозно.

... Отговорих на председателя на Съвета, че признавам, че Прусия не може да приеме австрийските предложения; че тя може да заяви това в отговорите си; но че между това време и началото на кампанията има известен път, който ще извървим; че според мен правилният курс е просто да се заяви позицията и да се позволи на фантастичното скеле от Франкфурт да се срути; че без съюзи войната е жалко начинание, както самите ние бяхме изпитвали твърде често; че в крайна сметка кралят вероятно няма да иска да стига дотам.

„Кралят — отвърна господин Бисмарк — е войник" — което според него означава, че Негово Величество признава или ще признае необходимостта от бързи и енергични действия. „Що се отнася до съюзите — добави той, — ще ги намерим. Винаги сме разчитали на вас." Император Александър веднъж е казал: „Политиката на Русия и Прусия трябва да бъде една и съща." Ние сме черпили вдъхновение от тази идея. — Аз самият съм представител на руския съюз — това е моето знаме; това е моята raison d'etre, аз ще съм първият, който ще отстъпил място на либерален министър, дори прогресивен, ако имахме тъжното разочарование, да се окажем в заблуда относно вас. Погледнете го от ваша гледна точка, ако ви е удобно, но според мен трябва да има паритет в политиката и се съмнявам, че кое от двете - преструктурирането или въздържанието от ваша страна в полза на Австрия, може да ви е от голяма полза. Защо имате 300 000 души на границите си? Дали е заради няколко полски банди? Или сте ги повикали само за да ги върнете по домовете им? Помислете сериозно за това, но

най-вече кажете на княза, че малко силен език във Виена несъмнено ще има благотворен ефект и ще предотврати много бедствия...

Казах на Бисмарк, че нашите 300 000 души са предназначени да защитават империята от външни заплахи, но сме заявили, че нямаме намерение за агресивни враждебни действия срещу никого. След това го уверих относно нашата добра воля към Прусия, която искаме да видим силна и могъща и която признаваме, че ще играе голяма роля в съдбата на Германия. ... Добавих, че нашите наблюдения се основават само на едно опасение, макар и много реално, че може да има активна намеса на император Наполеон в делата на Германия, ако избухнат военни действия между Прусия и Австрия. Според нас това е съображение, което не бива да се изпуска от поглед.

„Много добре — отвърна господин Бисмарк, — нека се намеси, това няма да ни уплаши. Това е риск, който трябва да поемем. Във всеки случай няма начин да се осигури незаинтересоваността на Франция. Едно нещо трябва да се вземе предвид, а именно, че линията на Везер е по-важна за нас от тази на Рейн. Накратко, това е въпросът."

APP, III, № 693

7. Фон дер Голц е порицан. Бисмарк до граф Роберт фон дер Голц, 24 декември 1863 г.

„... Що се отнася до датския въпрос, не е възможно кралят да има двама външни министри, т.е. по най-решителния въпрос на деня най-важният дипломатически пост да защитава директно пред краля политика, която е в разрез с министерската. Триенето в нашата държавна машина, което вече е прекомерно, не може да се засили. Ще толерирам опозиция, ако тя произтича от компетентен източник като вас; но съветите на краля по този въпрос няма да споделя официално с никого и ако Негово Величество иска това от мен, трябва да подам оставка от поста си. Казах това на Негово Величество, когато му прочетох последните ви доклади. Негово Величество намери моята гледна точка за естествена и мога само да се придържам към нея. Никой не очаква доклади, които отразяват само правителствени възгледи; но вашите не са доклади в обичайния смисъл, а приемат характера на правителствени декларации, които препоръчват на краля напълно противоречива политика на тази, която самият той е решил в съвет с цялото правителство и която провежда през последния месец. Критиката на тази резолюция, която определям като остра, ако не и откровено враждебна, не представлява посланически доклад, а съвсем различна правителствена програма. Такива противоречиви гледни точки могат само да навредят, а не да помогнат; защото могат да предизвикат колебание и нерешителност, а според мен всяка политика е по-добра от колебливата.

Напълно отхвърлям забележката ви, че един „много прост въпрос за пруската политика" е замъглен от праха, който вдига датския въпрос и свързаните с нея фантасмагории. Въпросът е дали сме велика сила или германска федерална държава и дали, в съответствие с първата концепция, трябва да бъдем управлявани монархически или, както е възможно във втория случай, от професори, окръжни съдии и провинциални клюкари.

Преследването на фантома на популярността „в Германия“, което преследваме от 40-те години насам, ни струва позицията ни в Германия и в Европа и няма да я възвърнем, като се носим по течението с идеята да го ръководим, а само като стоим здраво на собствените си крака и бъдем първо велика сила и едва второ федерална държава. Австрия, за наша вреда, винаги е признавала това по отношение на себе си и няма да позволи да бъде изхвърлена от европейските си съюзи, ако има такива, чрез фарса, който разиграва с германските симпатии...

GW, XIV(II), стр. 658

8. Намек към Франция за границите по Рейн, декември 1863 г. Генерал граф Фльори (Берлин), до Наполеон III, телеграма, 24 декември 1863 г.

„Много дълга първа среща с г-н Бисмарк. Той е доволен от уверенията, които му дадох нашето отношение към Дания, но е по-важно френският кабинет да обмисли това в светлината на моето съобщение от Копенхаген, т.е. оттеглянето на Конституцията преди 1 януари. Само при това условие Прусия ще бъде в състояние да наложи умереност на Конфедерацията [и] да предотврати конфликта, с други думи войната, която трябва да се избегне сега на всяка цена. Това може да бъде предмет на преговори, ако някой иска конгрес.

А сега един важен аспект на въпроса. Господин Бисмарк казва, че Конгресът трябва да се ограничи до въпроса за херцогствата. Да се очаква конгрес в ограничен състав да се занимава с общи въпроси е невъзможно. Прусия и Русия вече няма да присъстват на него, нито Англия и Австрия. По-добре да умра, каза господин Бисмарк, отколкото да оставя други да обсъждат нашите владения в Позен. По-скоро бих отстъпил нашите рейнски провинции! Но министърът е уверен, че ще може да доведе на специалния Конгрес всички сили, които са заинтересовани и подписали: Англия, Русия, Австрия и т.н. Събирането ще се състои в Париж, за да удовлетвори императора.

Това е първият етап, точката, отвъд която трябва да стигнем до краля [на Прусия], който е много плах пред семейството си от принцове и принцеси, много сантиментален към Австрия по германския въпрос, но отново много уплашен от полския въпрос и френското мнение по този въпрос. Самият господин Бисмарк ще загуби цялата си власт в Германия, ако не застане на страната на Австрия по германския въпрос.

В крайна сметка нищо не е възможно, ако не се започне с датския въпрос. Всичко произтича от това и ще се появят различни ситуации.

Що се отнася до плановете за разширяване, за превес за сметка на Австрия, това се разбира. Що се отнася до границите по Рейн, думата е казана. Необходимо ли е да се подчертава допълнително?

Но за да се постигне споразумение с краля, с една дума, за да се сключи съюз, единственият шанс е да се наложи конгрес по датския въпрос...

Що се отнася до Русия, нищо не може да се постигне с голяма суматоха, както си мислеше императорът. Помирението ще се осъществи единствено чрез изпращането на друг посланик на мястото на Монтебело, който вече няма никаква власт.

OD, I, 2-4

9. Бисмарк заявява незаинтересоваността на Прусия от датския въпрос. Барон Талейран (Берлин), до Едуар Друен дьо Луи (френски външен министър), стр. февруари 1864 г. Депеша № 25.

„[Въпроси към Бисмарк относно съобщенията, че принцът на Аугустенбург е провъзгласен за херцог на Шлезвиг в районите, окупирани от мойските на Австрия и Прусия].

Бисмарк приписва това на партизани и иска обяснения от маршал Врангел.] „В действителност, каза ми барон Бисмарк, не знам какво пише маршалът на краля. Тази кореспонденция е укрита от мен и трябваше да се консултирам с колегите си в Съвета за отношението, което трябва да заемем спрямо принц Аугустенбург. Той се радва на тайното съчувствие на краля и открито е придобил това на престолонаследника. Присъствието на престолонаследника в Шлезвиг, неговите речи и поведение все повече нарушават единството на правителствените действия."

„Що се отнася до мен, моите идеи по датския въпрос не са се променили. От всички политики, които може да следваме, най-неподходящата за Прусия е да се съгласи със създаването на германско Велико херцогство управлявано от принц, който в мирно време ще гласувал против нас във Франкфурт, а във военно време ще ни компрометирал, ако не ни предаде. Повярвайте ми, че не за презрян човек като принц Аугустенбург, Прусия пролива кръвта на войниците си и харчи парите от хазната си. Присъединяването на две такива прекрасни провинции към Прусия е готово да изкуши амбицията ни; но от всички суверени, кралят е най-безпристрастният и освен това знае, че другите сили няма да се съгласят на разширяване на територията ни, без някакво обезщетение. Следователно остава споразумението с Дания: това е което желая, и с оглед на това се придържам към принципа за целостта на тази монархия.

Въпреки това задачата е трудна и ще бъде по-трудно да се удовлетвори Германия, отколкото да се накара крал Кристиан IX на споразумение." Нямам илюзии относно резултата, до който ще стигна. Ако се проваля в политиката си, ще бъда обвинен в глупост; ако успея, ще бъда обвинен в държавна измяна".

Мога да успокоя министъра само срещу първата от тези алтернативи. ...

OD, I, 280-282

10. Аугустенбург отказва условията на Прусия. Запис на разговора на Бисмарк с Аугустенбург, 3 юни 1864 г.

„Надявах се да намеря принца на Аугустенбург в настроение да приеме с благодарност нашите много умерени искания и се срещнах с него с тази мисъл, когато ме посети около 9 часа вечерта на 1 май.

Казах, че той е нашият кандидат; че искаме да постигнем разбирателство с него, и при успех да постигнем всеобщо признание за неговото наследяване. Основният ни интерес е германският, а не династическият; възможно най-голямото прекъсване на връзките с Дания; и сме готови да посветим усилията си в негова полза при определени условия, които са съобразени с уважението към собствената ни нация, пред която не можем да се изправим с празни ръце след кървавата кампания.

Той попита какви са нашите искания.

Посочих шестте точки в писмото до Негово Величество Краля [писмото на принц Фридрих до крал Вилхелм от 29 април], добавяйки, че те евентуално могат да бъдат опростени чрез комбиниране на морски съоръжения и укрепления под формата на корабен канал от Ехернфьорде до Брунсбютел с два укрепени терминала на двете морета; вече е чисто военен въпрос дали укреплението Екенфьорде може да замени скъпото строителство на още едно укрепление на Бунда в Рендсбург.

Добавих следното:

1. че ако планираните съоръжения не могат да бъдат построени навреме като собственост на Бунда, херцогът ще обяви готовност да се откаже от двата терминала на Прусия по аналогия със залива Яхде, като в този случай ние ще постигнем споразумение с Бунда за цялата система за крайбрежна защита; също така и правото да инспектираме канала по същия начин, както държавна железопътна линия.

2. военна конвенция, съдържаща военноморска конвенция, според която броят на войските, които ще бъдат на служба в пруския флот, ще бъде приспаднати от сухопътния контингент.

По всички тези въпроси принцът създаваше трудности.

... Той можеше да се изправи пред Ландтага с такива условия само ако може да запази всички херцогства или поне границата от залива Гюнер северно от Апенрад, в противен случай не. Не може да приеме обидни условия. Под тях той имапредвид: по-южна граница от определената; поемане на дълговете за военни разходи и освен това отстъпване на територии; не можел да се изправи пред Ландтага и народа с такъв план.

В дискусията той подчерта, че е по-добре да спечелим подкрепата му, отколкото да го обвързваме с твърди ангажименти; тогава той ще провежда пруската политика.

Отговорих, че се надявахме вече да сме спечелили подкрепата му.

Накрая той обясни, че иска да обмисли въпроса в Дьолциг и че гледа на това само като на дискусия за взаимно изясняване на ситуацията..."

GW, IV, 448-450

11. Франция се отказва от интервенция в Дания, юни 1864 г. Друен дьо Луи до принц де ла Тур д'Оверни (Лондон), 27 юни 1864 г.

„... Съответно ние приемаме, че положението ни на съседна държава на Германия, както и принципите на нашата публична политика, изискват нашата изключителна резервираност. Нищо в събитията, които са се случили досега, не е показвало, че този курс не е едновременно най-справедлив и най-мъдър.

Ние обаче признаваме, че възобновяването на военните действия дълбоко променя съответните позиции на воюващите страни. С продължаването на войната германските сили вече не защитават правата на германското население на херцогствата; те заплашват независимостта на датското население и могат да нанасат сериозни щети на равновесието на север. Със сигурност не можем да гледаме на подобна вероятност с безразличие. Те обаче не ни засягат достатъчно пряко, за да оправдаят нашата намеса във война, която ще изисква от нас

усилия, чийто мащаб е невъзможно да се предвиди. Ще бъдем принудени да посветим всички средства за действие на това и задължение на правителството на императора към народа на Франция е да не слага оръжие, без да поиска, като награда за жертвите си, компенсации, които да доведат до важни промени в териториалните граници и следователно до промени в настоящото състояние на общия баланс на силите. Отхвърляме всяка мисъл за начинания от този характер, стига да не сме ограничени от най-очевидната необходимост да следваме различна политика и не вярваме, че обстоятелствата, дори вече много сериозни, ни задължават в момента да се отклоним от неутралитета, който желаем да запазим.

Разбираме обаче, че английското правителство, чието положение е много различно от нашето и което от самото начало е придало по-силен характер на езика и действията си, сега трябва да заеме и по-активна позиция. И ако сметне за уместно, то може да участва във военните действия, без да въвлича целия континент във война. Важни съображения могат да го накарат да реши да предприеме тази мярка. Датската кауза, в тази нова фаза, причинена от прекъсването на преговорите, има право на съчувствие, което никога не сме отказвали на стар съюзник, и като ѝ окаже подкрепа, британското правителство не само няма да се страхува от никаква опозиция или трудности от страна на Франция, но ще може да разчита и на благосклонният ни неутралитета, който ще бъде спазван от императорското правителство. Напоследък имах многобройни възможности да изразя чувствата си по този въпрос пред лорд Каули. ..."

OD III, 284-285

С. РАЗЧИСТВАНЕ НА СМЕТКИТЕ С АВСТРИЯ, 1864-1866

Виенският договор е за Бисмарк успешното завършване на етап от кампанията му за пруско господство в Германия; окончателното споразумение с Австрия тепърва предстоеше.

Раздразнена и донякъде засрамена от пълния си неуспех да повлияе на резултата, Великобритания не се намесва, дори когато двамата победители на Дания се карат за плячката, въпреки че, подобно на Русия, тя е неспокойна от перспективата за засилена френска намеса в Германия.

И все пак британското бездействие оставя Наполеон съответно по-свободен да търси успехите и произтичащия от това престиж, за които копнее, а Бисмарк е достатъчно отзивчив, за да поддържа живи френските надежди за разширение към Белгия, Люксембург и дори Рейнланд.

Никой няма намерение да упражнява натиск върху Прусия. Австрия, имаше предизвикателства и другаде. Унгарското самоуправление, сръбският и италианският иредентизъм, неудобните възможности за френско-руски сблъсък за Румъния, незавършената полска криза и хроничните финансови затруднения правят невъзможно за нея, целенасочената концентрация върху борбата за господство в Германия.

Следователно от гледна точка на Австрия има много какво да се каже за продължаване на експеримента за австро-пруско сътрудничество в германските

дела, а Бисмарк, в своя дръзък, но предпазлив стил, е готов да използва сътрудничеството до краен предел, и способността на Австрия за отстъпки (1).

Войната като алтернатива се подготвя, но не се приема засега за неизбежна. Ако това се наложи според Бисмарк, окончателното решение ще да зависи от готовността на Генералния щаб за действие и от способността на Бисмарк да убеди крал Вилхелм да преодолее нежеланието си да воюва или да вземе решение.

На срещата в Шьонбрун в края на август 1864 г. крал Вилхелм, разговаря с император Франц Йосиф, се отказва от всякакви права върху херцогствата и това позволява на Бисмарк да избегне предложението на Рехберг, Прусия да подкрепи Австрия за възстановяване на властта ѝ в Ломбардия в замяна на пълно пруско анексиране на Шлезвиг-Холщайн.

Пруското правителство дори не дава надежда за бъдещо разглеждане на случая с Австрия относно Цолферайна, въпреки Бисмарк не е против някаква безобидна отстъпка.

Рехберг подава оставка на 27 октомври 1864 г. и е наследен от неопитния граф Менсдорф, който разчита много на влиятелния служител във външното министерство, барон фон Бигелебен. Бигелебен подкрепя по-твърда линия спряво Прусия, но Менсдорф не получава голяма промяна от Бисмарк, когато през ноември предлага или нова държава под управлението на Аугустебург, или пруско анексиране на херцогствата с компенсация за Австрия в Силезия или другаде. Бисмарк говори много, но окончателният му отговор се забавя до февруари 1865 г., когато приема плана на Аугустенбург само при условия, които означават фактическо анексиране на новата държава от Прусия.

След като Австрия в началото на април категорично обжалва пред парламента в полза на Аугустенбург, на 5 април Прусия обявява преместването на главната пруска военноморска база от Данциг в Кил.

Войната изглежда много вероятна. Крал Вилхелм сега е съгласен с анексирането и армията е готова за битка. Несъмнено влиянието на Бисмарк в този момент отлага разрива с Австрия, защото той все още се надява да получи всичко, което иска от нея без война, защото плановете му за превземане на Бунда не са завършени. След продължително напрежение, компромисът е постигнат в Гащайнската конвенция от 14 август 1865 г. (2).

Предвид решимостта на Прусия да осигури пълен контрол над херцогствата, разпоредбата за споделена администрация на Прусия в Шлезвиг и Австрия в Холщайн, е катастрофална за Австрия; тя изоставя Аугустенбург, докато Прусия запазва съвместен суверенитет, с комуникационни линии и военни съоръжения в Холщайн, което ѝ дава широки правомощия да се държи неприятно. Циркуляр от френския външен министър Друен де Луйс до френските дипломатически агенти в чужбина осъжда Гащайнската конвенция като нямаща друга основа освен силата и никакво оправдание освен взаимното удобство на двамата партньори.

Истинската причина за тази остра френска реакция е, че условията изглеждат толкова благоприятни за Прусия, и предполагат някаква тайна пруска компенсаторна отстъпка на Австрия, вероятно в Италия. Наполеон също несъмнено се притеснява от перспективата за австро-пруско споразумение,

което увеличава собствената му изолация и намаля шансовете му за бъдеща печалба от германската ситуация.

Бисмарк е примирен с необходимостта да поддържа живи френските надежди за компенсация; той провежда разговори с императора в Биариц през октомври 1865 г. и успокоява Наполеон по този въпрос, без да поема окончателен ангажимент (3).

Австрийското правителство за момента изглежда по-надеждно от неутралните си критици и именно Бисмарк след края на 1865 г. поема водещата роля в подготовката на сблъсъка, който изправя Австрия пред окончателния избор между капитулация и война. Освен неразрешимия характер на австро-пруското напрежение в херцогствата, Австрия трябва да вземе предвид амбициите на Франция и Италия.

Уверен от пруския началник-щаб фон Молтке, че италианското военно отклонение е от съществено значение, когато Австрия и Прусия воюватт, на 8 април Бисмарк сключва италианско-пруския договор, с който Италия се задължава да се присъедини към войната срещу Австрия, ако тя избухне в рамките на три месеца. В случай на пруска победа, означава придобиването на Венеция от Италия и ще угоди на Наполеон, обещал по-рано италианска независимост. Но дали ще реши за целесъобразно да се намеси директно във войната? Разумно е да се предположи, че той ще стои настрана и ще търси предимства от ситуацията, след като двете страни се изтощят в битката.

Ходовете на Бисмарк до този момент са добре документирани, що се отнася до разговорите му с Австрия; той непрекъснато настоява за лоялността си към руската кауза и консервативния принцип и не изпитва затруднения да запази леко покровителствената добронамереност на царя и Горчаков; пазарлъците му с италианците са користолюбиви и откровени. Само в деликатното му култивиране на бавната добронамереност на Наполеон има известна неяснота, защото докато Наполеон никога не може да се ангажира окончателно с исканията в Рейнската област, Бисмарк не възнамерява да изключи възможността толкова рязко, че да доведе до открито нарушение.

В началото на март 1866 г. крал Вилхелм предлага на Наполеон за по-тясно споразумение (4); императорът първоначално обявява неутралитет, след което през април и май се стреми към отстъпки в Рейнската област и накрая възобновява позицията си на необвързване.

Вместо това той се стреми да задоволи френските интереси, като възобнови плана за конгреса, който да уреди нерешените европейски въпроси по мирен път; Останалите четири сили, както обикновено, гледат на него с недоверие, но Менсдорф е отговорен за отхвърлянето му в края на май. Той трябваше да постигне най-добрите възможни условия с Наполеон чрез френско-австрийското споразумение от 12 юни, според което в случай на война Австрия ще отстъпи Венеция на Франция, а Франция обещава да не се противопоставя на австрийските придобивки в Германия, само ако те „не нарушават европейското равновесие“.

Обидната реплика на сър Робърт Мориер в навечерието на войната (5) е напомняне, че в либералната или конституционната сфера Бисмарк вече е широко мразен, както в Германия, така и другаде. Като дипломат той все още е по-

малко ценен и по-малко плашещ. За мнозина в Париж и другаде, които вярват, че Австрия вероятно ще победи във война, поведението му изглежда лишено от финес и дори от здрав разум. Въпреки че се опитва да подтикне Австрия към война от началото на годината, той иска тя да изглежда като агресор, за да задоволи съвестта на крал Вилхелм, а някои австрийски жестове (като мобилизацията ѝ през март) я поставят в несправедливо положение в очите на други, освен на краля. Но, бидейки едновременно предпазлив и сдържан, Бисмарк почти до последно запазва отворена възможността за мирно уреждане на основата на „малкогерманското обединение" (с пруско преобладаване северно от Майн), предложено от Антон фон Габленц.[11]

Бързата военна победа в „триседмичната война" с решителната битка при Садова (или Кьонигрец) на 3 юли обаче сега поставя преценката му в по-благоприятна светлина.

След Садова проблемът отново е успокои двамата си могъщи съседи, Франция и Русия, без да се отказва от основните си цели в мирното споразумение. Незабавната намеса на Наполеон, предлагаща на практика примирие на 4 юли (6), е опит за доминиране на ситуацията, което Бисмарк приема спокойно, въпреки че по-късно показва раздразнението си. Той е напълно склонен да доведе войната до бърз край при свои собствени условия; пруската армия продължава да напредва няколко дни, но австрийците се съгласяват на предварителния мирен договор от Николсбург на 26 юли, след примирие от пет дни по обяд на 22 юли. Решителната сутрин настъпва на 9 юли, когато Бисмарк инструктира Голц да проучи Наполеон относно анексирането от Прусия на по-голямата част от германските държави северно от Майн. Има доказателства, че той се е готвил да приеме много по-малко амбициозна програма: на 8 юли той казва на Швайниц да увери царя, че реформата на Бунда и изключването на Австрия без обширни пруски анексии са в основата на въпроса за него. Наполеон иска отстъпването на Венеция от Австрия и възразява срещу всяко анексиране на австрийска или саксонска територия от Прусия; но иначе не възразява срещу северногерманската програма на Бисмарк, която Бисмарк веднага интерпретира като пълно включване на някои северногермански държави. Той се съгласява с желанието на Франция да изключи германските държави южно от река Майн, които трябва да се обединят, ако желаят да образуват независим Южногермански съюз: по това време той не се чувства достатъчно силен, за да принуди тези държави да влязат в неговата северногермanска конфедерация. Подробните френски условия са представени от Друен дьо Луи на 14 юли (7), а по-амбициозните планове на Бисмарк за Северна Германия са телеграфирани до Санкт Петербург на 17 юли. Драстичната промяна в отношението му смущава Швейниц, въпреки че намери царя по-малко разстроен от това, отколкото се беше опасявал.

На Бисмарк му е пределно ясно, че разумното е да се уреди преговорите с Австрия въз основа на френските условия възможно най-бързо, въпреки враждебността на пруските генерали, която крал Вилхелм споделя, към този сравнително снизходителен курс. Бисмарк излага аргументите си в своята меморандум

[11] Ото Бекер, Борбата на Бисмарк за създаването на Германия, стр. 121-159.

„Николсбург“ от 24 юли (8), но осигурил съгласието на краля едва след театрална сцена изпълнена с взаимни обвинения и приказки за самоубийство от негова страна. Намесата на престолонаследника обаче му помага. Примирието с Австрия е подписано в Николсбург на 26 юли.

Ще го приемат ли другите сили? Нито Франция, нито Русия са доволни от новите договорености, но по различни причини и няма основа за съвместни действия. Франция прие плановете на Бисмарк, но иска териториална компенсация, нещо за себе си; Русия не търсеи компенсация в този смисъл, а доста смътните възражения на Горчаков и царя се дължат на желанието им да бъдат консултирани и на безпокойството за последиците от новите договорености, а не на желание те да бъдат променени.

Горчаков предлага конгрес и това нежелано от Прусия, предложение е отправено на 27 юли; впоследствие то е прието от френското правителство и отхвърлено от британците. Царят обаче е доволен, когато крал Вилхелм изпраща своя генерал Едвин фон Мантойфел, за да обясни нещата. Мантойфел пристига в Санкт Петербург на 9 август. Бисмарк разбира, че по-нататъшното отлагане е непрепоръчително. След като получава първия доклад на Мантойфел, той заплашва да посрещне чуждестранната намеса с отчаяна революционна политика и да се обърне към Германия, като провъзгласи Конституцията от 1849 г. Ден-два по-късно Горчаков казва на френския посланик, че Русия се отказва от конгрес или протест срещу мерките на Бисмарк.

Преди това, на 5 август, Друен най-накрая представя конкретни искания. Франция иска границата от 1814 г., баварския лев бряг на Рейн чак до Майнц и изоставянето на всички пруски връзки с Лимбург и Люксембург (9).

Бисмарк заявява, че е шокиран от тези искания (10). Тъй като Франция не е готова да ги наложи чрез война, тя не може да направи нищо повече, освен да представи по-скромни предложения през следващите месеци, които Бисмарк не бърза да обсъжда. Окончателният австро-пруски мирен договор е подписан в Прага на 23 август 1866 г. (11).

1. Перспективите на австро-пруския съюз, 1864 г. Граф Салиняк-Фенелон (Франкфурт) до Друен дьо Луи, 9 септември 1864 г.

[Той съобщава за някои коментари на Бисмарк в разговор с негов познат в Баден на 3 септември.] Нашият кабинет е на една стъпка от засилващия се съюз с Австрия. Търговският спор е само второстепенен детайл. Знаете, че Австрия се е отказала от първоначалните си искания и бърза да сключим споразумение, което ще ѝ даде някакво подобие на удовлетворение и ще улесни почетното ѝ отстъпление. Угаждам ѝ малко по този въпрос, за да ми даде повече свобода на действие в херцогствата. Що се отнася до останалото, ние сме единодушни по основните принципи и ако някой нов инцидент за момент предизвика дискусия между нас, това ще бъде само мимолетна разлика в мненията и ще бъде с кратка продължителност. По всички важни въпроси ние вървим в крак. Но не е, както някои предполагат, че вече сме подписали договор [за съюз]. Нямаме задължения, например, към Италия. Това, което се говори за линията на Мин-

чио[12] и Цюрихския договор, е чиста измислица. Но е постигнато твърдо сближаване. Не искаме да получаваме повече категорични решения от Двора на Тюйлери.

В момента главното ни желание е да извлечем максимума от войната с Дания. Ще приемем пристанище в Шлезвиг, херцогство Лауенбург или каквото и да е, което ни позволят да вземем. Това ще бъде отправна точка, а останалото ще последва с времето. Мисията на Прусия е да се разширява. Винаги трябва да имаме това предвид. Целите ни трябва да бъдат обширни и да имат широк хоризонт...

OD, IV, № 837

2. Гащайнската конвенция между Австрия и Прусия, 14 август 1865 г.

Член I. Упражняване на правата, придобити съвместно от Високодоговарящите се страни по силата на член III от Виенския договор. Мирът от 30 октомври 1864 г., без да засяга продължаването правата на двете сили върху цялата територия на двете херцогства, преминава към Негово Величество император на Австрия по отношение на херцогство Холщайн и към Негово Величество краля на Прусия по отношение на херцогство Шлезвиг.

Член II. Високодоговарящите се страни ще предложат на парламента създаването на германски флот и ще определят пристанището Кил за федерално пристанище за въпросния флот.

Докато резолюциите на парламента относно това предложение не бъдат приложени в сила, военните кораби на двете сили ще използват това пристанище, а командването и полицейските задължения в него ще се изпълняват от Прусия. Прусия има право да изгради необходимите укрепления срещу Фридрихсорт за защита на входа, така и да разположи по брега на Холщайн военноморските съоръжения, необходими за военно пристанище. Тези укрепления и съоръжения остават под пруско командване, а пруските морски пехотинци и войски, необходими за техния гарнизон и защита, могат да бъдат разположени в Кил и околностите.

Член III. Високодоговарящите се страни ще предложат във Франкфурт издигането на Рендсбург в германска федерална крепост.

Докато парламентът не издаде разпоредбите за гарнизона в споменатата крепост, гарнизонът ще се състои от имперски австрийски и кралски пруски войски под командване, което се редува ежегодно на 1 юли.

Член IV. Докато разделението, договорено в член I от настоящата конвенция, се запазва, Кралското пруско правителство ще запази два военни пътя през Холщайн; единият от Любек до Кил, а другият от Хамбург до Рендсбург.

Всички подробности относно военните станции, както и транспорта и изхранването на войските, ще бъдат регулирани възможно най-скоро в специална конвенция. Дотогава ще се спазват действащите разпоредби относно пруските военни пътища през Ханновер.

---

[12] Река Минчио е приток на р. По. Линията Минчио е историческа и стратегическа военна отбранителна позиция в Северна Италия, по съответната река, течаща от езерото Гарда до река По.

Член V. [Прусия запазва правото си на разполагане на един телеграфен проводник за комуникация с Кил и Рендсбург. Тя ще иска своевременно предоставяне на концесия за железопътна линия от Любек през Кил до Шлезвиг.]

Член VI. [Херцогствата своевременно ще влязат в Цолферайна.]

Член VII. Прусия има право да прокара канала, който ще бъде прокопан между Северно и Балтийско море, през територията на Холщайн, според резултата от професионалните изследвания, предприети от пруското правителство...

Член VIII. [Разпоредбите на Виенския договор за финансовите задължения на херцогствата ще останат непроменени.]

Член IX. Негово Величество Императорът на Австрия отстъпва на Негово Величество Краля на Прусия правата, придобити по гореспоменатия Виенски мирен договор по отношение на херцогство Лауенбург; а в замяна Кралското пруско правителство се задължава да изплати на австрийското правителство сумата от 2 500 000 датски рикс-талера, платими в Берлин в пруско сребро, 4 седмици след потвърждаването на настоящата конвенция от Техни Величества Императора на Австрия и Краля на Прусия.

Член X. Прилагането на гореспоменатото разделение на съвместния суверенитет, което е било договорено, ще започне възможно най-скоро след одобрението на тази конвенция от Техни Величества императора на Австрия и краля на Прусия и ще бъде завършено най-късно до 15 септември.

Съществуващото досега съвместно главно командване ще бъде разпуснато при пълното напускане на Холщайн от пруските войски и на Шлезвиг от австрийските войски най-късно до 15 септември...

(подпис) Г. БЛОМЕ (подпис) ФОН БИСМАРК

Хертслет, III, № 370

3. Срещата в Биариц, 1865 г. Бисмарк до крал Вилхем I, 11 октомври 1865 г.

„... На следващия ден след пристигането ми в Биариц бях приет от императора на специална аудиенция. ... Беше очевидно, че самият император горещо желаеше циркулярът от 29 август да бъде отменен. Изглеждаше, че не знаеше, че съм наясно с предишното му одобрение за него, защото подчертаваше, че макар лично да поема отговорност за външните работи във важни ситуации, не се занимава много с подробности от обикновените дела, освен ако не е наясно с тяхното значение. ... Така в Париж преувеличиха значението на споразумението от Гащайн за общата политика на Прусия, особено след като не можеха да повярват, че резултат, който беше толкова изгоден за Прусия, не е бил купен чрез някакви тайни отстъпки на Австрия.

Императорът ми съобщи (както Друен дьо Луи вече ми беше посочил недвусмислено), че австрийското съобщение, достигнало до него по много поверителни канали (очевидно чрез Нейно Величество Императрицата), е подкрепило хипотезата за тайно споразумение между германските сили, насочено като коалиция срещу Франция. Негово Величество отново тържествено ми зададе въпроса дали не сме дали на Австрия някаква гаранция относно Венеция.

Аз отрекох...; освен това смятах за невъзможно да сключим споразумение в бъдеще, според което Австрия може да започне война, в която Прусия ще тряб-

ва да се присъедини без предимство за себе си. Впоследствие императорът ме увери, че не възнамерява да предприема никакви планове, които ще нарушат мира в Европа... Използвайки почти същите думи, с които изразих същото мнение пред министър Друен дьо Луи и които несъмнено беше му го съобщил междувременно, той каза: човек не трябва да се стреми да моделира събитията, а да ги остави да узреят сами; Те неминуемо ще се случат и тогава ще докажат, че Прусия и Франция са двете държави в Европа, чиито интереси са най-силно свързани помежду си, и че той винаги ще бъде готов да даде практически доказателства за симпатията и приятелството, които изпитва към Прусия.

След това императорът попита какво споразумение предлагаме да постигнем с Австрия относно Холщайн. Отговорих честно, че се надяваме да осигурим и задържим Холщайн, като платим обезщетение. Негово Величество не възрази срещу това и изрично заяви съгласието си с причините, които изложих, за да опровергая безпокойството на министър Друен дьо Луи относно нарастването на пруската мощ без еквивалент за Франция. Подчертах, че придобиването на Елбските херцогства само по себе си не е укрепване на пруската мощ; напротив, чрез разполагането на нашия флот и развитието на отбранителната ни позиция на север, това обвързва силите на нашето отечество в повече от една посока, което не се компенсирана от добавянето на един милион жители.

H. v. Sybel, Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I (Х. фон Зибел, Основаването на Германската империя от Вилхелм I. Мюнхен, 1890), IV, стр. 215-218

4. Крал Вилхелм предлага на Наполеон по-тясно съглашение. Вилхелм I до Наполеон III, 3 март 1866 г. [чернова, написана от Бисмарк]

Миналата година моят министър на външните работи имаше честта да бъде приет от Ваше Величество в Биариц и Сен Клауд, Вие бяхте така добър да го упълномощя да ме информира, че Вие, както и аз, сте на мнение, че за да се споразумеем за бъдещето на нашите политически отношения, е важно да не ускоряваме развитието на ситуацията, а да изчакаме нейния напредък и да адаптираме нашите решения към него. Към изложението на Вашето мнение, Ваше Величество добави покана да Ви пиша поверително, веднага щом обстоятелствата ми покажат необходимостта от по-тясно и по-специално споразумение между нашите две правителства. Чувствам, че моментът е дошъл и, воден от спомена за уверенията в политическа симпатия и лично приятелство, които Ваше Величество ми даде по този повод, инструктирах граф фон дер Голц да Ви представи, с цялата откровеност и лоялност, които винаги са ръководели взаимните ни отношения, моите собствени възгледи за настоящата ситуация в Европа и отношението, което според мен следователно трябва да заеме Прусия. Ако Ваше Величество бъдете така любезни да ме уведомите за реакцията си относно предложенията, които моят посланик ще Ви представи, моля Ви да повярвате, че ще получа съобщенията, които изпращате, с цялата дискретност, съвместима с личния характер, който Ваше Величество благоволява да проявите към този обмен на мнения.

H. Oncken, Die Rheinpolitik Kaiser Napoleons III 1863 bis 1870 (Х. Онкен, Рейнската политика на император Наполеон III 1863 до 1870 г. Берлин, 1926), I, стр. 92-93

5. Английски либерал не одобрява политиката на Бисмарк, 1866 г. Сър Робърт Мориер, Виена, до лейди Солсбъри, 24 юни 1866 г.

„... Единственото нещо, за което ... повече от всичко друго, според мен Бисмарк трябва да бъде прокълнат, е че чрез отпечатъка на собствената си отвратителна индивидуалност върху политическото платно, което сега се разгръща пред Европа, така напълно обезобрази истинските очертания на картината, че не само общественото мнение, но и преценката на мъдрите и разумни хора почти сигурно ще се объркат. Казвам това съвсем умишлено, знаейки, че ако Бисмарк успее, светът ще пляска с ръце и ще каже, че той е единственият човек, който е знаел как да постигне това, което светът, който винаги се прекланя пред успеха, ще каже, че е завършек, който винаги е желал.

Докато това, което наистина ще бъде доказано е, че Прусия е била толкова силна и наистина е сърцето, главата и белите дробове на Германия, че е могла, чрез самото си естествено развитие съвместно, вместо срещу либералните и национални сили на Германия, да повлияе на това, което е трябвало да се направи по мирен път и без кръвопролития. Ако, от друга страна, Австрия успее и Прусия бъде смазана, светът ще плесне с ръце и ще каже, че Прусия е била парвеню сноб, който трябва да бъде свален, а германското единство - абсурдна утопия...

Мемоари и писма на сър Робърт Мориер (Лондон, 1911 г.) II, стр. 71-72

6. Наполеон изисква примирие след Кьонигрец. Наполеон III до Вилхем I, 4 юли 1866 г.

Бързите и блестящи победи на Ваше Величество доведоха до резултати, които ме принуждават да се откажа от ролята си на незаинтересуван наблюдател. Императорът на Австрия ме информира, че ще ме приеме във Венеция и е готов да приеме моето посредничество за прекратяване на конфликта, възникнал между Австрия, Прусия и Италия. Познавам твърде добре чувствата на Ваше Величество към мен и неговото силно доверие, за да не вярвам, че след като сте издигнали толкова високо честта на герба си, Ваше Величество ще приеме със задоволство усилията, които съм склонен да положа, за да Ви помогна да възстановите в земите си и в Европа ценните блага на мира.

Ако Ваше Величество се съгласи с моето предложение, несъмнено ще сметнете за уместно примирието между Австрия, Германия и Италия незабавно да проправи пътя за тези преговори.

OD, X, 4

7. Френски условия за мирно споразумение. Друен дьо Луи до посланик Бенедети, 14 юли 1866 г

Възползвам се от досадното заминаване на маркиз дьо ла Косток, за да ви запозная с предварителните мирни споразумения, които Негово Величество препоръчва на Прусия и Австрия да приемат.

Целостта на Австрийската империя, с изключение на Венеция, ще бъде запазена.

Австрия ще признае разпускането на старата Германска конфедерация и няма да се противопостави на нова Организация на Германия, на която няма да бъде член.

Прусия ще създаде Северногермански съюз, обхващащ всички държави, разположени северно от р. Майн. Тя ще поеме командването на обединените военние сили на тези държави.

Германските държави, разположени на юг от Майн, ще бъдат свободни да образуват помежду Южногермански съюз, който ще има независимо международно съществуване.

Националните връзки, които ще се поддържат между Северния и Южния съюз, ще бъдат свободно регулирани от общо споразумение.

Елбските херцогства ще бъдат обединени отново с Прусия, с изключение на онези области от Северен Шлезвиг, чието население, след свободно допитване, желае да бъде върнато на Дания.

Австрия и нейните съюзници ще възстановят на Прусия част от разходите за войната.

Ако тези основни принципи бъдат приети от враждуващите страни, примирие може да бъде сключено незабавно и пътят е открит за възстановяването на справедлив и траен мир.

Да се положат всички усилия, за да се убеди Прусия да приеме тези предложения.

OD, II, стр. 30-32

8. Николсбергският меморандум, 24 юли 1866 г. Относно преговорите с Австрия за намиране на основа за мир, с уважение моля Ваше Величество да ми позволите да Ви изложа следните съображения:

Струва ми се от изключителна важност настоящият благоприятен момент да не бъде пропуснат. [Вилхелм I: Съгласен съм.]

С декларираното от Ваше Величество приемане en bloc на предложенията на Негово Величество Императора на Франция, опасността Франция да заеме страна срещу Прусия, което чрез дипломатически натиск лесно може да се превърне в активно участие, е елиминирана. [Вилхелм I: Правилно.]

В резултат на инструкциите, дадени на граф Голц по заповед на Ваше Величество, стана възможно да се получи от император Наполеон категоричната увереност, както граф Голц съобщи телеграфно на 22-ри месец, че той не само ще позволи директното анексиране на 4 милиона души в Северна Германия, но и самият той ще го препоръча, без да се споменава за обезщетение за Франция. [Вилхелм I: Правилно.]

Но колебанието на императора през последните няколко седмици и натискът на общественото мнение във Франция пораждат сериозни опасения, че ако настоящите отстъпки не бъдат бързо превърнати във факти, тогава може да има нов обрат. Не можем да разчитаме на подкрепата на другите велики сили за по-нататъшни, или дори за тези, пруски искания. Ваше Величество отбеляза в писмата на Негово Величество руски император с каква тревога гледа той на пруските условия. Неговият министър, княз Горчаков, също изрази желание да узнае тези условия, както чрез посланика на Ваше Величество в Санкт Петер-

бург, така и чрез барон Убри в Берлин. [Вилхелм I: Предложението на Русия за конгрес вече е доказателство за това, защото Русия ще го използва, за да се противопостави на предварителните мирни споразумения.]

Семейните връзки на руския императорски дом с германските династии пораждат опасения, че при по-нататъшни преговори симпатиите към тях ще имат голяма тежест. В Англия общественото мнение започва да се накланя към военните победи на Ваше Величество: но същото не може да се каже за правителството и може само да се предположи, че то ще признае свършените факти.

Двойната декларация на Австрия, че ще се оттегли от Германския съюз и ще се съгласи на неговото преустройство под ръководството на Прусия без нейното участието, и че ще признае всичко, което Ваше Величество сметне за уместно да направи в Северна Германия, осигурява всички основни изисквания, които Прусия може да изисква от нея.

Запазването на Кралство Саксония е желание както на Австрия, така и на Франция. [Вилхелм I: Освен запазването на Кралство Саксония, неговата цялост ще бъде гарантирана, което ми е много неприятно, тъй като Саксония беше главният подстрекател на войната и излезе от нея невредима.]

Ако, както изглежда вероятно, Австрия е готова да се откаже от другите си съюзници в Северна Германия за тази цел, тогава изглежда разумно да се съобразим с това, а споразумение със Саксония, което предоставя всички военни ресурси на земята на Ваше Величество, въз основа на условията, определени за Шлезвиг-Холщайн на 22 февруари 1865 г., ще задоволи както политическия интерес, така и политическите нужди.

Изключването на Австрия от Бунда, съчетано с анексирането на Шлезвиг-Холщайн, Хановер, Хесен, Горен Хесен и Насау, и с подобно отношение на Саксония към Прусия, може да се разглежда като толкова велика цел, че никога не е могла да бъде предвидена при избухването на войната. [Вилхелм I: Резултат, който никога не е бил предвиден, но все пак трябва да се счита за проблематичен с оглед на идеята на Конгреса.]

Ако тази цел може да бъде осигурена на тази основа чрез бързо приключване на предварителните срещи, тогава според моето скромно мнение ще е политическа грешка да се изложи на риск целият резултат, като се опитаме да отнемем от Австрия още няколко квадратни мили територия или още няколко милиона военни плащания и да я изложим на риска от продължителна война или преговори, в които чуждестранната намеса не може да бъде изключена. [Вилхелм I: Съгласен съм, но зависи от това колко пари или земя могат да бъдат придобити, без да се рискува всичко наведнъж.]

Наличието от епидемия от холера в армията и опасността августовска кампания в този климат да донесе епидемии също са пречка срещу продължаването на операциите. [Вилхелм I: Много категорично.]

Ако Ваше Величество даде съгласието си за това тълкуване, ще трябва да поискам разрешението на Ваше Величество да представя на Ландтага необходимите законопроекти за разширяване на границите на кралството чрез включването на Хановер, Хесен, Насау и ерцхерцогската територия Горен Хесен и Шлезвиг-Холщайн и по този начин да представя цялото това придобиване като свършен факт, който ще получил признанието на Австрия и съгласието

на Франция, не може да бъде оспорен от никого, който да го застраши. [Вилхелм I: Напълно съм съгласен.]

Считам за свой дълг към Ваше Величество да Ви представя този скромен доклад официално и писмено, тъй като настоящото важно решение е според мен от неизмеримо значение. Напълно осъзнавам отговорността си към Ваше Величество за съвета, който съм призван да дам, и затова чувствам необходимостта официално да потвърдя, че дори ако послушно изпълня всяко едно от условията на Ваше Величество в преговорите, всяко възпрепятстване на бързото споразумение с Австрия чрез стремеж към получаване на вторични предимства ще противоречи на моите уважителни съвети и предложения. [Вилхелм I: Ако въпреки това, което очевидно имаме право да очакваме от победената сила, не е възможно да се изисква това, което армията и страната имат право да очакват, а именно големи обезщетения от Австрия като основен враг или териториална печалба в наистина видима степен, без да се застрашава основната цел (виж погоре), тогава победителят ще трябва да отхапе от тази кисела ябълка пред портите на Виена и да я остави на потомството да я прецени. Николсбург, 25.7.66 . Вилхелм.]

GW, IV, стр. 79-81

9. Бенедети иска компенсация за Франция. Бисмарк към Голц, 5 август 1866 г.

Секретно. Бенедети току-що изпрати следния план за тайна конвенция:

1. Прусия дава на Франция границата от 1814 г.

2. Прусия убеждава Бавария и Хесен-Дармщат да се откажат от всички територии на левия бряг на Рейн на Франция, като се уговаря за плащане на контрибуции от наша страна.

3. Прусия се отказва от всички връзки с Лимбург и Люксембург, както и от правата си за гарнизон в Люксембург.

Тъй като не се споменава за услуга за услуга (quid pro quo) за Прусия, това е компенсация за нашите измами.

Това рязко противоречи на всичко, което императорът многократно ви е казвал. Изобщо не очаквам да получа съгласието на краля за това, но във всеки случай няма да предложа нищо толкова обширно. Изпращам ви този предварителен отчет за ваша лична информация, без да се засяга възможността за понататъшна комуникация в надлежния ред".

Онкен, II, стр. 22

10. Бисмарк отблъсква Бенедети. Бисмарк към Голц, 8 август 1866 г.

„... Императорът оправдава исканията си, позовавайки се на своята страна и общественото мнение; ние отговаряме на това, като се позоваваме на нашата страна и нашето обществено мнение. Не можем да се примирим със здравия разум, на който обикновено се възхищаваме у него, с отправянето на искания към нас, които включват унижение на Прусия и които неизбежно ще доведат до нова непримирима враждебност на прусаците и германците към Франция.

Повтарям въпроса: Каква е целта и крайната цел на император Наполеон с това ново искане?

Негово Величество Кралят изразява опасения, че императорът ще стигне до разрив с Прусия; разбирам, че този страх е оправдан, поне в дипломатическата сфера.

Не скрих от посланика, че неговото съобщение ще създадат такова впечатление и че в настоящия момент е по-разумно да не го продължа. Но инструкциите му този път изглеждат много по-категорични.

М. Бенедети заяви: „Няма да воюваме за това“, но предсказа трайно лошо настроение от страна на императора и неговото правителство, което щяло да има съдбоносно влияние върху цялата ситуация...“

Онкен, II, стр. 28-32

11. Пражкият договор, 23 август 1866 г.

Член I. [Мирът и приятелството, са установени между Австрия и Прусия отсега нататък и завинаги.]

Член II. [Императорът на Австрия се присъединява към декларацията на френския посланик от 29 юли 1866 г. относно отстъпването на Венеция на Италия и дава съгласието си за обединението на Ломбардо-Венецианското кралство с Кралство Италия, без друго обременяващо условие освен ликвидирането на съответните дългове.]

Член III. [Военнопленниците да бъдат освободени незабавно.]

Член IV. Негово Величество Императорът на Австрия признава разпадането на Германската конфедерация в досегашния ѝ състав и дава съгласието си за нова организация на Германия без участието на Австрийската имперска държава. Негово Величество обещава да признае по-ограничените федерални отношения, които Негово Величество Кралят на Прусия ще установи на север от линията на Майн; и декларира съгласието си за формирането на Съюз на германските държави, разположена на юг от тази линия, чиято национална връзка със Северногерманската конфедерация е запазена за по-нататъшно уреждане между страните и която ще има независимо международно съществуване.

Член V. Негово Величество Императорът на Австрия прехвърля на Негово Величество Краля на Прусия всички права, които е придобил с Виенския мирен договор от 30 октомври 1864 г. върху херцогствата Холщайн и Шлезвиг, с условието населението на Северните области на Шлезвиг да бъде отстъпено на Дания, ако чрез свободно гласуване изрази желание за обединение с Дания.

Член VI. [Съществуващото териториално състояние на Саксония остава както преди.] ...

Член XI. Негово Величество Императорът на Австрия се задължава да изплати на Негово Величество Краля на Прусия сумата от 40 000 000 пруски талера, за да покрие част от разходите, които Прусия е понесла от войната. От тази сума обаче се приспада размерът на военните разходи, които Негово Величество Императорът на Австрия все още трябва да поиска от херцогствата Шлезвиг и Холщайн, съгласно член XII от гореспоменатия Виенски договор от 30 октомври 1864 г., в размер на 15 000 000 пруски талера, както и допълнителна сума от 5 000 000, като еквивалент за безплатната издръжка, която пруската армия ще има

в онези части от австрийските територии, които окупира, до сключването на мир; така че да останат само 20 000 000 да бъдат платени наведнъж.

Половината от тази сума трябва да бъде платена при ратифицирането на настоящия договор, а втората половина - 3 седмици по-късно в Опелн в брой.

Член XII. [Евакуацията на австрийските територии от страна на Пруската да приключи след 3 седмици.]

Член XIII. [Всички договори и конвенции, сключени между Австрия и Прусия преди войната, да бъдат въведени отново в сила, където е приложимо; договорът за „Цолферайна" от 1 април 1865 г. да бъде преразгледан за по-нататъшно улесняване на взаимния им трафик.] .. .

(подпис) БРЕНЕР (подпис) ВЕРТЕР
Хертслет, III, стр. 172

D. ФРЕНСКИЯТ ПРОБЛЕМ, 1867-1870

Консолидирането на новите отношения на Прусия със Северна Германия е сложна задача, включваща договори с по-малките държави, дълги и изтощителни дебати по конституцията, изготвянето на нови правни кодекси и предоговарянето на договорите от Цолферайна. Тази фаза на държавното изграждане може да обясни защо Бисмарк не бърза да завърши обединението на Германия чрез включването на четирите държави южно от Майн - Баден, Бавария, Хесен-Дармщат и Вюртемберг. Но има и други причини за неговата предпазливост. Едната е, че националното чувство в бившите държави все още не е достатъчно силно, за да отблъсне онези партикуларистки, католически, антипруски елементи, които, ако бъдат предизвикани твърде грубо, ще се обърнат към Австрия или Франция за подкрепа. Другата е, че правителствата на тези държави, дори ако доброволно влязат в Северногерманската конфедерация, ще подкрепят противниците на централизацията по време на конституционните дебати. Най-важният от всичко е, че Европа се нуждаеше от време, за да свикне с новата Германия и ако войната с Франция – най-вероятният противник, се наложи, той иска да се бие с нея сам; но само ако е сигурен, че войната е необходима.

(а) Люксембургският въпрос. Външното управление на Прусия през дванадесетте месеца след Николсбургския договор е изцяло съсредоточено върху усилията на Наполеон да извлече някаква полза и да избегне унижение заради пруския успех. След демонстрацията на възмущение от условията на Друен дьо Луи на 5 август 1866 г. (С, 10), Бисмарк се колебае относно по-нататъшните френски предложения.

В средата на август Наполеон предлага Франция да придобие границите от 1814 г. и Люксембург и да подпише нападателен и отбранителен съюз с Прусия, при който Франция евентуално ще придобие и Белгия. Въпреки че възразява срещу искането за границата от 1814 г., което Наполеон незабавно оттегля, Бисмарк не изключва останалата част от плана, за който Бенедети е достатъчно неразумен, за да му даде писмена версия на 29 август.

След това, през зимата на 1866-67 г., Бисмарк винаги е „твърде болен“ или „твърде зает“, за да обсъжда въпроса много по-подробно, въпреки че е склонен към френските планове за осигуряване на Люксембург.

Французите се оправдават с опасения за сигурността на своите граници, докато наблюдават нарастването на германската мощ. Наполеон се изправя пред противоречието, което объркa италианската му политика: ролята му на защитник на национализма противоречи на имперския му дълг да предотврати накланянето на баланса на силите срещу страната си.

Освен това, личният му стремеж към водеща роля в международните договорености прави унизително да бъде игнориран: той иска да демонстрира, че лично е диктувал границите на пруското настъпление. Отстъпването на Венеция и спирането на Прусия на Главната линия може да се считат за успехи на неговата дипломация и на 14 февруари 1867 г. той се хвали пред френския парламент, че без да премести нито един полк, е спрял победоносните прусаци пред портите на Виена през юли 1866 г.

Но френското обществено мнение е неспокойно, дори невоенно настроено; критиците на Наполеон го обвиняват за липса на решително лидерство, а Тиер отбеляза, че войната ще бъде единствената грешка, която Империята все още не е направила.

Във важния дебат във френския парламент на 14-18 март 1867 г. опозицията не е убедена от официалното мнение, че тройното разделяне на Германия е заменило Германската конфедерация, и позицията на Франция се е подобрила. Публикуването на 19 март 1867 г. на подробности за трите пруски отбранителни договора от август 1866 г. с Баден, Бавария и Вюртемберг е пореден удар по престижа на Наполеон, както Бисмарк очевидно е осъзнава.

Бисмарк има необходимост да създаде привидна криза с Франция в този момент, когато се провеждат решаващите дебати в учредителния Райхстаг, но не търси война. Той доста резервирано се съгласява с плановете на настойчивите французи за Люксембург, стига те да организират въпроса.

Люксембург е присъединен към Холандия чрез лична уния; той е (с протест) член на Германската конфедерация от 1839 г. и има пруски гарнизон в крепостта си, но връзката с Конфедерацията вече е прекъсната и населението е профренско настроено. На 19 март 1867 г. крал Вилям III Холандски решава да откъсне херцогството от Франция. Но след това Бисмарк се оплаква, че французите са прекалили с организираните демонстрации в тяхна полза в Люксембург (които той преди това одобрява).

Самият той умело организира интерпелация по темата от лидера на националлибералите Бенигсен на 1 април; Въпреки че отговаря предпазливо, на Наполеон му е ясно, че Прусия вече не може да подкрепи анексията, защото в германската общественост е възникнало негативно отношение. На 3 април Бисмарк предупреждава холандците, че войната едва ли може да се избегне, ако продажбата се осъществи. На 5 април кралят на Холандия се отказва от плана. Накрая, с не особено добра воля, Бисмарк приема компромиса от Лондонската конференция (7-11 май 1867 г.), с който херцогството е неутрализирано и пруските войски са изтеглени (3).

(b) Европейското обединение, 1867-69. Дали Бисмарк е използвал Люксембургската криза само за вътрешен ефект? Той е отмъстителен и многократно унижава вътрешни и чуждестранни опоненти през цялата си кариера, така че се радва да постави Наполеон на мястото му. В Люксембургския договор той настоява изтеглянето на пруския гарнизон да зависи от общата гаранция на подписалите го сили за неутралитет на държавата, което лишава Наполеон от всякакво привидно предимство, докато малък безобиден политически успех за него значително ще подобри общите перспективи за мир. Твърди се, че Бисмарк всъщност се опитва през април да провокира Франция да обяви война, надявайки се да генерира вълна от национален германски ентусиазъм, която да премахне всички пречки пред обединението. Но в същото време (на 30 март) той е разкрива на Голц интереса си към сделка, при която Франция ще вземе Люксембург и в замяна ще се съгласи да освободи Прусия от ангажимента ѝ да раздели Шлезвиг според националностите.

Твърди се също, че кризата бележи прехода му от пруски към германски поглед върху външните работи. Това е вярно, доколкото Люксембургската криза е първата, с която се сблъсква новата Северногерманска конфедерация; но е съмнително твърдение, ако се има предвид, че той е воден от някакво новооткрито национално чувство.[13]

Най-вероятното обяснение е, че Бисмарк намира атмосферата на кризтаа с Франция по това време за по-изгодна от сделка, но не желае война, защото международната политическа ситуация (за разлика от военната) не е благоприятна.

На 3 април Стенли, британският външен министър, решително отхвърля предложението на Бисмарк за англо-пруски съюз за защита на Белгия (1).

Царят, все по-разтревожен от новите безредици в Турция, се интересува повече от Крит, отколкото от Люксембург, и след като не успява да постигне споразумение нито с Франция, нито с Австрия по Източния въпрос, не е в настроение да приветства голяма криза на запад.

От края на 1866 г. Бисмарк проучваше Виена относно възможността за по-тесни австро-пруски отношения, курс предпочитан от принц Хохенлое, главен министър на Бавария, като най-добрия антидот на френско-австрийски съюз. Граф Бойст, саксонец и явен враг на Бисмарк, който става австрийски външен министър на мястото на Менсдорф през октомври 1866 г. и министър-председател през февруари 1867 г., е напълно неотзивчив. Той е шокиран от обявяването на тайните договори на Бисмарк с трите южногермански държави, които по-късно определя като шедьовър на нелоялните преговори.[14]

В средата на април 1967 г. Бисмарк приветства агента на Хоенлое, барон Тауфкирхен, който донася планове за по-тесни връзки между Бавария, Прусия и Австрия; Бисмарк предлага съюз, свързващ всички германски държави, и евентуално добавяне на Русия. Но когато Тауфкирхен занася тези предложения във Виена, Бойст ясно заявява, че не вижда голяма полза от споразумението за Австрия (2).

---

[13] Erich Eyck, Bismarck (Erlenbach-Zurich, 1943), II, 366-367; Walter Bussmann, Das Zeitalter Bismarcks (Konstanz, 1956), p. 108.

[14] Graf von Beust, Aus Drei Viertel-Jahrhunderten (Щутгарт, 1887), II, 117.

Горчаков, след като е уведомен за плана, отхвърля идеята за възраждане на Свещения съюз поради австро-руското съперничество на Балканите.

Към тази несъчувствена реакция на чуждестранните правителства трябваше да се добави и липсата на неудържим национален плам на юг. По думите на д-р Пфланце, „Люксембургската криза не успя да осигури необходимата пара за двигателя на германската политика на Бисмарк".[15]

През следващите три години Бисмарк предприема безуспешно редица стъпки с надеждата да получи достатъчна подкрепа за единство. Най-важната от тях е създаването на „Цолпарламент" с представители от всички германски държави; но мнозинството от депутатите от четирите южни държави се ангажират да ограничат дискусиите до строго търговски проблеми. Заемайки много резервирано отношение към Източния въпрос, който е основната грижа на останалите сили през 1868 и 1869 г., той през цялото време има предвид възможността за френска война, провокирана от пруското предизвикателство към френския престиж или сигурност. Армията е готова за действие. Ако Бисмарк не отговаря на предложението на фон Молтке за превантивна война, това не е поради морални скрупули, а поради политическата нецелесъобразност на подобни дръзки действия.

Руско-германското споразумение от март 1868 г., жизненоважен фактор за успеха на Бисмарк през 1870 г., е изключително успешен резултат от тази поикономична дипломация. Франция и Австрия, дори винаги нетърпеливи да се противопоставят и, ако е възможно, да намалят нарастващата мощ на Прусия в Централна Европа разбират, че разклатеният им политически престиж може да бъде по-лесно възстановен от успехите в Турция. Срещата между Наполеон и Франц Йосиф в Залцбург през август 1867 г. довежда до планове за съвместни действия, но не и до писмени ангажименти. Те могат да разчитат на британска подкрепа в Константинопол, дори не в Централна Европа. Бойст се стреми към настъпателна политика на Балканите с възраждане на кримския съюз и евентуални печалби в Босна и Херцеговина.

Със значителна тревога, царят говори с крал Вилхелм в началото на февруари 1868 г. за необходимостта от руско-пруски съюз, който да действа pari passu (стъпка по стъпка) срещу Австрия и Франция. Пруският отговор е приятелски и необвързващ. През март царят опита отново.

На 20 март Убри представя руско предложение да разположи 100 000 войници на австрийската граница, за да държи Австрия мирна в случай на френско-пруска война, с уговорката, че ако Русия бъде заплашена от Австрия, Прусия по подобен начин ще държи Франция мирна. Бисмарк приветства идеята за взаимна подкрепа по този въпрос, но избягва всяко писмено споразумение с мотива, че то може да бъде провокативно, когато стане известно, и защото личният интерес на двете сили го прави ненужно. По този начин той умело осигурява руска защита на австрийския си фланг в случай на френска война, без да се ангажира да се противопостави на австрийските планове за Босна или другаде (4).

[15] Пфланце, стр. 393.

Горчаков приема това, въпреки че се надява на повече. Френска мисия, посетила Санкт Петербург през октомври 1869 г., не успяла да отслаби руско-пруския съюз.

(с) Как се стига до войната от 1870 г.: кандидатурата на Хохенцолерн. Три проблема стоят пред историка в този момент. Считал ли е Бисмарк ранната война с Франция за съществена за успеха на германската си политика?

Дали Франция, убедена в неизбежността на войната, я е наложила?

Дали Бисмарк, гениално провокиращ, е породил това убеждение?

И в двата случая има известно противоречие в доказателствата, но като цяло отговорът е утвърдителен.

Със сигурност е вярно, че южногерманската опозиция срещу завършването на обединението не намалява до началото на 1870 г. и че войната с Франция е единственото вероятно средство за бързо повлияване на общественото мнение в четирите държави.

Но Бисмарк може да бъде цитиран като противник на опитите за забързване на темпото. Той пише на барон фон Вертем, пруски посланик в Мюнхен, на 26 февруари 1869 г., за да осъди всяка подобна „произволна намеса в хода на историята". Година по-късно той казва на Мориц Буш, че постигането на германско единство може да отнеме десет години. И все пак тези и подобни миролюбиви изказвания не съвпадат с други, които включват позоваването на френското вето върху обединението на Германия като неизбежна причина за ранна война. Той е против войната срещу южните държави, но не и срещу Франция. Той знае, че Наполеон може да бъде подтикнат към война от военната партия, но за известно време се надява, че формирането на либерално правителство под ръководството на Емил Оливие в края на 1869 г. може да осигури мир (тоест, съгласие с германското развитие).

С това последва поредица от ходове, несъмнено насочени към разпалване на националните германски чувства, с оглед на предстоящите избори за Райхстага и осигуряването на военния бюджет. Един от тези планове, много обсъждан между януари и март 1870 г., е за провъзгласяване на крал Вилхелм за император („проектът Кайзер").

Тези развития отново демонстрират способността на Бисмарк да следва алтернативни политически линии, докато не дойде времето за изгоден избор.

Кандидатурата на Хохенцолерн, която дава непосредствената причина за война през юли 1870 г., има и алтернативни възможности: ако бъде успешна, тя

(а) подпомага проекта Кайзер, като повиши престижа на Хохенцолерните;

(б) ще направи Франция агресор, ако събитието я подтикне към обявяване на война;

(в) разделя френските сили и нанася ново дипломатическо унижение на Наполеон, ако той се съгласи.

Пълните тайни на германското външно министерство по отношение на кандидатурата вече са разкрити в публикацията на д-р Бонен.[16]

През септември 1869 г. испанският посланик, Салазар-и-Масаредо, с одобрението на Бисмарк, предлага на принц Леополд фон Хохенцолерн, испанския

[16] Жорж Бонен, *Бисмарк и кандидатурата на Хохенцолерн за испанския трон (Лондон, 1957 г.), стр. 68-73.*

трон, който е вакантен от 1868 г.; Той отказва, но предложението е повторено от генерал Прим, испанския министър-председател, през февруари 1870 г. Въпреки че на 16 юли 1870 г. Бисмарк отказва пред Райхстага каквото и да е официално запознаване с предложението преди 3 юли (9), той всъщност с цялата си тежест подкрепя приемането му през март, въпреки възраженията на крал Вилхелм, като глава на семейство Хохенцолерн.

Аргументите на Бисмарк, изложени във важен меморандум от 9 март, обхващат всяка вероятност, с изключение на най-очевидната, че Франция ще бъде принудена да започне война.

Дори и без това, Вилхелм прави остри възражения в своите маргинални коментари по меморандума и поддържа отказа си въпреки сериозните аргументи на своите съветници на среща на 15 март (5).

Въпреки това, Бисмарк продължава чрез своите агенти, Лотар Бюхер и майор фон Версен, да насърчава Прим да настоява, а принц Леополд да приеме, и съгласието на принца е окончателно осигурено на 19 юни, при условие че ще получи разрешение от краля (6). Разрешението е дадено неохотно на 21 юни.

Френската реакция на кандидатурата води до война, но не по начин, който Бисмарк може да предвиди. Намерението му е да постави Наполеон и Европа пред свършен факт под формата на бързо избиране на принца от испанските кортеси (парламента); но преди това да се случи, възникна недоразумение и кортесите са отложени на 23 юни за следващия ноември. Новината започва да изтича и Прим обявява кандидатурата на френския посланик на 3 юли.

Грамон, френският външен министър, веднага телеграфира запитване до Берлин относно информацията му за „тази интрига“ и в министерството на външните работи му е казано, че пруското правителство не знае нищо за нея.

На 4 юли вдъхновения френски печат говори възмутено за случая, а на 6-ти Грамон произнася шовинистична реч пред френската камара (парламента). Бенедети е инструктиран да поиска от крал Вилхем да осигури отказа на Леополд от кандидатурата му. Кралят, който иска да запази мира, а също и собственото си достойнство, не скрива от Бенедети предишното си приемане на кандидатурата, но посочва, че поне формално, отказът трябва да дойде от самия принц. Бащата на принца обявява отказа на 12 юли, дори само след четири дни несигурност, което значително увеличава напрежението в Париж.

Ако само Грамонт се беше задоволил с този дипломатически успех, който Бисмарк смята за втори Олмюц за Прусия, войната все още може да бъде избегната. Но в Париж са обсъждани различни форми на изявление, което да се изисква от крал Вилхелм.

По-късно Бенедети твърди, че Грамонт е превишил инструкциите си от Наполеон, когато е телеграфирал на Бенедети вечерта на 12-ти, за да поиска гаранция, че кралят няма да разреши подновяване на кандидатурата (7).

Отказът на краля на 13-ти да даде исканата клетва и решението му да не приема Бенедети втори път същия ден са предмет на телеграма до Бисмарк от Абекен, служител на външно министерство, придружаващ краля (li,i). Съкратено, тя става известната като „Емската телеграма“ (ll,ii).

Наскоро е показано[17] , че радостният разказ на Бисмарк за този епизод в мемоарите му, написани през 1890-те, значително опростява историята, а внимателното проучване на френския печат показва, че публикуването на телеграмата има малко общо с решението на Наполеон и неговите близки съветници късно на 14 юли да мобилизират френската армия.[18]

Оливие оправдава политиката си пред Законодателния корпус[19] с по-общи причини на 15-ти и последва обявяването на война.

Лорд Лайънс, британският посланик, вижда истинската причина за войната във френското убеждение, че „рано или късно трябва да се разправят с Прусия" и че по-добър шанс е малко вероятно да се повтори. Последователното и широко публично избягване на всякакви отстъпки от страна на Бисмарк към френските интереси и гледна точка от 1866 г. насам увеличава френската враждебност и пропорционално, подхранва германския националистически плам. Но Бисмарк играе тази опасна политическа игра с много по-голямо умение от Наполеон и неговите хора.

Докато Грамон греши, разчитайки на австрийската подкрепа, Бисмарк разчита на неписаното си разбирателство с Русия (10).

Като налагат войната, французите се поставят в неравностойно положение в очите на влиятелните неутрални сили. Преди всичко Бисмарк е прав, а Наполеон трагично греши в оценките си за относителната ефективност на пруската и френската армии.

1. Стенли (лорд Дерби) отхвърля англо-пруския съюз. Стенли до Каули, чернова на писмо, 3 април 1867

„[Граф Бемсторф разговаря с лорд Стенли за позицията на Белгия в случай на френско-пруска война за Люксембург.] Той не вижда как може да се избегне война и в случай че тя избухне и Франция постигне някакъв успех, положението на Белгия става изключително несигурно. Затова той е нетърпелив да знае дали в случай на война, наложена на Прусия от Франция, правителството на Нейно Величество ще вземе участие в нея и до каква степен ще окаже сътрудничество на Прусия?

Казах, че това е въпрос, на който мога да отговоря без колебание. Англия е в най-приятелски отношения както с Франция, така и с Прусия; и ако за нещастие, между тях избухне конфликт, с причините за него, тя няма абсолютно нищо общо и съм сигурен, че никой министър, независимо от политическите му връзки или възгледи, няма да се осмели да предложи на парламента, нито пък общественото мнение ще одобри въоръжена намеса на която и да е от воюващите страни.

[Англия обещава да съдейства за запазването на независимостта на Белгия.] Но има голяма разлика между вдигането на оръжие в случай на необхо-

---

[17] От У. Л. Лангер в статията му „Бисмарк като драматург" *(Изследвания по история и историография на дипломацията,* изд. А. О. Саркисян (1961), стр. 199-216).

[18] *Е. М. Карол,* Френско обществено мнение и външни работи, 1870-1914 *(Ню Йорк, 1931), стр. 31-35.*

[19] Законодателният корпус (Corps législatif) е събрание от 300 членове, създадено с Конституцията от VIII година (1799).

димост за защита на Белгия, в изпълнение на обещанията, дадени тържествено и многократно, и участието във война между Франция и Германия, в която не е замесен английския интерес и по отношение на която ние сме абсолютно свободни и необвързани..."

RA I, 71/31: Мосе, стр. 264

2. Бойст отхвърля австро-пруския съюз. Бойст до граф Вимпфен, 19 април 1867 г.

„... Граф Тауфкирхен по време на посещението си тук се държа не само като представител на своето правителство, но и като преносител на важни предложения от Прусия. Той посочи като причина за появата си в Берлин желанието на принц Хохенлое да изясни евентуалните обстоятелства по люксембургския въпрос, да запази интересите на мира в съюз с Прусия и с тази цел да положи специални усилия, за да види дали Бавария може да постигне сближаване между Австрия и Прусия. Успехът му с Бисмарк е от голямо значение. Той се застъпва за сключването на съюз между двете сили, съюз, който ще обхване всички германски държави. Запазването на мира ще бъде осигурено, чрез премахването на такава конфронтация. В Берлин не пропуснаха да признаят, че Австрия е в правото си да иска обезщетение за задълженията, които ще поеме, и те (германците) ще направят всичко възможно да ги изпълнят.

Това, което граф Тауфкирхен добави по този въпрос, обаче за съжаление, не е много ясно. Той говори за гаранция за нашите германски владения. Каза, че и за нашите негермански провинции може временно да се предложи адекватна сигурност срещу вероятни опасности. Спомена Русия като трети член на групата и изрази мнението си, че подновяването на съюза на трите сили ще осигури тази сигурност. Накрая той посочи, както е направено по-рано в Мюнхен, че договор за приятелство между Прусия и Австрия ще позволил на южногерманските държави да отстояват в по-голяма степен независимостта си и междудържавен съюз на Австрия със Северногерманската и Южногерманската конфедерации ще създаде тесни връзки чрез договор, което ще има предимство както за Австрия, така и за германския народ, който да замени предишната конфедерация от държави".

[В отговор Бойст намира малка полза в предложенията за Австрия.] „Но сега си представете възможните последици от войната. Ще признаете, че не е добре за нас да претърпим съвместно поражение с Прусия и да се наложи да се подчиним на милостта на „завоевателя на Рейн", под Алпите и на Адриатическо море. Но ако отхвърлим това като невероятно и приемем, че Франция е победена, можем ли да допуснем да се стигне дотам, че те (прусаците) ще ни сложат в ръцете Пражкия договор и ще ни благодарят за успешната му защита?

Далеч не е моя работа да събуждам спомени за нашата съвместна победа над Дания, но ще разберете, че в светлината на този най-благоприятен случай трябва да вземем предварително предпазни мерки, за да се предпазим от евентуални заплахи за нашата сигурност." ...

Граф Тауфкирхен... просто ще трябва да изрази съжалението си, предполагам от думите ми, че Австрия ще отхвърли предложенията, които той е донесъл от Берлин..."

Graf von Beust, Aus Drei Viertel-Jahrhunderten (Граф фон Бойст, Четвърт век. Щутгарт, 1887), II, стр. 119-123

3. Договорът от Люксембург и Лимбург, 11 май 1867 г.

[Подписан от Великобритания, Австрия, Белгия, Франция, Италия, Нидерландия, Прусия и Русия в Лондон]

Член I. Негово Величество Кралят на Нидерландия, Великият херцог на Люксембург, поддържа връзките, които свързват въпросното Велико херцогство с династията Орански-Насау. ...

Член II. Великото херцогство Люксембург, в границите, определени от акта, приложен към договорите от 11 април 1839 г., под гаранцията на дворовете на Великобритания, Австрия, Франция, Прусия и Русия, отсега нататък образува вечно неутрална държава. Тя е длъжна да спазва същия неутралитет спрямо всички останали държави.

Високодоговарящите се страни се ангажират да спазват принципа на неутралитет, предвиден в настоящия член.

Този принцип остава под санкцията на колективната гаранция на държавите, подписали настоящия договор, с изключение на Белгия, която сама по себе си е неутрална държава.

Член III. След като Великото херцогство Люксембург бъде неутрализирано, съгласно условията на предходния член, поддържането или установяването на крепости на неговата територия става ненужно, както и нецелесъобразно.

В резултат на това е постигнато общо съгласие, че град Люксембург, считан в миналото от военна гледна точка за федерална крепост, престава да бъде укрепен град.

Негово Величество Краля, Великият херцог си запазва правото да държи в този град необходимия брой войски за поддържане на добрия ред.

Член IV. В съответствие с разпоредбите, съдържащи се в членове II и III, Негово Величество кралят на Прусия заявява, че неговите войски, намиращи се в гарнизон в крепостта Люксембург, ще пристъпят към евакуацията незабавно след размяната на ратификациите на настоящия договор...

Член V. Негово Величество Кралят Великият херцог ... се ангажира от своя страна да предприеме необходимите мерки за превръщането на споменатата крепост в открит град чрез разрушаване на крепостите, което Негово Величество счете за достатъчно ... [Укрепленията не подлежат на възстановяване.]

Член VI. [Разпускането на Германската конфедерация води до разваляне на връзките, които обединяваха херцогство Лимбург с Конфедерацията; херцогството ще продължи да бъде неразделна част от Кралство Нидерландия.]

Хертслет, III, стр. 1803-1805

4. Руско-пруското споразумение от март 1868 г. Бисмарк до посланик Ройс (Санкт Петербург), № 114 секретно, 22 март 1868 г.

[Убри иска среща с Бисмарк на 20 март.] ... На господин Убри е наредено да ми покаже откъс от парижко досие, в което са обсъдени намеренията на Франция и е изразено убеждението, че Франция ще изчака, докато Австрия възстанови достатъчно силите си и бъде адекватно превъоръжена, и след това

ще потърси повод за война с Прусия – мнение, което според мен, съдейки по преобладаващото настроение в Париж и Виена, съвсем не е невероятно.

За да се справи с тази вероятност, господин Убри, както Негово Превъзходителство императорът вече посочи лично на Ваше Превъзходителство и полковник Ф. Швайниц, предложи разполагането на 100 000 войници на австрийската граница, за да се държи Австрия под контрол и да се предотврати активното ѝ участие във войната, с категоричното условие, че ако Русия бъде заплашена, Прусия ще направи същото.

Моят отговор на императорския посланик е следният: Помолих го да прецени истинността на нашите убеждения от факта, че не е нужно да размишлявам, преди да заявя собственото си съгласие и сигурността в съгласието на Негово Величество Краля с това предложение; напълно и твърдо съм убеден, че няма друга отворена за Прусия политика и често имах възможност да проверя мнението на Негово Величество Краля за подобни възможности и съм сигурен, че Негово Величество напълно ще одобри това отношение и ще признае в предложените взаимни действия израз на естествена и неизбежна политика на двете сили. Помолих г-н Убри да докладва за незабавната и без колебание декларация в Санкт Петербург и също така моля Ваше Превъзходителство да я подкрепите със собственото си отношение.

„... Естествено е, че на неговата възраст и след блестящите успехи през последните няколко години, чиито плодове иска да види узрели в мир, Негово Величество е склонен към мир и иска да избегне опасностите от нова война. Той се опасява, че сключването на съюзнически договор в случай на война може всъщност да доведе до самата война, защото съюзът не може да остане таен и знанието за него подтиква към формирането на контрасъюзи от другата страна, което непременно повишава напрежението стъпка по стъпка, докато накрая се стигне до война, без никой да я издаде. Опитът показва, че подобна загриженост не е неоправдана, но запазването на тайната относно конкретните писмени документи е много трудно...

В последния ни разговор казах на г-н Убри, че сме способни да водим война само срещу Франция и няма да имаме нужда да разширяваме войната, ако Русия само защити тила ни срещу Австрия. Предполагахме, че отношението на Русия ще бъде същото, ако тя бъде въвлечена във война с Австрия и ние ще гарантираме, срещу подкрепата на Австрия от Франция. Но веднага щом едната от нас, Прусия или Русия, бъде нападната от коалиция от две сили, общият интерес ще принуди всяка от силите да се притече на помощ на другата..."

APP, IX, стр. 801-803

5. Пруският коронен съвет. Принц Карл Антон до Принц Карол Румънски, 20 март 1870 г.

През последните две седмици съм зает тук с много важни семейни дела: приемането или отказа от испанския трон за Леополд. Въпросът е европейска държавна тайна, но е официално предложен от испанското правителство.

Въпросът тревожи Берлин. Бисмарк иска да приеме престола по династични и политически причини, но кралят - само при условие, ако Леополд с готовност откликне на призива. На 15-ти се проведе много интересен и важен

съвет, председателстван от краля, на който присъстваха, престолонаследникът, ние двамата, Бисмарк, Рон, Молтке, Шлайниц, Тиле и Делбрюк. Единодушното решение на съветниците беше за приемане на кандидатурата, като пруски патриотичен дълг. По много причини и след тежка борба Леополд се отказа. Но в Испания искат Хохенцолерн католик, предложих Фриц, предполагайки, че ще приеме. В момента той е между Ница и Париж и не сме се свързали по телеграфа, нито знаем точно местонахождението му. Накратко, това е позицията и се надявам, че той щесе съгласи да приеме.

... Дон Салазар, когото видяхте във Вайнбург, беше дошъл със съобщение от Прим до Берлин; сега се е върнал, защото е станало известно, че испанския представител е бил тук и е водил доста разговори с Бисмарк..."

Aus dem Leben König Karls von Rumänien (Из живота на крал Карл Румънски. Щутгарт, 1894), II, стр. 72

6. Принцовете Хохенцолерни обсъждат тактиката. От дневника на майор фон Версен, 19 юни 1870 г.

„... Наследственият принц каза, че с тежко сърце, но със съзнанието, че действа в интерес на държавата, е поискал разрешение от краля да го приеме. Писмото беше формулирано по такъв начин, че наследственият принц намекна, че прави жертва за славата на семейството и благосъстоянието на Отечеството; но същевременно беше формулирано така, че кралят трябваше само да отговори: „няма; възражения".

Наследственият принц повтори това, което ми беше казал вече няколко пъти, а именно, че „той трябва да каже това, защото не действа нито от личен интерес, нито по някакъв специален импулс и не иска да изглежда като „катерач".

Бюхер накара принц Карл Антон да придружи това писмо на наследствения принц със свое собствено до краля, в което казва: „Само въз основа на семейното право синът ми иска разрешение по този начин и е уверен, че кралят няма да има възражения."

Сега възникна въпросът кой ще отиде при краля. Бюхер ме погледна, сякаш аз трябваше да съм този, който трябваше да иде. Казах, че най-добре е хер Бюхер да иде, защото кралят е ядосан, че не съм в Позен.

След това се появиха различни скрупули от страна на принц Карл Антон. Какво ще каже Франция за това? Няма ли да доведе до усложнения? Казах: „Бисмарк казва, че точно това търси."

Карл Антон: Да, граф Бисмарк може да го иска, но наистина ли е в интерес на държавата?

Аз : Да, интересите на Бисмарк и тези на държавата са едно и също нещо.

Бюхер: Мога да кажа само това, което Бисмарк често ми е казвал: ако през тези последни години Наполеон е искал война, можеше да намери много основания за нея..."

Бонен, стр. 277-278

7. Грамон търси удовлетворение. [М. дьо Грамон пише по-късно, че на 12 юли той] „предложил на преценката на [пруския посланик, барон фон Вертер] дали правилният начин за действие не е писмо от краля до императора... Барон фон Вертер, без официално да се съгласи с това предложение, не се противопостави на обсъждането му, както показва неговото досие...“.

„По време на разговора [между Наполеон III и Грамон] в Сен Клу, предложението, което аз [Бенедети] бях инструктиран да направя, беше заменено с това, което вече беше предложено на пруския посланик. Разликата е значителна: не трябваше да искам от краля нито писмо, нито обосновка за предишното му поведение; трябваше само да поискам устна декларация, която да ни гарантира срещу повторното подаване на кандидатура, на която не можем да приемем.

Но това, което повече от убедително доказва, че императорът нито за миг не се е съгласил с предложението на господин дьо Грамон, е че вечерта [на 12 юли], малко след срещата им, той е сметнал за необходимо, да изрази ясномисълта си, да изпрати [на Грамон] писмото, от което вече цитирах и което смятам за добре да приведа изцяло:

„Като обмисляме разговорите ни от днес и отново четем телеграмата на принц Антон, виждам, че трябва да се ограничим да наблегнем допълнително на съобщението, което изпратихте до Бенедети, като наблегнем на следните точки:“

1. Имаме работа с Прусия, а не с Испания.

2. Телеграмата, изпратена от принц Антон до Прим, е неофициален документ за нас, който никой не е инструктиран законно да ни съобщи.

3. Принц Леополд се съгласи да се кандидатира за испанския престол и баща му оттегли кандидатурата му.

4. Бенедети трябва да настоява, както му е наредено, да получи отговор, с който кралят да се ангажира занапред да не позволява на принц Леополд, който не е дал обещание, да последва примера на брат си и един ден да тръгне за Испания.“

5. Докато не получим официално съобщение от Емс, не смятяме, че сме получили отговор на законните си искания.

6. Засега е невъзможно да се направи съобщение до Камарата, преди да се получи по-нова информация.“

Граф Бенедети, „Изследвания по дипломация“ (Лондон, 1896 г.), стр. 301, 304-306

8. Телеграмата от Емс.

(i) Х. Абекен до Бисмарк, телеграма, 13 юли 1870 г., 15:30 ч.

Негово Величество Кралят ми пише: „Граф Бенедети ме срещна на крайбрежната алея и настоятелно ме помоли да го упълномощя незабавно да изпрати телеграма, в която се задължавам да не давам съгласието си за кандидатурата на Хохенцолерн, ако те (испанците) се върнат към нея в бъдеще; аз отказах, и то доста категорично. Човек не може дапоема, такъв ангажимент по дяволите.

Аз, разбира се, му казах, че нямам новини, но тъй като той е получил своите от Париж и Мадрид по-рано от мен, той трябва да разбере, че моето правителство не участва в този въпрос."

Оттогава Негово Величество е получил писмо от принц Карл Антон. Негово Величество е уведомил граф Бенедети, че очаква новини от принца, но предвид гореспоменатото неразумно искане, Негово Величество е решил, по съвет на граф Ойленбург и мен, да не приема граф Бенедети отново, а само да му изпрати съобщение чрез адютант, че Негово Величество вече е получил от принца потвърждението на новината, която Бенедети вече е получил от Париж, и че Негово Величество няма какво повече да каже на посланика. Негово Величество оставя на Ваше Превъзходителство решението дали трябва да оповестим незабавно нашите посланици и на печата, за това ново искане на Бенедети и нашият отказ.

К. Е. Барет-Ленард и М. У. Хопър, „ Перото на Бисмарк " (Лондон, 1911 г.), стр. 253

(ii) Ревизираната версия на Бисмарк на Емската телеграма

След като новината за отказа на принц Хохенцолерн беше официално съобщена от испанското правителство на френското правителство, френският посланик въпреки това поиска от Негово Величество в Емс, да го упълномощи да телеграфира до Париж, че Негово Величество се задължава завинаги да не дава съгласието си Хохенцолерн да възобнови кандидатурата си. Вследствие на това Негово Величество отказа да го приеме отново и го информира чрез адютанта си, че няма какво повече да съобщи на посланика.

„Перото на Бисмарк", стр. 254

9. Кандидатурата на Хохенцолерн: Отказът от отговорност на Бисмарк. Бисмарк, реч в Бундесрата, 16 юли 1870 г

„... Събитията, които доведоха Европа през последните две седмици от спокойствие, невиждано от години, до избухването на голяма война, се случиха толкова открито, че причината за настоящата ситуация не може да бъде нищо повече от изброяване на известни факти.

От съобщенията, направени от председателя на испанския министерски съвет на юни миналия месец в учредителните Кортеси, от циркулярното писмо на испанския външен министър от 7-ми март, публикувано в печата, и от декларация, отпечатана от г-н Салазар-и-Мазаредо в Мадрид на 8-ми март, е известно, че испанското правителство е преговаряло в продължение на месеци с Негово Височество наследствения принц Леополд фон Хохенцолерн за приемане на испанския трон, и тези преговори, поверени на г-н Салазар, са проведени в пряка консултация с принца и баща му, без участието или намесата на което и да е друго правителство, и че Негово Височество най-накрая е решил да приеме поканата.

Негово Величество кралят на Прусия, който беше информиран за това, не счете за уместно да се противопостави на решението на един възрастен принц, взето след зряло обмисляне и в съгласие с баща му.

Външното министерство на Северногерманския съюз и правителството на Негово Величество краля на Прусия не са знаели за тези действия. Те научиха само от телеграмата на „Хавас“ (б. пр. френската осведомителна агенция), изпратена от Париж на 3-ти септември, че испанското правителство е решило да предложи короната на принца“.

GW, II, стр. 129-130

10. Реакциите във Виена на победата на Прусия. [Генерал фон Швайниц, пруски посланик във Виена от декември 1869 г., пише:] Наполеон едва е бил доведен на сигурно място във Вилхелмсхьое [след Седан, 1 септември 1870 г.], преди в Берлин да започне прескампанията срещу граф Бойст; „Шпенерше Цайтунг“, който се радва на престиж, защото се говореше, че е единственият, който крал Вилхелм чете, публикува на видно място яростна тирада срещу човека, когото император Франц Йосиф в лош момент беше избрал за свой съветник. Този път наистина бях извън себе си; видях как моята внимателно изградена сграда, основана на фиктивно миролюбие и немския мироглед на Бойст, е разбита с един груб удар и в същото време самият човек засилва позициите си пред императора. Тези, които го познаваха, не можеха да не осъзнаят, че нападението на Бисмарк от 1866 г. срещу врага непременно ще има такъв ефект.

Аз смятам, че ще е полезно, дори необходимо, Бойст да остане на поста си, докато трае войната, защото единствено той е достатъчно умен и сръчен, за да се противопостави на плановете на военната партия (б. пр. за реванш). Но това го прави непопулярен и след блестящият мир за нас той ще изчезне от сцената като противник, победен от Бисмарк във всяка област.

Затова бях изваден от спокойствието запазих досега в моментите на сериозна криза, и телеграфирах ab irato (гневно) на Бисмарк: „Ако намерението на днешната статия в „Spenersche Zeitung“ е да възстанови загубената популярност на граф Бойст и да укрепи отново позицията му, тогава тя постигна целта си.“ Това ми донесе не незаслужен укор, веднага по електрическият кабел: не беше обичайно във външната служба, посланиците да използват сарказъм в депешите си. Статията в „Spenersche Zeitung“ обаче беше незабавно категорично опровергана официално и принита бях аз.

Още на 5 септември получил силна телеграма от щаба, отнасяща се до граф Бойст; граф Бисмарк ме попита защо съм оспорил безспорната истина, че Бойст е пречка за сближаването ни с Австрия. Отговорих, защото настоящият вероятен наследник на Бойст може да е по-опасен от самия него; може да е просто ултрамонтанист, франкофилски маджарин или предубеден привърженик на Русия...

На 14 ноември получих телеграма от граф Бисмарк; стъпката на Русия [отхвърляща конвенцията от 30 март 1856 г. относно Черно море] не беше обсъждана с нас, бяхме информирани само малко по-рано от другите сили.

Граф Андраши дойде на вечеря сам, за да обсъди руската нота с мен; той остана четири часа... Казах му съвсем открито, че веднага щом сме принудени да избираме между Русия и Австро-Унгария, ще се спрем на Русия; нито крия от него причините, първата от които е надеждността на император Александър II. Графът смята тази причина за по-важна от всички останали, защото е твърдо

убеден, че не сме в безопасност от Русия; нито отричам това, що се отнася до бъдещето. Унгарският министър-председател беше много разтревожен от едностранното изменение на Парижките договори от Русия; той се зарадва да чуе, че не сме знаели нищо за това; Не скрих от него, че нямаме намерение да се противопоставяме, и той сам можеше да каже същото".

Швайниц, I, стр. 274-275, 282

11. Реакцията на един англичанин от поражението на Франция. Сър Робърт Мориер (Дармщат) до лейди Дерби, писмо, 5 януари 1871 г.

„...Това изпитание на силата доведе до консолидиране на Германия, т.е. до изпълнение на естествен закон (който, докато не се изпълни, непременно ще държи Европа в състояние на треска и смут) и до изкореняване, веднъж завинаги, на претенцията на Франция за привилегировано и изключително положение в Европа, ми се струва толкова желателно събитие, и признавам, че съм напълно неспособен от политическа гледна точка да разбера някой здравомислещ да желае резултатът да е различен. За да се установи положителното доказателство за благотворността на този резултат, достатъчно е да се замислим за момент какъв щеше да е резултатът от френската победа: възстановяването на разделението и безсилието на Германия, което се поддържа след всяка европейска война през последните три века, и нов подем на наполеонизма, т.е. установяването оттук нататък на сносна и твърда основа за Малкия Наполеон, за изпълнение идеите на Великия Наполеон.

Следователно се връщам към тезата, от която започнах, а именно, че оставяйки настрана емоционалния аспект на войната, трябва да продължа да заявявам, че считам политическите ѝ резултати за благоприятни...

Мемоари и писма на сър Робърт Мориер, II, стр. 219

Е. ФРАНЦИЯ И КАТОЛИЧЕСКИЯТ ВЪПРОС, 1871-1875

С поражението на Франция, Бисмарк е в позиция да реализира политическите цели, които преследваше от 50-те години на XIX век. Прусия се утвърждава като доминираща сила в една германска държава, толкова обширна, колкото той желае да я направи; противопоставянето на Австрия, Франция и партикуларистките германски правителства е преодоляно; собствената му позиция е гарантирана. Конституцията от 1867 г. е приета с малки изменения на 16 април 1871 г. като конституция на новата Германска империя, провъзгласена на във Версай на 18 януари 1871 г.

Сега тя включва и четирите южни провинции – Баден, Бавария, Хесен и Вюртемберг. Поради причини, свързани с темперамента и целесъобразността, Бисмарк отсега нататък се задоволява да поддържа и използва това отлично положение, а не да го разширява. Германия вече е „преситена" държава.

(а) Франция: мирно споразумение и обезщетение. Съответно целта на неговата външна и вътрешна политика през следващите пет години е консолидация, докато той предпазливо защитава новата империя от разнообразните ѝ врагове, въображаеми или реални. Френската враждебност е реална. Към уни-

жението от поражението са добавени и тежки мирни условия. Наполеон III се предава с голяма част от армията си при Седан на 2 септември 1870 г.; войната приключва с бомбардирането на Париж от германците и сключването на примирие във Версай на 28 януари 1871 г. С допълнителна конвенция от 15 февруари е предадена непревзетата крепост Белфор.

Мъдростта на решенията на Бисмарк в последвалите мирни преговори като цяло е отричана, точно както снизхождението на споразумението му с Австрия през 1866 г. често е преувеличено. Важно е да се подчертае, че по това време авторитетът му е под непрекъснато оспорване от пруския генерален щаб; Едва след пряката намеса на крал Вилхелм през януари 1871 г. той, а не фон Молтке, е натоварен с преговорите за примирието и мира.

Но Бисмарк насърчава народното искане за Елзас и Лотарингия чрез вдъхновени статии в германските вестници от август 1870 г. насам, така че не може да предположим, че е удовлетворил искането на войниците за защитима граница против волята си. Той приема аргумента, че бъдещият френско-германски антагонизъм е неизбежен, затова Германия трябва а да извлече някакво реално военно предимство от победата си.

В предварителните мирни преговори с Тиер през февруари 1871 г. Бисмарк иска анексия на Елзас и Източна Лотарингия с крепостите Мец и Белфор и обезщетение от 6 милиарда франка. След много усилия на Тиер, Бисмарк намаля обезщетението до 5 милиарда и остави Бейфор на Франция, ако в замяна пруските войски минат в парад през Париж. Тиер незабавно приема тази сделка.

Предварителният мирен договор е подписан на 26 февруари. Окончателният мирен договор, подписан на 10 май 1871 г., следва основните насоки на предварителния договор, с някои изменения на предварително установените граници (1).

Освен териториалната анексия, споразуменията за обезщетение (член VII) е най-значителната част от Споразумението. Франция трябва да плати първите 2 милиарда на определени фиксирани дати до 1 май 1872 г. и последните 3 милиарда на 2 март 1874 г. Докато плащането не бъде завършено, германските войски ще продължат да окупират 6 френски департамента и крепостта Белфор. Ако Франция предпочете да възобнови войната, вместо да завърши плащанията, Германия ще бъде в добра позиция да отвърне на удара; ако Франция забави плащането без бой, Германия ще бъде в добра позиция да я принуди.

Както Бисмарк показа в забележително директен разговор с френския шерже д`афер през август 1871 г., той приема, че новата война е неизбежна и се опасява, че тя ще дойде по-скоро, отколкото я очаква. Французите се страхуват, или твърдят, че се страхуват, от ранна германска превантивна война (5).

Французите са непримирими, но правителството няма намерение да започне ранна война. То е решено да ускори края на окупацията, като завърши плащанията на обезщетенията възможно най-скоро. Бисмарк не се противопоставя на това. Въпреки че възгледите му се колебаят, той предпочита умерено републиканско правителство във Франция, начело с Тиер, пред монархическата алтернатива, която смята, че по-лесно би намерила съюзници и по-лесно ще сплоти страната.

След това той предпочита реставрацията на династията Бонапарт пред завръщането на Бурбоните.[20]

В хода на тези сделки недоверието на Бисмарк към граф фон Арним, германски посланик в Париж от декември 1871 г., нараства; дори е засилено от подозренията на Бисмарк за интригите на Арним в двора и амбицията му да го замени, но основната причина е истинското различие в мненията за Франция. Арним подкрепя монархическа реставрация; Той вярва, че републиката ще насърчи френското единство и на 3 октомври предлага свалянето на Тиер и драстична намеса във френската политика (3,i).

Бисмарк отхвърля това категорично, и не одобрява тази програма (3,ii). Конвенции от 12 октомври 1871 г., 29 юни 1872 г. и 15 март 1873 г. регулиращи етапите на плащане и евакуация, позволяват на Франция да ускори завършването на вноските, така че последните германски войски напускат Франция на 15 септември 1873 г.

Въпреки това, когато Макмахон заменя Тиер през май 1873 г., Бисмарк е убеден в съучастието на Арним в тази „революция" и отказал да приеме успокоителните думи на Арним, отпрвени към императора (8).

(b) Лигата на тримата императори, 1872-73. Ако Англия остане изолационистки настроена, а Франция остане изолирана, трите империи – Русия, Австрия и Германия, ако се обединенят, ще доминират в Европа. Бисмарк обаче не може да забрави, че австро-руското напрежение на Балканите, поставя Русия на негова страна през 1868 г. и сближава Австрия и Франция. Продължаването на австро-руското напрежение отново може да осигури съюзник на Франция и може да доведе до възраждане на „кримската" групировка от 1856 г.; а във Виена, Бисмарк все още е смятан за враг (D. 10).

Традиционното мнение е, че Бисмарк е сформирал тройната имперска групировка, за да преодолее тези трудности. Но инициативата е поета от другите две сили, което позволява на Бисмарк, както през 1868 г., да осигури изгодно споразумение, без да дава на другите две нещо осезаемо в замяна.

Ключът към ситуацията е, че всички европейски сили, включително Франция, са в различна степен обезпокоени от потенциала на Германия и искат да се застраховат срещу евентуални разногласия с нея. Австрия заявява желанието си за подобряване на отношенията през юни 1871 г.; австрийският и германският император се срещат (за първи път от 1866 г.) в Ишл на 11 август; граф Юлиус (Дюла) Андраши, е унгарски политик, който подкрепя приятелските отношения с Германия (D,10), заменя Бойст през декември. Ходовете на Австрия са строго отбранителни.

Има известно опасение, че Германия може да я нападне, за да завземе германо-австрийските провинции; а Андраши, споделяйки, но прикривайки враждебността на унгарците към славяните, е искал германско приятелство заради безопасността, и като единен фронт срещу Русия, което изобщо не е по вкуса на Бисмарк.

В Русия княз Горчаков, който се стреми към ролята на арбитър в европейските дела, гледа с известно недоволство на повишения авторитет на Бис-

[20] Bert Böhmer, Frankreich Zwischen Republik und Monarchie in der Bismarckzeit (Kullmiinz, 1966), стр. 73-5 за предпочитанията на Бисмарк към бонапартизма, 1867-75.

марк и затова той и царят са готови да се сближат с Австрия и дори да кажат добра дума на французите. Те на практика сами се поканват на срещата между германския и австрийския монарси в Берлин през септември 1872 г., която е планирана като демонстрация на австро-германското сближаване, а Бисмарк се престорва, че ситуацията е твърде объркана и деликатна, за да се ангажира с каквото и да е решение (2).

Горчаков и Андраши обаче с готовност се съгласяват по време на разговорите на тази среща да запазят статуквото на Балканите и това е напълно по вкуса на Бисмарк. Русия отново поема инициативата да предложи просто военно споразумение, според което Германия и Русия ще се подкрепят взаимно с 200 000 души, ако бъдат нападнати. Това споразумение е сключено на 6 май 1873 г. (6). То има забележително малко практическо значение и никога не е приложено; в малко вероятния случай на френско нападение срещу Германия, Бисмарк няма да се нуждае от руска помощ. Русия изключва австрийско нападение, тъй като царят веднага предлага подобно споразумение на Франц Йосиф.

Единствената велика сила, която може да нападне Австрия, е Германия и последното нещо, което Андраши иска, е да създаде впечатлението, че се обединява срещу Бисмарк; освен това Бисмарк настоява за включването на Австрия. Военната разпоредба е отменена и в австро-руската конвенция от 6 юни 1873 г. двете сили се споразумяват (Член I) да се консултират помежду си, дори когато интересите им се различават, и да се противопоставят на всички опити за разрушаване на мира в Европа, независимо от страната (7). Германският император се присъединява към тази конвенция в Шьонбрун, на 22 октомври 1873 г. Руско-австрийските интереси може да се разминават по отношение на Балканите: въпреки това, най-важният елемент в съюза на трите императори е желанието на Австрия и Русия да не бъдат твърде зависими от подкрепата на Бисмарк и да могат да се обединят в случай на бъдеща германска агресия.[21]

(c) Рим, Париж и кризата „Войната на хоризонта". Кампанията на Бисмарк за осигуряване подчинението на римокатолическата църква на новата германска държава е въпрос на вътрешната политика, въпреки че включва експулсиране на йезуитския орден, прекъсване на дипломатическите отношения с папството и засилено напрежение с Франция.

Не декларацията за папската непогрешимост (официално одобрена от Ватикана на 18 юли 1870 г.), а последвалият отказ на папата да ограничи новата католическа Центристка партия (сформирана през декември 1870 г.), води до открития разрив с Бисмарк. Кампанията му донася неочаквани поддръжници в чужбина, но в други среди се опасяват, че той е допуснал сериозно погрешна преценка на въпросите и усложнява прекомерно външните отношения на Германия. Британският посланик, лорд Одо Ръсел, отбелязва, че Бисмарк не може да приеме съществуването на двама непогрешими в Европа[22] (4).

През август 1873 г. Горчаков казва на френския дипломат, г-н дьо Шодорди, че папата е допуснал сериозни грешки, но и Бисмарк също, и Европа няма да позволи на Бисмарк да използва религиозния въпрос като извинение за нападки срещу Франция.

[21] Това е така, но само до избухването на Източната криза в 1875 г. (б. пр.)

[22] Сарказъм, другият непогрешим е Бисмарк! (б. пр.)

Това е най-недостойната част от дипломатическата кариера на Бисмарк, тъй като както чувството му са такт и оценката му за ресурсите на опонентите са странно погрешни. Той говори все по-възбудено за подготовката на френското правителство за война. Говори за голяма международна католическа конспирация, която съществува само във въображението му.

Също той вярва (както ще покажат събитията от 1875 г.), че Франция ще остане ефективно изолирана, докато републиканците останат на власт.

В отговор на предложението на Андраши от 17 февруари 1874 г., че продължаването на режима на Тиер е по-голяма заплаха за мира от този на Макмахон, защото Тиер неизбежно ще бъде заменен от жадуващия за реванш Гамбета, Бисмарк предпочита Тиер и дори двамата пред монархистите (9,i).

В секретно съобщение до Ройс той потвърждава убеждението си, че Франция ще нападне веднага щом е „достатъчно силна, за да наруши мира“ (9,ii).

Кризата „Война на хоризонта“ или „военната тревота“ от април-май 1875 г. възниква от тези объркани опасения от двете страни на границата. Общият контекст на неговата външна политика след 1871 г. и липсата на всякакви доказателства за подготовка за непосредствена война предполагат, че Бисмарк само предупреждава, без да смята реално да воюва. Предупрежденията са насочени срещу френските милитаристи и срещу католическите опоненти у дома, както и в Белгия, Франция и другаде. Раздразнен, психически изтощен и все по-нетолерантен към опозицията, той приема за верни най-невероятните доклади. Резултатът е, че е обвинен в подготовка за нова война и е вбесен от международните предупреждения да се въздържи.

Страхът от френско нападение следва новия познат модел. Плановете за реорганизация на френската армия са набелязани през февруари 1875 г. от доклад, че Франция предлагала да закупи 10 000 армейски коня в Германия: Бисмарк забранява сделката (10). Статия от 8 април в берлинския вестник „Die Post“ със заглавие-въпрос „Предстои ли война?“ е предоставена от пруския служител Константин Рьослев и е придружена от други представители на германското външно министерство, в съответствие с обичайната му прес-практика. По-късно Бисмарк отрича да е знаел за авторството на външното министерство. Статията разглеждана по различни начини като предупреждение към Франция да спазва мира и като ход на Бисмарк за подготовка на германското обществено мнение за нападение срещу нея.

Деказ, френският външен министър, заявява, че е обезпокоен. Опасенията му се засилват от доклад от 21 април от Гонто-Бирон, френски посланик в Берлин, за някои откровени коментари по случая с превантивната война, направени от германския дипломат Й. М. фон Радовиц след вечеря в посолството (II,ii).

Холщайн, който знае, че Бисмарк е поръчал статията в „Пост“ „като средство за разпространяване на тревогата“, въпреки това е убеден, че „едва ли е избрал за доверен човек като Радовиц, чийто език се е развързал след втората чаша вино“ („Мемоарите на Холщайн“, стр. 94).

Но Бисмарк говори по почти същия начин на 26 април с австрийския посланик (II,ii), който въпреки това увери Гонто-Бирон след това, че е заварил Бисмарк в мирно настроение, но притеснен за бъдещето.

Деказ отвръща на удара на 29 април с кръгово писмо циркуляр до френските посланици във Великобритания, Русия, Австрия, Италия, Белгия, Холандия и Ватикана, в което насочваха вниманието към тревожните характеристики на германската политика (ll,iii).

Съответно Великобритания и Италия изпращат предпазливи послания до Берлин в полза на мира; Горчаков, посещавайки Берлин с царя на 8 май, иска доста изрично уверения, които Бисмарк ядосан му дава. По-късно Бисмарк твърди, че Горчаков е изпратил циркуляр с тщеславните думи: „Сега мирът е осигурен". В действителност телеграмата (от 13 май) е безобидна (n,iv).

Този странен, мимолетен инцидент, е доказателство само за кошмарните последици за репутацията на Бисмарк, но е значим по няколко начина.

Франция се превъоръжава; заплахите и предупрежденията на Бисмарк не я възпират; дипломатически Франция, въпреки републиканския си режим, вече не е изолирана; политически Бисмарк е надхитрен както от френските, така и от католическите си опоненти. (Доп. пр. и категорично се убеждава, след провала на мисията на Радовиц, преди 2 месеца от инцидента, т.е. януари-март 1875 г., че не може да има доверие в руската политика и самия цар Александър II, намиращ се под влиянието на Горчаков). Той е психически съкрушен, ядосан (зад кулисите) и разочарован. Очевидно е необходимо да пристъпи към известно преосмисляне на германската политика.

1. Франкфуртският договор, 10 май 1871 г.

Член I. Разстоянието между град Белфор и граничната линия, както е било предложено по време на преговорите във Версай и както е отбелязано на картата, приложена към ратификациите на прелиминарните споразумения от 2 февруари, се счита за описващо радиуса, според клаузата в член I от прелиминарните споразумения, трябва да остане за Франция с град Белфорт и укрепленията му.

Германското правителство е склонно да разшири този радиус, така че да включва кантоните Белфор, Деле и Жиромани, както и западната част на кантон Фонтен, на запад от линия, която ще бъде прокарана от мястото, където каналът от Рона до Рейн напуска кантон Деле на юг от Монтрьо-Шато, до северните граници на кантона между Бур и Фелон, където тази линия ще се съедини с източната граница на кантон Жиромани.

Германското правителствоняма да отстъпи горепосочените територии, освен ако Френската република не се съгласи от своя страна на коригиране на границата по западните граници на кантоните Катеном и Тионвил, което ще даде на Германия територията на изток от линия, започваща от границата на Люксембург между Юсини и Рединген, оставяйки на Франция селата Тил и Вилерюп, простираща се между Еронвил и Омец, между Бьовилер и Буланж, между Трийо и Ломеринген и свързваща се със старата гранична линия между Аврил и Мойовр. ...

Член II. [Права на френските поданици в отстъпените територии, които желаят да запазят френското си гражданство.]

Член III. [Френското правителство да предаде всички официални документи, отнасящи се до отстъпените територии.]

Член IV. [Възстановявания, които ще бъдат извършени от френското правителство във връзка с отстъпените територии.]

Член V. [Навигация по Мозел и каналите.]

Член VI. [В отстъпените територии да бъдат създадени отделни протестантски и еврейски епархии.]

Член VII. Плащането на 500 000 000 франка ще бъде извършено в рамките на 30 дни след възстановяването властта на френското правителство в град Париж. 1 000 000 000 (1 милиард) ще бъдат платени през годината, а 500 000 000 - на 1 май 1872 г. Последните 3 000 000 000 (3 милиарда) ще останат дължими на 2 март 1874 г., както е предвидено в Предварителния договор. От 2 март на настоящата година лихвата върху тези 3 000 000 000 франка (3 милиарда) ще се изплаща всяка година на 3 март в размер на 5 % годишно.

Всички суми, платени предварително за последните 3 000 000 000, престават да носят лихва от датата, на която е извършено плащането.

Плащането може да се извърши само в главните германски търговски градове и ще бъде направено в метал, злато или сребро, в пруски банкноти, в нидерландски банкноти, в банкноти на Националната банка на Белгия, в първокласни оборотни ценни книжа (акции) или подлежащи на изплащане ценни книжа. [Франция приема обменния курс на 1 пруски талер за 3 франка и 75 сантима.]

След плащането на първите 500 000 000 и ратифицирането на окончателния мирния договор, департаментите Сома, Долна Сен и Юр ще бъдат евакуирани, ако все още са окупирани от германски войски. Евакуацията на департаментите Уаза, Сена и Оаза, Сена и Мам и Сена, както и на парижките крепости, ще се извърши веднага щом германското правителство счете възстановяването на реда както във Франция, така и в Германия за достатъчно, за да осигури изпълнението на ангажиментите, поети от Франция.

При всички обстоятелства евакуацията ще се извърши след плащането на третите 500 000 000. . . .

[Единадесет други статии.]

Подписали:

ЖУЛ ФАВР БИСМАРК
ПУЙЕ-КЕРТИЕ АРНИМ
ДЕ ГУЛАР

Хертслет, III, 1954-1962

2. Началото на съюза на тримата императори.

„... Когато известната среща [септември 1872 г.] на тримата императори благополучно приключи, княз Горчаков и княз Бисмарк се надпреварваха да уверят света, че това велико събитие няма значение. „Няма нищо писмено“, казва руснакът , „на тази среща не са постигнати никакви споразумения“, казва германският канцлер. Истинската цел, т.е. да се подчертаят отношенията ни с Виена дотолкова, че и Франция, и Русия да се приспособят към тях, се проваля. Бързата и умела намеса на император Александър е причината за това; дали вдъхновението за това е негово собствено, или му е подсказано и от някого? ...

Швайниц I, стр. 299.

3. Арним иска нова Френска революция

(i) Арним до Бисмарк, 3 октомври 1872 г.

„... Мосю Тиер не само споделя непогрешимостта си с папата, но и бъбривостта си. Крайният продукт от целия разговор с президента може да се обобщи в следните изречения: Страната е мъдра — всеки иска мир — аз водя страната, където пожелая — страстите са усмирени — армията е несравнима — Европа ни се възхищава и чака с нетърпение да възобновим ролята си в Европа.

Докладите на г-н Бюлов дават информация за състоянието на армията. — Тя е в приблизително същото състояние, както при избухването на войната... . .[23]

Сръчността на [г-н Тиер] в преговорите, която използвахме, за да си осигурим плащането на милиардите, сега се използва за коване на оръжия срещу нас – оръжия, които г-н Гамбета очевидно ще използва, ако не се намесим предварително. ... Най-малко желаният ход на събитията е такъв, който ще доведе партията на Гамбета на власт, в атмосфера на привиден патриотизъм, след като сме евакуирали Франция.

... Не знам дали падението на Франция ще бъде спасение за човечеството. Но не се съмнявам, че Германският райх не може да съществува редом с настоящите френски сили, както Рим не е могъл да съществува съвместно с Картаген или Стара Прусия с Полша.

Следователно, първата ни задача е да държим Франция под контрол в политически смисъл и ако французите искат да си създадат проблеми чрез вътрешен конфликт, които ние досега бяхме принудени да създаваме с военни средства, нищо не може да бъде по-добро...

Практическият резултат от това е, че можем постепенно да лишим г-н Тиер от моралната подкрепа, която му оказвахме досега и която той използваше не без егоизъм и не съвсем без благодарност. След като във Франция стане ясно, че можем да бъдем спечелени за други комбинации, няма да ни липсват предложения.

G. O Kent, цит. същ., и GP, i, № 90

(ii) **Бисмарк (Варзин) до император Вилхелм I, 14 октомври 1872 г.**

... Целият разказ ми създава впечатлението, че посланикът е писал, докато е бил под влиянието на едно от онези често повтарящи се настроения, които произтичат от лични възгледи и стремежи... Не е новост за мен, че граф Арним е благосклонен към бонапартизма и споделям мнението, че наполеоновата реставрация е най-благоприятното положение на нещата за нас. Дали обаче трябва да се заемем с постигането на това, очевидно чрез война, или чрез жертване на големи финансови интереси, е друг въпрос, който изисква зряло обмисляне и непрекъснато наблюдение. В момента граф Арним е по-малко компетентен да се произнесе по този въпрос, тъй като е прекарал само няколко дни в Париж през последните няколко месеца. ...“

[23] Предходните редове от този откъс, пропуснати от „Die Grosse Politik“, са отпечатани в „G. O. Kent, Arnim and Bismarck“ (Лондон, 1968), стр. 187-188.

GP I, № 91

4. Пруският непогрешим? Одо Ръсел до Гренвил, лично писмо, 18 октомври 1872 г.

... Много е самонадеяно от моя страна да го кажа, но ми се струва, че Бисмарк напълно погрешно разбира и подценява силата на Църквата. Мислейки се за много по-непогрешим от Папата, той не може да приеме наличието на двама непогрешими в Европа и си въобразява, че може да избира и назначава следващия Папа, като пруски генерал, който ще изпълнява заповедите му към католическото духовенство в Германия и другаде. Досега неговите антиклерикални мерки са довели само до състоянието на нещата, за което Ватикана работи чрез Вселенския събор, а именно единство и дисциплина в духовенството под непогрешима глава, или пруската военна система, приложена към Църквата. ...

П. Кнаплунд, Писма от посолството в Берлин ... (Вашингтон, 1944 г.), стр. 71

5. Тиер се опасява от германско нападение.

(i) Арним до Бисмарк, депеша № 21 от 7 февруари 1873 г.

„... В хода на разговора [4 февруари] г-н Тиер ми зададе въпроса разгорещено: „А сега ми кажете честно, вярно ли е, че вашето правителство се опитва да започне нова война с Франция веднага щом платим? Сигурен съм, че ще ми кажете истината. След като договорихте с мен най-сериозните въпроси, по които успяхте да докажете моята добросъвестност, нима иската да накарате един старец да играе ролята на нелеп измамник. Повтарям, че искам мир, мир и още мир: и въпреки привидността, страната също го иска. Тя проклина съдиите си, но приема присъдата. Затова ми кажи истината като джентълмен на честта..."

GP I, № 99

(ii) Бисмарк до Арним, изпращане, 17 февруари 1873 г.

„... Негово Величество определи като неразбираеми опасенията, изразени от г-н Тиер, че след плащането на репарациите планираме да започнем нова война срещу Франция, и той заявява, че е напълно съгласен с отговора на Ваше Превъзходителство на поверителното запитване от президента. Като се има предвид обичайната му проницателност, наистина е трудно да се разбере как изпитва такъв страх, за който нито нашите интереси, нито нашата политика дават и най-малки основания. Нямаме друг интерес освен обезщетението да бъде съвестно платено и Франция да се въздържа от по-нататъшни атаки срещу нас. ..."

GP I, № 100

6. Германо-руската военна конвенция, 6 май 1873 г.

Негово Величество Императорът на Германия и Негово Величество Императорът на цяла Русия, желаейки да придадат практическа форма на мисълта, която ръководи тяхното тясно съгласие, а именно за укрепване на настоящото състояние на мир в Европа и премахване на вероятността от война, която може да го наруши, упълномощиха своите фелдмаршали граф Молтке и граф Берг да сключат следната военна конвенция:

1. Ако една от двете империи бъде нападната от европейска сила, тя ще бъде подкрепена с възможно най-малко забавяне от армия от 200 000 войници.

2. Тази военна конвенция е сключена в дух, лишен от враждебност към която и да е нация или правителство.

3. Ако една от двете договарящи се страни желае да денонсира настоящата военна конвенция, тя е длъжна да го направи две години по-късно или (двадесет и четири месеца), преди да се счита за анулирана, за да се даде на другата страна време да предприеме подходящи мерки.

GP I, № 127

7. Споразумение на тримата императори: 6 юни, 22 октомври 1873 г.

Негово Величество император на Австрия и крал на Унгария, Негово Величество Императорът на цяла Русия, желаейки да придаде практическа форма на мисълта, ръководеща тяхното тясно споразумение, с цел укрепване на мира, който съществува в момента в Европа, и решени да елиминират възможностите за война, която може да го наруши,

Убедени, че тази цел не може да бъде постигната по-добре от пряко лично споразумение между владетелите, независимо от каквито и да е промени, които могат да настъпят в техните администрации, се споразумяхме по следните точки:

1. Техни Величества си обещават взаимно, дори ако интересите на страната им може да се различават по отношение на конкретни въпроси, да се консултират помежду си, така че тези различия да не вземат превес над съображения от по-висш порядък, които ще ги занимават. Техни Величества решиха да се противопоставят на всяко движение, което ги разделя по отношение на принципи, които считат, че единствено способни да осигурят, и ако е необходимо, да наложат поддържането на мира в Европа срещу всички опити за неговото разрушаване, откъдето и да идват те.

2. В случай на нападение от трета сила, заплашваща да компрометира мира в Европа, Техни Величества са взаимно задължени първо да постигнат споразумение помежду си, без да търсят или сключват нови съюзи, за да се споразумеят за линията на поведение, която ще следват съвместно.

3. Ако след това споразумение се наложат военни действия, те ще бъдат регулирани от специална конвенция, която ще бъде сключена между Техни Величества.

4. Ако една от високодоговарящите се страни, желаейки да си възвърне независимостта на действията, пожелае да денонсира настоящото споразумение, тя ще бъде длъжна да даде двегодишно предизвестие, за да даде на другата страна време да направи подходящи алтернативни уговорки.

Шьонбрун, 25 май/6 юни 1873 г. подписали: Александър, Франц Йосиф

Негово Величество Императорът на Германия, след като взе под внимание гореспоменатото споразумение, съставено и подписано в Шьонбрун от Техни Величества Императора на Австрия и Краля на Унгария и Императора на цяла Русия, и намирайки съдържанието му за съответстващо на идеята, ръководеща споразумението, подписано в Санкт Петербург между Техни Величества Импе-

ратор Вилхелм и Император Александър, се присъединява към всички клаузи в него.

Техни Величества Императорът и Крал Вилхелм и Императорът и Крал Франц Йосиф, одобрявайки и подписвайки този акт за присъединяване, ще го доведат до знанието на Негово Величество Император Александър.

Шьонбрун, 22 октомври 1873 г.

подписали: Вилхелм, Франц Йосиф

GP I, № 129

8. Арним одобрява Макмахон. Арним до император Уилям I, 8 юни 1873 г.

„... Всички сметки, направени за перспективите на една или друга [френска] династия, бяха осуетени от свършеният факт с идването на власт на Макмахон.

Следователно, съседите на Франция имат интерес да се погрижат тази страна да не бъде принудена от радикални и клерикални кръстоносци да се превърне отново в нарушител на мира и ако в тази връзка наистина съществува солидарност на консервативните интереси, тогава засега няма причина да се предполага, че монархическият въпрос в Европа ще има съществена подкрепа, ако член на старата династия наследи трона. И следователно няма причина да се тревожим за това или онова династично решение или дори да му отдаваме някакво особено съчувствие..."

Pro Nihilo! Vorgeschichte des Arnim'sehen Processes (Pro Nihilo! Предистория на делото срещу Арним (Цюрих, 1876 г.), стр. 73

9. Бисмарк решава, че Франция ще остане изолирана.

(i) Бисмарк до Ройс, депеша № 94, 28 февруари 1874 г.

„... Убеден съм, че опасността, която ни заплашва от Франция, започва от момента, в който Франция изглежда пред европейските дворове, отново способна да сключи съюз, каквато не беше при Тиер и все още не е при Макмахон... Макмахон не е политик в смисъла, в който граф Андраши използва думата; но той и съпругата му са силно убедени ултрамонтанисти, и не може да въздържи тази си склонност и омразата си към нас, че откакто беше сключен мирът, не е разменил дори един най-обикновен жест на учтивост с фелдмаршал Манойфиел...

GP I, № 151

(ii) Бисмарк до Ройс, депеша № 95, 28 февруари 1874 г.

„Секретно... Ваше Превъзходителство сами ще прецените дали е в наш интерес да видим ускореното укрепване на Франция. Във всеки случай френската армия на нашата граница е винаги по-опасна от евентуалните гамбетистки експерименти в Париж. Не е чудно, че други правителства гледат на развитието на събитията във Франция с други очи; те не са съседи на Франция, докато Германия действа като буфер за Европа срещу нашествията на този войнствен народ. Никой не може да си прави илюзии, че когато Франция е достатъчно силна, за да наруши мира, мирът ще приключи...

GP I, № 152

10. Франция купува 10 000 ездитни коня. Бисмарк до Хохенлое, лично писмо, 26 февруари 1875 г.

„При заминаването на куриера научавам, че на германските търговци на коне е предложено незабавно да закупят за Франция 10 000 ездитни коня без ограничение на цената, с провизии от 50 франка за всеки. Дори ако мярката е само естествен резултат от договорената реорганизация, нямаме причина да я подпомагаме и насърчаваме, защото тя означава подготовка за война, а ние им доставяме германски коне. Следователно е наложително да се предприемат контрамерки..."

GP I, № 155

11. „Война на хоризонта", кризата с „Военната тревога", 1875 г.

(i) Гонто-Бирон до Деказ, депеша, 21 април 1875 г.

„Тази вечер вечерях с английския посланик, а след вечеря се възползвах от възможността да поговоря с господин дьо Радовиц. [Гонто-Бирон говори за безпокойството, породено напоследък от слуховете за война. Радовиц] обвинява за това преждевременните и прекалено ревностните атаки на печата, но е сигурен, че е грешка да се мисли за реални и ефективни действия на правителството срещу повечето вестници; „ Nationalzeitung, наред с други", каза той, е твърде важен вестник, за да бъде повлиян по начина, по който си представяте, и не е единственият в това положение. Ако се опитаме да го натиснем и той не се съгласи, въпросът може да стане предмет на оживено обсъждане в Райхстага. И толкова лесен ли е този натиск на правителството, колкото си мислите? - (и именно към това искам специално да насоча вниманието на Ваше Превъзходителство) - какво ще ни повтарят от името на партиите, които съставляват мнозинството? Вие сте успокоени за настоящето: може би! Но можете ли да отговорите за бъдещето? Можете ли да ни уверите, че Франция, възвърнала предишния си просперитет и реорганизирала военните си сили, няма да намери съюзи, които ѝ липсват в момента, и тогава негодувания, които тя подхранва и които естествено изпитва към загубата на двете провинции, няма да я подтикнат неумолимо да обяви война на Германия? ... И ако сме позволили на Франция да се възроди, да укрепне, нямаме ли от какво да се страхуваме? ...

Но ако най-съкровените мисли на Франция са насочени към отмъщението, което не може да бъде другояче, защо да чакаме, трябва да я нападнем докато тя не е съберала силите си и не сключила съюзи? Съгласете се всъщност, че политически, философски и дори от християнска гледна точка тези заключения са основателни и подобни страхове неминуемо ще ръководят Германия."

Австрийският посланик съвсем наскоро ми посочи този поглед върху нашите интереси, но никога досега отношението на канцлера не ми е разкривано толкова ясно, толкова прецизно или с такъв авторитет. ..."

DDF I, № 395

(ii) Одо Ръсел до Дерби, изпратено на 27 април 1875 г.

„... Моят австрийски колега, граф Каройи, се обади днес и ми довери съдържанието на разговора, който е провел вчера с принц Бисмарк във външно

министерство, както следва. Принцът, каза той, започнал с това, че не е отговорен за статиите в печата, особено в „Пост“, които подхранат подозрение за намеренията и симпатиите на Австрия. Той гледа на Австрия като на най-добрия приятел и съюзник на Германия, но това, което вестниците казват за френските въоръжения, е вярно, създаването на четвъртия батальон ще даде на Франция 270 батальона повече, отколкото преди края на войната, и установяването на мира. Тази мярка, е предназначена единствено да даде възможност на френската армия да излезе на бойното поле по всяко време, без да се призовават резервистите.

Принц Бисмарк продължи да обяснява подробно различните причини, които са го убедили, че Франция възнамерява да нападне Германия, но призна, че военните власти не очакват френската армия да бъде готова за война преди 1877 г.

Ако французите, каза принц Бисмарк, продължат приготовленията си в сегашния мащаб и намеренията им да атакуват Германия не подлежат на никакво съмнение, очевидно е задължение на германското правителство да поеме инициативата, за да предотврати войната чрез енергични мерки.

Съобщения по този въпрос, каза принц Бисмарк, са направени до австрийското правителство по негова заповед чрез генерал Швайниц. Има един факт, който той досега не е споменал, но ще го разкрие строго поверително на граф Каройи; а именно, че френското правителство е изработило книжни пари в Англия в малки банкноти, за плащане на армията, от които сума в размер на един милиард и двеста хиляди франка вече е изпратена във Франция.

След това принц Бисмарк говори за Италия и Белгия и се оплака от католическите симпатии към техните правителства, които само насърчават ултрамонтанистката партия да заговорничи още повече срещу европейските държави, и завърши с най-топлите декларации за тревожното си желание за поддържане на мира по целия свят..“.

FO 64/826, № 183

(iii) Деказ до Гонто-Бирон, депеша № 34, 2 април 1873 г.

... Съществуването отвъд Рейн на умствена нагласа, не само враждебна към Франция, но и яростно противопоставяща се на нейното национално съществуване, може отсега нататък и докато не бъде опровергана, да се счита за достоверна, както ни беше представено от онези, в чиито ръце е ръководството на германската политика. Не бива да изпускаме от поглед такава опасност и аз сметнах за свой дълг да я съобщя на посланиците на нашата страна в различните дворове на Европа. ...

DDF I, бр. 399, № 2

(iv) Фон Берхем (Мадрид) до германското външно министерство, телеграма № 117, 14 май 1875 г.

Руският посланик ми съобщи строго поверително следния текст на телеграфно съобщение от княз Горчаков от 13-ти т. м.: Императорът напуска Берлин, напълно убеден в помирителното отношение, преобладаващо там, което гарантира поддържането на мира. ...“

F. ИЗТОЧНАТА КРИЗА, 1875-1878

Тригодишната криза на Балканите, последвала въстанието срещу турското управление в Босна и Херцеговина (юни-юли 1875 г.), със сигурност заплашва душевния мир на Бисмарк; доминиращата роля в преговорите, която му се приписва по-рано, се оказва мит. Той иска мирен континент, в който да продължи за неопределено време, съществуването на съюза на тримата императори и френската изолация.

Ако Турция се разпадне (той се надява, че няма да се случи скоро), той желае разделение на Балканите, между съюзничите му, което да не отслаби Австрия или да раздразни твърде много Русия.

Той не иска Австрия и Русия да станат толкова приятелски настроени, че да го игнорират, нито пък иска те да воюват помежду си, или някоя от тях да се окаже в такова затруднение, че да търси френска помощ.

По време на кризата той непрекъснато уверява трите доминиращи сили, Великобритания, Австрия и Русия, в своето съчувствено разбиране на техните проблеми. Но той почти не помръдна пръст, за да помогне на някоя от тях. Документите, отпечатани в този раздел, са предназначени да илюстрират тези уклончиви тактики, а не общата история на кризата.

В разказа на Одо Ръсел за разговор от 2 януари 1876 г. Бисмарк заявява желанието си да последва примера на Англия в съгласието или противопоставянето на „анексиционните тенденции на Австрия и Русия на Балканите“. Той говори за трудностите, които ще срещне, ако двамата му съюзника се скарат или станат твърде близки (1).

Горчаков и Андраши току-що се бяха споразумели приятелски да прекратят босненската криза и да възстановят статуквото, като предложат мека схема за реформи; Бисмарк се съгласява, очевидно искрено, и резултатът е нотата на Андраши от 3 декември 1875 г.

Подходът му към британското правителство предполага, че намира мълчаливото съгласие за досадно и предпочитал някакво планирано разделяне на Турция, което може да председателства. Франция също можеше да се заинтересува, та да не мисли непрекъснато за реванша. Два дни по-късно той говори по-открито с Убри за предимствата на разделянето, като Австрия се разшири в Босна, Русия в Бесарабия и Великобритания в Египет. Горчаков категорично изразява несъгласието си на 14 януари.

След това, на 1 февруари, Бисмарк подновява намеците си към Одо Ръсел в полза на „навременно разбирателство“. Британското правителство е достатъчно склонно да работи с Бисмарк (2), но желае да се противопостави на всякакви промени в Турция, а Бисмарк е твърде хитър, за да направи конкретни предложения, въпросът е оставен в неясна атмосфера на неразбирането и добрата воля.

Бисмарк предвижда правилно неизбежността на по-драстични промени в отношенията между Турция и Европа, и можем само да похвалим неговата далновидност, но критикувайки тактиката му, че е показал намеренията си

твърде рано. Той не повтаря инициативата си. Отказът на босненските бунтовници да сложат оръжие и да се приберат по домовете си, последвалото българско въстание, потушено с турски „зверства“, през април 1876 г., революцията и свалянето на двама султани в Константинопол, и накрая обявяването на война от Сърбия и Черна гора (30 юни, 1 юли), въвлича Австрия и Русия във все по-напрегнати дискусии за съдбата на Турция.

Бенджамин Дизраели, британският министър-председател, има свои собствени планове за контролиране на хода на събитията на Балканите. Всеки от трите се надява на подкрепата на Бисмарк и всеки е разочарован през последните месеци на 1876 г.

Въпреки че продължава да твърди, че ще следва примера на Великобритания, той предупреждава Мюнстер, германския посланик в Лондон, след като Великобритания отхвърля Берлинския меморандум през май 1876 г., че Германия не може да подкрепи никаква политика, която заплашва с разрив между Австрия и Русия (3), и очевидно не се интересува особено от уверението на Мюнстер в отговор, че всички отговорни елементи в Лондон желаят споразумение с Германия.

Докато отношенията между Австрия и Русия все още са приятелски, той отхвърля предложението да председателства конгрес за регулиране на източните дела, с мотива, че всички участици ще обвинят Германия за разочарованията се (4).

Руснаците, приемайки уверенията му за чиста монета (5), напълно го объркват, като питат чрез фон Вердер, пруския военен аташе в Санкт Петербург, дали могат да разчитат на неговата подкрепа в случай на война с Австрия (6).

Бисмарк тревожно измисля с Швайниц, сега германски посланик в Санкт Петербург, уклончив отговор (7), който оставя Горчаков напълно недоволен.

През октомври обаче Бисмарк отхвърля подобно искане (за помощ срещу Русия) от Австрия чрез барон Мунк и продължава търпеливо да не се съобразява с плановете на Дизраели (сега лорд Биконсфилд) за англо-германски съюз.

Речта му пред Райхстага на 5 декември 1876 г. излъчва доста негативен дух на добронамереност към Русия, Трите императори и Великобритания и съвсем ясно изразява незаинтересоваността на германското правителство към Балканите. В известна, но често погрешно цитирана фраза той казва, че германските интереси там не струват „костите на един померански гренадир“ (8).

Вярно е, че Бисмарк продължава да се тревожи от отношението на Горчаков още от предходния септември; опасенията му са показани в личното му писмо до Швайниц от 24 януари 1877 г. (9).

Страхувайки се от руски интриги в Париж или Виена, той очевидно предпочитал да види Горчаков да се забърква с турците. Но той също така преминава през една от фазите си на опасения, заради предполагаемите френски военни приготовления и в края на януари 1877 г. иска от британското правителство чрез Одо Ръсел доброжелателен неутралитет на Великобритания, ако Франция, разчитайки на руско приятелство, нападне Германия.

През февруари той иска още по-настоятелно сключването на англо-германски нападателен и отбранителен съюз срещу Франция. В замяна

Бисмарк е готов да последва примера на Великобритания по Източния въпрос (10).

Британците очевидно са озадачени от всичко това. Тяхната собствена цел е да убедят Турция да приеме сравнително меките условия, които руснаците са готови да предложат на този етап, и те вярват, че Бисмарк се опитва да тласне Русия към война. Лорд Дерби (бивш лорд Стенли), министърът на външните работи, веднага информира руснаците за строго поверителното предложение за съюз на Бисмарк.

Няма доказателства, че французите са подготвяли война, и има малко, ако изобщо има такива, доказателства, че възгледите на Бисмарк, каквито и да са били, са повлияли на решенията на руското правителство.

Неговите коментари относно проекта за протокол за споразумение, който руският дипломат Игнатиев е натоварен в началото на март 1877 г. да обсъди с другите европейски сили, показват, че той е разбрал погрешно британското отношение, но е загрижен главно да не обиди царя (11).

Русия е принудена да влезе във война, след като Турция отхвърля протокола през април 1877 г.; Бисмарк отсъства от Берлин по време на един от дългите си периоди на почивка от 15 април 1877 г. до 14 февруари 1878 г. Той следи отблизо балканската ситуация, съветва Андраши да стои възможно най-далеч от Англия, за да поеме водещата роля срещу Русия, и развива мечтата си за контролирано разширяване на Русия, Австрия, Великобритания и Франция за сметка на Турция, което ще избегневойна, но ги поддържа в достатъчна конкуренция помежду си, за да нямат възможност да се конфронтират с Германия (12).

Но не може да се каже, че той е доминирал в хода на събитията или че успешната съпротива на Великобритания и Австрия срещу обременяващите условия, наложени от Русия на турците по силата на договора от Сан Стефано от 3 март 1878 г., се дължи на нещо друго освен на собствените им усилия.

Основните грижи на Бисмарк през първата половина на 1878 г. са вътрешни: той подготвя почвата за консервативен обрат в германската политика, който включва постепенно изоставяне на антипапската му политика, репресии срещу социалистите и протекция, водещи до помирение с Центристката партия, засилена зависимост от консерваторите и охладняване на приятелството му с Национал-либералната партия.

Френските парламентарни избори през лятото на 1877 г., предоставят победа на „републиканците“ и окончателно поражение на монархистката кауза, го уверява, че шансът за френско нападение срещу Германия е намалял и е изгодно да се работи за френско-германско помирение.

Той се надява на развръзка на Източната криза, която да запази Съюза на трите императори, но да остави двамата му партньори зависими от неговата добра воля, чрез истинско посредничество, без привидно да подкрепя нито един от съюзниците по въпроси, заплашващи с война. Това ограничение е имплицитно посочено в речта му за „честния посредник“ от 19 февруари 1878 г. (13).

След като новият британски външен министър, лорд Солсбъри, на 1 април 1878 г. дефинира британските възражения срещу Санстефанския дого-

вор, руското правителство приема необходимостта от изменение на договора на конгрес на шестте велики сили и Турция. Пьотър Шувалов, руският посланик в Лондон, след посещение в Санкт Петербург през май, е упълномощен да подпише англо-руското споразумение от 29 май, което определя основните клаузи на предстоящото споразумение. Ролята на Бисмарк като честен посредник означава, че той е напълно информиран (от Шувалов) за преговорите; подкрепя всички аргументи и компромиси, водещи до мирно решение, но по същата причина няма намерение да помага нито на Русия, нито на Австрия със заплаха за война срещу другата; и се надява да концентрира руската враждебност върху Англия, за да улесни възстановяването на съюза на трите императори (14).

Това е истинското му поведение като председател на Берлинския конгрес (13 юни - 13 юли 1878 г.), но той успява само частично.

Преди Конгреса Русия е отстъпила на австрийските искания за Босна и решава, че Великобритания е неин главен противник; Андраши е колеблив и уклончив. Но на Конгреса Бисмарк, в стремежа си да успокои неловките руснаци, винаги когато е възможно, ги подкрепя с германския вот. Бележките на австрийски делегат, барон Швегел, за Конгреса показват колко недоверчиви са австрийците към отношението на Бисмарк (15,i).

Руснаците, дори да знаят за подкрепата на Бисмарк, не смятат, че тя е достатъчна (15,ii). Австрийците са възхитени от смелата (б. пр. наглата) позиция на британските министри (б. пр. шантажьори) и ги подкрепят изцяло (15,iii). Резултатът е, Конгресът постига мирно споразумение и съюза трите императори продължава номиналното си съществуваше, Бисмарк не постига истинско австро-руско помирение и само затвърждава убеждението на руснаците, че самият той вече е твърде охладнял приятел.

1. Бисмарк предлага англо-германско сътрудничество в Турция. Одо Ръсел (Берлин) до Дерби, телеграма, 2 януари 1876 г.

„... Опасността, от която той [Бисмарк] най-много се безпокои за Австрия, е падането на настоящото правителство. Андраши, като унгарац, се съпротивлява на стрепежите за анексия, която славянската партия настоява пред императора, но ако се провали, трябва да сме готови да се справим съд ситуацията на евентуалната австрийска анексия и нейните последици за Русия.

От своя страна той е готов да се присъедини към Англия в съпротивата ѝ или както правителството на Нейно Величество сметне за най-добро за доброто на Европа. Сам, без подкрепата на Англия, той няма да се протипоставя на анексионните амбиции на Австрия и Русия в Турция, защото не смяташе, че някоя от тези сили ще бъде укрепена от подобно увеличение на територията или интересите на Германия ще бъдат засегнати от него.

По този въпрос той обаче ще се съобразил с мнението на правителството на Нейно Величество, докато не узнае мнението му, а чрез нас се надява да узнае и какво ще направи френското правителство. Той ще се радвал да види Франция отново да проявява жив интерес към Източния въпрос, за да отклони вниманието си от подготовката на реваншистка война срещу Германия. Той също ще приветства сътрудничеството на Италия. Ако по този начин Германия

спечели благосклонността на Англия и нейните приятели, той ще гледа към бъдещето с по-голяма увереност.

Германия не може да си позволи Австрия и Русия да се сближат твърде много зад гърба ѝ, нито пък може да им позволи да се скарат, без да се чувстват сигурни себе си. В случай на спор между тях, общественото мнение и симпатиите вероятно ще са за Австрия, което превръща Русия в озлобен и опасен враг, която след това лесно ще намери във Франция желаещ съюзник, за да навредят на Германия.

Ако Германия застане на страната на Русия, последствията могат да са фатални за самото съществуване на Австрия, която ще се разпаднала като кораб на пясъчна коса.

В момента те запазват неутралитет, но неутралитетът е невъзможен за Германия, ако съюзниците ѝ се карат, и означава загуба на време, което Германия не може да поносе в сегашното си положение.

Всички тези съображения той желаеше да представи поверително на правителството на Нейно Величество и в замяна да иска обмен на мнения с надеждата да може да сътрудничи с Англия за поддържането на европейския мир. ..."

FO, 64/850, № 8

2. Дерби приветства подхода на Бисмарк. Мюнстер до Бисмарк, депеша № 7, 12 януари 1876 г.

[Лорд Дерби току-що се завърна от Ноусли.] Той ме прие по най-приятелски начин и каза, че е получил доклад от лорд Одо Ръсел за изключително важен и много интересен разговор, който е провел с Ваше Превъзходителство.

Лорд Дерби каза, че откакто е министър на външните работи, не е получавал доклад, който да му е доставил по-голямо удовлетворение. Той изпитва дълбоко възхищение от Ваше Превъзходителство и смята сътрудничеството между Англия и Германия за единствената правилна политика; те са единствените две държави, в които не е могъл да открие наистина различни интереси.

Останах с ясното впечатление, че лорд Дерби е бил напълно искрен в забележките си. [Следва дискусия относно нотата на Андраши; Дерби казва, че Англия ще е по-турска от турците, ако не е съгласна с нея.]

GMF, IAB, q. 114

3. Първенството на Драйкайзербунда. Бисмарк до Мюнстер, изпратено, 26 май 1876 г. „...Опасността от разрив между тези двете имперски сили впечатлява по-малко английския министър, отколкото нас; за нас обаче, както вече казах, съображенията за това и европейският мир трябва да диктуват нашата политика и са много по-важни от благосъстоянието на Турция. ..."

GMF, Турция 114, том. XXVI, 1876 г.

4. Бисмарк отхвърля свикването на Конгрес през август 1876 г. Писмо от Бисмарк до Бюлов, 14 август 1876 г.

„... Съюзът на трите императори досега е бил гаранция за мира; ако той бъде отслабен и разбит поради избирателните сходства на интересите между

Австрия и Англия или между Русия и Франция, несъвместимостта на австро-англо-руските интереси на Изток ще доведе до война.

Изключвам Италия от спора по причини, чието обсъждане тук ще отнеме твърде много време. Ден след ден Германия ще бъде призовавана да бъде арбитър между двете враждебни групи на Конгреса, най-неблагодарната задача, която може да ни донесе неблагоприятната съдба; и тъй като не сме склонни твърдо и от самото начало да се привържем към една от двете групи, перспективата е нашите трима приятели, Русия, Австрия и Англия, да напуснат Конгреса с лошо отношение към нас, защото никой от тях няма да получил очакваната от нас пълна подкрепа. Друга опасност за мира се крие в прекия контакт, в който ще влязат княз Горчаков и лорд Биконсфилд, двама министри с еднакво опасна суета, тази на англичанина е по-опасна, защото е контролирана от по-малко политически опит и преценка..."[24]

GP II, № 228

5. Руските надежди за германска подкрепа. А. Г. Жомини (Варшава) до Н. К. Гирс, 23 август/4 септември 1876 г.

„... Маршал Мантойфел ни донесе отлично писмо за Негово Величество император [Александър] от името на вуйчо му [император Вилхелм]. Самият Бисмарк препоръча тази мисия. „Отшелникът от Варзин" най-накрая осъзна необходимостта да направи нещо за нас, ако не иска да ни види в прегръдките на Германия (б. пр. очевидна печатна грешка, би трябвало да е Франция)... Каквото и да се случи, Германия ще бъде в крак с нас.

Поне така ще стъпъми здраво на твърда земя. Предстои да видим как ще стане това. Вярвам обаче в неговата искреност. Очевидно е в интерес на Германия да ни има за съюзник. Французите не са разберали това, или не са искали. Толкова по-зле за тях. По принцип това е наша печалба, защото подкрепата на Германия е по-солидна..."

Йелавич, стр. 21

6. Телеграмата на Вердер: Раздразнението на Бисмарк. Бисмарк, меморандум, 2(?) октомври 1876 г.

Почти несръчно е от страна на Вердер да бъде използван като руско оръжие, за да изтръгне от нас едно неудобно и ненавременно изявление. В телеграмата му за първи път се споменава „война срещу Австрия", докато досега формално можеше да се поддържа съюзът на тримата императори и във войната срещу Турция се мислеше предимно само за неутралитет. Да ни иска директно отговора „да" или „не" на въпроса за Австрия, е хитър номер на Горчаков. Ако отговорим с „не", той ще създаде проблеми на император Александър; ако отговорим с „да", ще го използва във Виена срещу нас..."

GP II, № 240

7. Швайниц във Варзин, 10-12 октомври 1876 г., разговор с Бисмарк.

[24] Изключително пророческо мнение, сбъднало са до най-малките подробности 2 години по-късно! (б. пр.)

„... Това беше състоянието на голямата дипломатическа работилница на Тримата императори, когато телеграмата и писмата от генерал Вердер от Ливадия достигнаха до император Вилхелм в Емс, който ги препати до Варзин и до Берлин за достойния но ограничен таен съветник Ото Бюлов.

Може да си представим ефекта, който тези несвързани съобщения оказаха върху принц Бисмарк; първо, телеграфно запитване какво трябва да направим, ако Русия обяви война на Австрия, след това писмо, обявяващо тайни преговори между тези две сили, целящи сътрудничество и подялба на плячката.

Естествено, Бисмарк подозираше, че руският му колега, иска да настрои Андраши, да бъде подозрителен спрямо него. За да се предотврати катастрофалното объркване, трябваше да се сложи край на този аморфен и опасен метод за правене на дипломация и затова бях извикан да напусна сянката на вековните дъбове на Райнхардтсвалд.[25] Не бягах от никакви задължения, когато отидох там да търся почивка и ободрение, защото в Санкт Петербург присъствието ми беше не само ненужно, но и неудобно.

И така, както казах, побързах към Берлин, отидох във външното министерство, за да се ориентирам, разговарях час-два с престолонаследника и след това отидох във Варзин. Останах там ден и половина, прекарвайки часове край камината, разхождайки се или яздейки дълго през полетата и горите, слушайки принца, който не спомена нищо за Източния въпрос; той се беше скарал със съседите си и беше много ядосан на враждебните померански юнкери. След това се оплака от умората, гнева и враждебността, с която трябваше да се бори, и заговори за оттегляне. Настоятелно го убедих, че генерал Вердер, към когото изпитваше голям гняв, не е могъл да действа по друг начин.

След това го попитах какво можем да постигнем като услуга за услуга от Русия, ако ѝ окажем нашата подкрепа; принцът намекна, че трябва да искаме гаранция за Елзас-Лотарингия. Той не спомена Полша; Аз също не я споменах, въпреки че отдавна се надявах, че решаването на Източния въпрос може да ни даде по-добра източна граница. Инструкциите, които князът ми даде устно, могат да се обобщят по следния начин: трябва да се съгласим с всичко, за което Русия и Австрия са се споразумели, и в случай на голяма война трябва да се погрижим нито една от страните да не претърпи загуба на влияние. Накрая канцлерът ми разреши да отида при императора в Баден, а след това да пътувам през Санкт Петербург до Ливадия: той се съгласи, че сега не мога имам никаква полезна работа в руската столица. ...“

Швайниц I, стр. 355-356

8. Речта на „костите на померанския гренадир“. Реч на Бисмарк от 5 декември 1876 г. пред германския Райхстаг.

„... И така, по източноевропейския въпрос сме си поставили задача: и ако го характеризирам, питащият ще разбере, че митническият въпрос няма място в тази програма и че той трябва да раздели двете неща: политиката сама по себе си и митническия въпрос сам по себе си.

[25] Голяма и гъсто залесена планинска област с площ над 200 кв. км в провинция Хесен, Германия, тук се намира известният замък Сабабург. (б. пр.)

В Турция имаме интересите, които вече обясних, на общо съчувствие към нашите събратя християни, и ако предишният председател цитира доклад, който самият той смята за апокрифен, твърдейки, че съм казал, че в целия Изток няма интерес, който да е на стойност, повече от приходите на едноединствено померанско имение, това е погрешно. Във всички подобни легенди има зрънце истина и винаги има и малко лъжа. (Много смях.)

Това, което казах, беше: Няма да съветвам активно участие на Германия в тези неща, докато не виждам интерес за Германия, който простете грубия израз, ще струва кости на поне един померански гренадир. Подчертавам, че трябва да бъдем по-пестеливи с кръвта на нашия народ и на нашите войници, когато става въпрос за умишлено предприемане на политика, в която не е замесен никакъв наш интерес. ..."[26]

GW, 11, стр. 472-473, 475-476

9. Подозренията относно руската политика през януари 1877 г. Бисмарк до Швайниц, лично писмо, 24 януари 1877 г.

„... Много се опасявам, че в Русия има влиятелни хора, които по-скоро ще се съюзят с парижкото правителство да воюват срещу Германия, отколкото да се борят за източните християни в Турция. Особено се опасявам, че усилията на княз Горчаков са насочени към подкопаване симпатиите на император Александър към вуйчо му и към Прусия, към разстройване на отношенията ни с Австрия и Англия, доколкото е възможно, и чрез дипломатическо влияние във Виена, чрез заплахи към Австрия и подхранване на недоверие към нас, към сваляне на Андраши и разчистване на пътя за правителство стремящо се към дипломатическа антигерманска коалиция, която с добавянето на Франция ще става все по-силна с всеки изминал ден.[27] Както Ваше Превъзходителство ще види от нашето съобщение от 19-ти т. месец, в печата имаме съвсем ново, но неопровержимо доказателство, че пресаташетата, обслужващи руското посолство във Виена, са заети с разпространението на идеята, че се стремим да разпалим антируски настроения в Австрия...

Може да отговорите, че недоверието ми към плановете на Горчаков и подкрепата им от Игнатиев и княз Орлов вече стига твърде далеч; но когато човек е отговорен за съдбата на една велика империя, той трябва внимателно да следи за симптоми, които намекват за заплахи за нея, и да предприеме своевременни контрамерки..."

GP II, № 273

---

[26] Но не така мисли Бисмарк, когато предлага на Русия 50 или 100 000 армия в помощ при Плевен, но само срещу руски гаранции за Елзас-Лотарнигия, което Горчаков отказва, а царят гузно твърди, че не си спомня такова нещо. Тази информация е потвърдена от Сабуров, Шувалов и Гирс, т.е. не е блъф на Бисмарк. (б. пр.)

[27] Това е чиста параноя, но Бисмарк и силно по влиянието на несъществуващи опасности и кошмара на коалицията на Кауниц от 7-годишната война от XVIII в. В случая смяната на Андраши с по-сговорчив външен министър, ще бъде изцяло и в полза на Бисмарк. Той не може да разбере, че Андраши работи срещу съюза на трите императори, и косвено срещу него, защото търси конфронтация с Русия на всяка цена. Накрая я получи, но други платиха цената през лятото на 1914 г. (б. пр.)

10. Отхвърляне предложението за съюз към Великобритания. Шувалов до Горчаков, писмо, 8/20 февруари 1877 г.

„... Преди няколко дни лорд Одо Ръсел докладва на правителството си, че принц Бисмарк продължава да изразява пред него същото безпокойство по въпроса за въоръженията и концентрацията на френските войски, което според него го задължава много скоро да иска обяснения от Париж по въпроса. Същевременно го моли да проучи мнението на правителството си, относно евентуалното сключване на нападателен и отбранителен съюз срещу Франция.

Британският посланик показа готовност да съобщи тези предложения на Лондон, но каза, че още от самото начало е изразил на принца съмненията си дали английският кабинет ще сключи такъв договор. Както обикновено, Берлин иска абсолютна секретност и бърз отговор. [Лорд Дерби] не се поколеба да онговори веднага отрицателно, разчитайки на националното чувство на Англия, което е против сделка от този вид.

Вчера имаше ново съобщение от лорд Одо Ръсел, в което се казваше, че е предал посланието на лорд Дерби на германския канцлер. След като изслуша обясненията, принцът рязко сменил темата и казал на посланика, че император Вилхелм и той ще изтъкнат пред руския император, че е длъжен честно да обяви война на Турция и в този случай може да разчита на моралната подкрепа на Германия. Принцът обаче поставил тази подкрепа в зависимост от две условия: Русия да се отдели (sic) от Франция и да предприеме само кратка война.

Канцлерът добавил, че ще говори с руския посланик в Берлин в същия дух и ще даде ad hoc (както следва) инструкции на генерал Швайниц. Тази еволюция в отношението на принца предизвика голяма сензация тук. Ваше Височество е в позиция да провери тези факти, да оцени тайната на маневрите на принц Бисмарк и да знае какво е престореното или реалното в намеренията му. Задоволявам се да Ви уведомя за фактите и да гарантирам тяхната автентичност, но Ви моля да се отнасяте към тях като към пълна тайна.

Единственият извод, който мога да направя от тях е, че принц Бисмарк се опитва да се възползва от въоръжен конфликт на Изток, за да сложи край на разкаянието, което го гризе от 1870 г. насам, че не е отслабил достатъчно Франция. Той искаше да спечели от Англия подкрепата за Германия по въпроса за циркуляра [от Горчаков от 31 януари, с който се иска реакцията на силите към турската непримиримост] и да я замени с обещание за съюз, насочено срещу Франция. След като този опит се провали, той сега заплашва да ни доведе до война и за тази цел да ни даде моралната подкрепа на Германия“.

SR, IV, № 12, стр. 746-747

11. Бисмарк одобрява проекта на Лондонския протокол. Бисмарк до император Вилхелм I, депеша, 4 март 1877 г.

„... Документът ми създава впечатлението още на първо четене, че интересите на Ваше Величество няма да бъдат накърнени, ако устно заявим, че Ваше Величество е готов да се заеме с желаната програма (подлежаща на подробен преглед), ако тя м бъде предприета от всичките шест сили без изключение. Съмнявам се, че това ще се случи; и подозирам, че Англия няма да се съгласи с това чисто морално задължение. Но по мое скромно мнение, това не е наша ра-

бота, особено след като по маршрута на Игнатиев ние сме първите, които трябва да направят поверителна декларация, за да не се противопоставяме на император Александър, като си противоречим с даденото ни съгласие на [Конференцията] в Константинопол. ...“

GP II, № 276

12. Бисмарк за желаното бъдещо подреждане на силите. Бисмарк (Кисинген), диктувана бележка, 15 юни 1877 г.

„Иска ми се, без да наблягаме твърде много, да насърчим англичаните с всякакви планове, които могат да имат за Египет; смятам, че е в наш интерес и полезно за нас в бъдеще да насърчим споразумение между Англия и Русия, което да даде перспектива за добри отношения между тях, подобни на тези от началото на века, а скоро след това и на двете страни с нас. Съмниелно е да стане, но кой знае? Ако Англия и Русия можеха да се споразумеят на основата, че първата ще има Турция, а втората – Черно море, и двете страни ще бъдат в позиция да задоволят за дълго време амбициите си, напред със статуквото, но въпреки това в най-важните си интереси ще бъдат съперници, което няма да им позволи, да участват в коалиции срещу нас, съвсем отделно от вътрешните пречки в Англия за такъв курс.

Наскоро един френски вестник написа за мен, че страдам от „коалиционния кошмар“; този вид кошмар дълго (и може би завинаги) ще бъде задължителен за всеки един германски външен министър. Срещу нас могат да се формират коалиции от западните сили с добавянето на Австрия, и още по- голяма опасност представлява коалиция на руско-австрийско-френска основа; голямата близост между две от посочените сили винаги ще предостави на третата от тях средство за оказване на много ефективен натиск върху нас.

Поради нашата тревога от тези вероятности, смятам че са желателни следните резултати от Източната криза (не веднага, а в течение на години):

1. гравитация на руските и австрийските интереси и взаимни съперничества на изток;

2. Русия да да заеме силна отбранителна позиция на изток и по черноморските брегове и да се нуждае от нашия съюз;

3. задоволително статукво за Англия и Русия, което им предоставя същия интерес да запазят това, което държат, както ние;

4. отделянето на Англия от Франция, заради Египет и Средиземно море, а Франция ще бъде винаги враждебна към нас;

5. отношения между Русия и Австрия, които ще им пречат да се съюзат срещу нас в антигерманския заговор, към който са склонии центристките или клерикалните среди в Австрия.

Ако зависи от мен, мога да допълня и разработя подробно картината, която си представям: не за завладяване на територия, а за цялостна политическа ситуация, в която всички сили с изключение на Франция се нуждаят от нас и ще възпрепятствани, доколкото е възможно, да образуват коалиции срещу нас, поради отношенията помежду си.

Според Англия окупацията на Египет не е достатъчна, за да разреши трудностите, свързани с Дарданелите: системата за двойна охрана, с Дардане-

лите за Англия и Босфора за Русия, е опасна за Англия, защото при определени обстоятелства нейните укрепления при Дарданелите могат да бъдат по-лесно превзети от сухопътни войски, отколкото защитени; за този момент руснаците сигурно са се досетили, и ще бъдат доволни за цяло поколение от затварянето на Черно море.

Въпросът остава предмет на преговори и цялостния резултат, както си го представям, може да бъде решен също толкова лесно както след, така и преди решителните битки на тази война. Смятам, че това е толкова ценно за нас, че компенсира всяко възможно увреждане на нашите черноморски интереси, оставяйки настрана евентуалното им защита чрез договорите. Дори ако англо-руската война не може да бъде избегната, нашата цел, останва същата, а именно договарянето на мира, който да удовлетворява и двете страни за сметка на Турция.

GP II, № 294

13. Речта за „Честния посредник". Речта на Бисмарк от 19 февруари 1878 г. пред германския Райхстаг.

„... Изиграйте германската карта, хвърлете я на масата, и всички ще знаят какви мерки да предприемат или как да я заобиколят. Това не е практично, ако ще преговаряме за мир. Не си представям мирните преговори като ситуация, в която, изправени пред различни мнения, ние играем ролята на арбитър и казваме: Ще бъде така, и това е подкрепено от мощта на Германската империя (много добре!), но си представям по-скромна роля, наистина, и ще ви цитирам нещо от ежедневието, по-скоро от един честен посредник, който наистина възнамерява да прави сделки. (Смях.)"

GW XI, 526

14. Бисмарк подкрепя мирните условия на Шувалов. Бисмарк до Щолберг, телеграма № 2, 21 май 1878 г.

„Секретно. На път за Санкт Петербург помолих граф Шувалов да твърди там, че нашите интереси правят споразумението на Русия с Австрия по-важно, отколкото с Англия. До каква степен резултатите са в съответствие с моите желания, моля граф Андраши да узнае от следното при най-строга конфиденциалност. Граф Шувалов ще направи следните предложения в Лондон и очаква те да бъдат приети благосклонно:

1. Южната граница на България ще бъде променена, така че да бъде отстранена от Егейско море.

2. Общиите граници на България ще бъдат коригирани въз основа на принципа на националността, така че да се изключат от България небългарските групи от населението.

3. България ще бъде разделена на две провинции, едната северно от Балкана. ...

Изменение на член XV от договора[28] [от Сан Стефано], в смисъл, че всички сили ще имат глас в организацията на гръцките провинции.

[28] Чл. 15. Високата порта се задължава да приложи внимателно в остров Крит органическия правилник от 1868 г., като държи сметка за изразените вече желания на местното населе-

Относно окупацията на Босна от Австрия, Русия вече няма възражения и се отказва от идеята Сърбия и Черна гора да си поделят тази територия. Въпросът за Черна гора и Антивари трябва да бъде обсъден от Конгреса. В Англия открихме малък интерес към северозападния ъгъл на Турция, а в Русия – възприемчивост чрез Шувалов и пълно оценяване на „Драйкайзербунда“в бъдеще...

GP II, № 410

15. Бисмарк и Берлинският конгрес: някои чуждестранни коментари.

(i) Австрийски поглед: откъси от „Записки“ на барон Швегел.

„... Бисмарк със сигурност ще е заявил на руснаците, че отдава по-голямо значение на задоволяването на нашите желания, отколкото тези на Англия. В момента той е поразително, дори демонстративно приятелски настроен с Андраши; но аз не му вярвам и съм убеден, че по същество той работи само за руснаците. ... (22 май 1878 г.)

Бисмарк се оправдава че е болен и иска да отиде в Кисинген; но очевидно това е само маневра в помощ на руснаците, чиято печалба ще бъде толкова по-голяма, колкото по-бързо и повърхностно се уреди всичко... (26 юни)

Принц Бисмарк настоява безмилостно в Конгреса за бързо приключване, тъй като иска да отиде в Кисинген, а след това в Гащайн и да се върне тук едва на 9 септември за откриването на новия Райхстаг.

•••

(2 юли)

Германците, особено в Белин, са заразени от руския дух и същевременно са толкова арогантни, че не изпитват съчувствие към никого. Копнея да се махна от Берлин като всеки, който иска да се върне в красивата си страна и подобри хора.

(Заседание в 21:00 часа на 2 юли.) Обсъдихме разширяването на Черна гора и албанския въпрос. Успехът беше на наша страна, но битката беше ожесточена. Англия, Франция и Турция бяха на наша страна, а Русия, Германия и Италия бяха против, т.е. 4 срещу 3. Германското приятелство изглежда много изтъркано и все по-ясно виждам колко по-честни са западните нации, англичаните и французите. ...“[29] (3 юли)

WSA, Schwegel, „Notizen über den Berliner Congress 1878“

(ii) Две руски мнения: писмо на Пьотър Шувалов до Н. К. Гирс от 7/19 юни 1878 г.

„...ще попитате защо досега не сме постигнали по-добри резултати, подкрепени от мощната добра воля на Бисмарк. Това е така, защото сме се сблъсквали със систематична опозиция от Англия и Австрия. Андраши, много сърдечен, държащ се като джентълмен в разговорите си с мен, става различен човек,

ние. Един подобен правилник, приспособен към местните нужди, ще бъде също така въведен в Епир, Тесалия и другите части на Европейска Турция, за които не е предвидено една особена организация в настоящия акт. (б. пр.)

[29] Изцяло тенденциозно, ограничено, егоистично и превзето мнение на един второкласен виенски чиновник. (б. пр.)

когато е в присъствието на англичаните, и се превръща в сервилен почитател на всяка дума, изречена от устата на Биконсфилд. Последицата е, че Бисмарк, чиято главна грижа е да избягва сблъсъци и да сложи бързо край на Конгреса, се оказва принуден да се мотае между тримата и не винаги проявява енергична добра воля към нас..."

С. Горяйнов , Босфора и Дарданелите (Париж, 1910), стр. 378

А. Г. Жомини до Н. К. Гирс, писмо, 9 (21 юни 1878 г.)

„... И така, те се готвят постепенно да отменят това, което сме направили, и да вдигнат Турция на крака по-сигурно от преди! Мисля, че това е достатъчно, за да покаже срещу какво сме изправени. Бисмарк сякаш е развълнуван от тези претенции. Той обещава да ни подкрепи на пленарната сесия на конгреса, където мненията ще бъдат записани в протокола, за да знае Европа кой желае мир и благополучие на християните! (Канцлерът [Горчаков] споделя това мнение.)"

Йелавич, стр. 73

(iii) Британско удовлетворение: Биконсфилд до Тентърдън, частно писмо, 2 юли 1878 г.

„Справяме се доста добре тук, Конгресът се събира „de die in diem" (ден след ден) или поне пет пъти седмично, а интервалите между тях са събранията (sic), които са дежурно и ефикасно използвани от т.нар. комисии. ...

Горчаков не умира, а е много жизнерадостен и винаги говори: Шу[валов] показ значителни способности в воденето на делата: Андраши е „обърнат в вярата" англичанин; а Бисмарк, с едната шепа, пълна с череши, а с другата със скариди, които яде последователно, се оплаква, че не може да спи и трябва да отиде в Кисинген."

Документи на Тентърдън, FO 363/1

G. СКЛЮЧВАНЕ НА СЪЮЗИТЕ, 1879-1884

Системата от официални съюзи, която Бисмарк изгражда между 1879 и 1882 г., може да се обясни като резултат от влошаване на международната обстановка в ущърб на Германия или от изнервянето на канцлера; и двете обяснения са правдоподобни, но само отчасти верни.

Германия, дори в очите на Бисмарк, е заплашена само от Франция и евентуално от Русия. Силата на Франция, спрямо тази на Германия, не се е увеличила от 1875 г. насам, а френската външна политика е колеблива и непредизвикателна след падането на Макмахон.

Русия е свадлива и склонна да обвинява Бисмарк за неуспехите си през 1878 г.; въпреки това тя не е в състояние да воюва с най-силната армия в Европа. Наистина ли е била необходима системата от съюзи на Бисмарк?

(a) Австро-германският съюз, 7 октомври 1879 г. Бисмарк намира Андреши за непретенциозен и отзивчив приятел от 1871 г. Той и неговият господар, Франц Йосиф, не показват желание да съживят австро-пруските противоречия от 60-те години на XIX век. Въпреки това Австрия, финансово нестабил-

на и унизена от скорошни поражения, се нуждае от политически успех, който можеа да намери само на Балканите, но може да го постигне със собствени сили. Андраши прави всичко възможно да работи приятелски с Горчаков от 1873 до 1877 г.

През лятото на 1878 г., когато е напълно отблъснат и разтревожен от проявеното руско предателство (б. пр. това включва че Австро-Увгария не е поканена на преговорите за мир с Турция, Босна и Херцеговина не ѝ е предоставена официално), той с търси подкрепата на британците, които са смели и решителни (б. пр. не те са нагли изнудвачи и шантажисти, но придобиват кураж, едва след като са сигурни в подкрепата на Андраши).

На два пъти след конгреса, през септември и ноември 1878 г., Бисмарк насърчава царя да търси споразумение с Австрия; И двата опита са отхвърлени от Андраши, разчитащ на Биконсфилд (1).

Докато съюза на трите императори запазва някаква реалност (както Бисмарк вярва до края на 1878 г., доп. пр. въпреки че Андраши го руши), Германия може да избегне избор между двамата си съседи. Но ако те се скарат и тя не застане на страната на нито един от тях, тогава те ще търсят подкрепа другаде. Франция и Русия ще се съюзят; дори коалицията Кауниц (Австрия, Франция и Русия) може да се възроди; Австрия може да се съгласи да приеме условията на Русия. Тогава Германия изпада в опасна изолация. Или поне така си мисли Бисмарк. Австрия като съюзник е слаба, и не може да се сравни с Русия, но централноевропейският блок на Германия и Австрия несъмнено ще може.

Новият фактор през 1879 г. обаче не е австро-руското напрежение, което продължава поне година, а напрежението между Русия и Германия. Бисмарк отчасти провокира това в началото на 1879 г. с определени мерки (дискриминация срещу руското зърно, карантинни разпоредби, проавстрийски гласове в граничните и други комисии на Балканите) възниква въпросът дали е предизвикал кризата по свои собствени причини, като например да убеди император Вилхелм да се съгласи на разрив с Русия, което той категорично не харесва (3)? Или наистина преувеличава опасността, както прави с Франция през 1875 г.? Неговите осъждания срещу Румъния показват, че раздразнителността му по това време не се ограничава само до Русия (2).

Недоволството на царя кулминира в оплакванията за поведението на Бисмарк отправени към посланик Швайниц на 6 и 7 август 1879 г. и в лично писмо до император Вилхелм от 16 август (4).

Бисмарк поканва Андраши на среща на 13 август, предлага в Гащайн на 28 август австро-германски отбранителен съюз, който Андраши приветства, но само срещу Русия. Той не иска да рискува добрите отношения на Австрия с Англия, като подпише договор, насочен срещу Франция. Император Вилхелм изабщо не допуска мисълта за разрив с Русия, говори за абдикация и е изнуден от Бисмарк със заплаха за неговата оставка.

Докато кризата е в разгара си, той предприема очевидната предпазна мярка да проучи Биконсфилд за отношението на Англия, в случай че Германия „откаже да се поддаде на руския натиск“ по отношение на нейната източна политика (5), а Биконсфилд приема забележките на Мюнстер по този въпрос на 26 септември с предложение за съюз между Германия, Австрия и Великобритания.

Твърди се, че несъответствията между разказите на Биконсфиолд и Мюнстер за този разговор доказват, че Биконсфилд е влагал твърде много в запитването на Мюнстер.[30] Със сигурност това е класически пример за това как два разказа за дипломатически разговор, дори написани от опитни политици, могат да се различават. Но в този случай е очевидно, че запитването на Бисмарк няма смисъл, освен ако не е търсил уверение за британска подкрепа, ако се стигне до най-лошото. Въпреки че проявява силен интерес, Биконсфилд иска да запази британските отношения с Франция.

Но комуникацията с Лондон е прекъсната, защото в края на септември, след разговори с руския дипломат Пьотър Сабуров, Бисмарк решава, че руската политика е поела мирен обрат и възраждането на приятелските отношения между трите императори вече е възможно. Андраши обаче отказва да участва (6) и Двойният съюз бил подписан на 7 октомври (7).

С член I от този договор всяка обещава помощ с цялата си военна сила, ако Русия атакува „една от двете империи". Не е посочена друга сила, но член II предвижда разпоредба срещу нападение срещу която и да е от „друга сила". Договорът е за пет години; той е таен, но може да бъде съобщен по съвместно споразумение на трета сила, ако е необходимо. Неотдавнашните мирни уверения на царя са счетени за ненужни в в момента. Важно е да се отбележи очевидното убеждение на Бисмарк, че договорът за не го е само стъпка към възраждането на Съюза на трите императори. Това предполага, че непосредствените тактически предимства, а не дългосрочното значение на договора, са основната му грижа в момента. Но с течение на годините удовлетворението от националистическите пристрастие се очертава все по-силно (8).

(b) Съюзът на трите императори, 18 юни 1881 г. След като консолидира централноевропейски сили или Гроссдойч-блока чрез Двойния съюз (който очевидно има важни вътрешни предимства, когато се насочва към защита, и води до помирение с консерваторите и католическата партия), Бисмарк сега се стреми да разгроми антигерманските сили в Русия, като възроди Съюза на трите императори. Той вярва, че по-страшен противник от Горчаков е Милютин, военният министър, в съюз с някои панславистки генерали. От друга страна, той е нетърпелив да насърчи приятелски настроените руски дипломати като Пьотр Шувалов, Н. К. Гирс и Пьотър Сабуров, руски посланик в Атина, който провежда два приятелски разговора с Бисмарк в Кисинген през юли по своя инициатива. Царят упълномощава Сабуров на 20 септември да увери Бисмарк в приятелските намерения на Русия и той го прави в Берлин няколко дни по-късно; Резултатът е посланието на Бисмарк до Андраши от 29-ти, намекващо за споразумение, включващо Русия (6).

Коментарите от 5 ноември на барон А. Жомини, лоялен поддръжник на Горчаков показват, че руското външно министерство разбира достатъчно добре какво иска Бисмарк (9).

Сабуров е назначен за посланик в Берлин, а условията на тройно споразумение са очертани в разговорите с него, започващи на 29 януари 1880 г. Осно-

[30] GP, iv, № 712, бел.

вата е статуквото на Балканите и затварянето на проливите Босфор и Дарданели, за да се предотврати британското нахлуване.

Бисмарк ясно заявява, че не може да подпише договор с Русия, който изключва Австрия, а Австрия не е готова на този етап да сключи троен съюз с Русия или да се откаже от британците. След победата на либералите на изборите във Великобритания в началото на април 1880 г., Бисмарк показва страха и неприязънта си към Гладстон, който скоро ще стане министър-председател, в някои изключително обидни коментари към Швайниц (10), които разкриват страха му от англо-руско сближаване. За известно време той трябва да се съгласи с плановете на Гладстон за приключване на Източната криза чрез възобновявана на Европийския концерт (11).

Едва през август 1880 г. Хаймерле, новият австрийски външен министър, е достатъчно разтревожен от британските планове да принудят Турция да се съгласи да започне подновени преговори за троен съюз. Първата сериозна стъпка е двудневната среща на Хаймерле и Бисмарк във Фридрихсруе през септември. Откъси от разказа на Хаймерле, който е по-пълен и по-точен от този на Бисмарк, показват, че Бисмарк е изненадан от амбициозния характер на австрийските условия, които включват правото да използва силови мерки срещу Сърбия, териториална компенсация за Румъния в случай на обединение на България (за сметка на България) и правото да анексира санджака Нови пазар в допълнение към Босна (12).

Бисмарк дава на Сабуров донякъде омаловажена версия на тези искания, след което и трите правителства се съгласяват да продължат преговорите.

Предвид особените отношения на Бисмарк с другите две сили, е почти неизбежно той да изглежда, както на Берлинския конгрес, сякаш е в полза на руснаците, които не са забравили враждебността му през 1879 г. (13).

Настроенията на Австрия са по-незабележими, тъй като тя е по-слабата от двете и разполагаше с изключително важната гаранция за Двойния съюз. По време на преговорите Хаймерле често трябва да отстъпва по детайли и по отношение на редакциите, по настояване на Бисмарк. Бисмарк държи Сабуров и Хаймерле настрана, разговаря със Сабуров, но се занимаваше с Хаймерле чрез Ройс. Това дава на Сабуров очевидно предимство; защото той вярва наивно, че може да настрои Бисмарк срещу Австрия и да го накара да се довери на Русия. Всъщност Бисмарк убеждава Сабуров, умишлено заблуждавайки го, че Двойният съюз не включва автоматична защита на Австрия от Германия в случай на руско нападение (14).

Той обаче настоява пред Хаймерле, че задължението на Германия да защитава Австрия съгласно Двойния съюз се простира само до защитата на нейната територия (15).

Хаймерле трябваше да бъде удовлетворен от конкретната гаранция на Бисмарк (16) , че двойният договор ще остане непокътнат.

Основната криза в преговорите настъпи в края на май 1881 г., когато новият цар Александър III, съветван от Милютин, категорично отказва да се съгласи с правото на Австрия да анексира Нови пазар. Хаймерле се обръща към Бисмарк с молба да защити това единствено австрийско предложение със същата енергия, която е показал, настоявайки за руските искания към Австрия. Бис-

марк не може да игнорира този апел и показа раздразнението си от руското поведение, като се оттегля временно от преговорите в края на май (17).

Сабуров обаче отказа да помръдне и след това Бисмарк настоява за капитулация на Хаймерле по този въпрос. Договорът е подписан в Берлин на 18 юни 1881 г.

С договора Бисмарк отново отлага необходимостта от избор между двамата си съюзници, въпреки че ограниченият срок (три години) и подозрението, с което двамата гледат на плановете си взаимно на Балканите, означават, че това е временно примирие. Австрия се съгласява с евентуалното обединение на двете Българии; Русия с евентуалното анексиране на Босна и Херцеговина от Австрия. Принципът за затваряне на Проливите е потвърден отново. Опасността от френско-руски съюз е премахната.

Съгласно Член I. Германия може да атакува Франция без руска намеса, но Русия не може да воюва с Австрия без германска намеса (19). За Бисмарк обаче истинската печалба е в добрата воля на новия цар, на която той разчита да победи руските „подстрекатели на войната", с други думи, враговете и критиците на Германия в Санкт Петербург (доп. пр. все повече засилващите се панслависти) (18).

(c) Тройният съюз, 20 май 1882 г. В тези си надежди Бисмарк скоро ще бъде разочарован. Царят не показва ясна решителност да се отърве от своите твърдоглави, панславистки генерали в полза на по-консервативни, прогермански елементи. Милютин се пенсионира през април 1881 г. и е наследен от професионален войник, който не изглеждаше особено обезпокоителен.

Но генерал Игнатиев, изтъкнат сред панславистките дипломати, става министър на вътрешните дела, а генерал Обручев, особено неприятен за Бисмарк заради предполагаемите интриги[31] с Франция през 1879 г., става началник на руския Генерален щаб. В продължение на няколко месеца след юни 1881 г. трите императори наистина си сътрудничат приятелски. Те подкрепят княз Александър в поемането на диктаторски правомощия в България. През септември се провежда приятелска среща в Данциг. Но до края на годината Бисмарк отново е обезпокоен от панславистки изявления и от подновените руски военни приготовления на полската граница. Краткосрочното управление на Гамбета във Франция (ноември 1881 г. - януари 1882 г.) предизвиква републиканско настроение в Европа и насърчаване на английските радикали и панславистите.

През декември 1881 г. италианското правителство проучва Бисмарк и Калноки, австроунгарски външен министър от 21 ноември, относно възможността за австро-италиански гаранционен договор, Бисмарк не реагира много обнадеждаващо на доста благоприятните коментари на Калноки. Той не вярва, че Италия някога ще действа ефективно срещу Франция. В инструкциите си от 31 декември до Ройс той съветва да не се отхвърля просто италианското предложение, независимо дали е за договор за неутралитет или за гаранционен договор. Но той смята, че е най-добре Австрия и Германия да си запазят свободата на действие, стига да останат в съгласие с Русия.

[31] Не са предполагаеми, а напълно реални. (б. пр.)

Бисмарк има предвид заплахата от италианска враждебност, ако Централните сили се окажат във война с Русия и Франция. През новата година продължаващата активност на панславистите го кара да сесъгласи за италианския съюз, който крал Умберто предлага.

Бисмарк е разгневен от генерал Скобелев, елегантниа млад гинирол, който произнася войнствена реч в Москва на 24 януари 1882 г. и още по-провокативна пред сръбски студенти в Париж на 16 февруари; той описва Германия като враг на Русия и славяните.

В допълнителни инструкции до Ройс на 28 февруари Бисмарк вече подкрепя военна гаранция за Италия срещу Франция от Централните сили и изрично заявява, че възгледите му са се променили поради промяната в отношението на Русия.

Калноки, следвайки линията, възприета от Андраши през 1879 г., не се съгласява на договор, насочен изключително срещу Франция, а Бисмарк, който със сигурност намира Русия за по-тревожна от Франция в момента, е напълно готов за обща формула на споразумение (20).

На пръв поглед основните условия на съюза, сключен за пет години, изглеждат прекалено благоприятни за Италия. Централните сили трябва да ѝ помогнат с всички сили, ако бъде нападната от Франция; тя трябва да подкрепи която и да е от тях, ако бъде нападната от две велики сили (21).

Бисмарк не се нуждае от много убеждаване, за да влезе във френско-италианска война, а Централните сили не ценят изобщо въоръжената помощ на Италия (б. пр. която е трагикомична и жлака военна „сила“). Договорът не подкрепя италианските амбиции на Балканите или в Африка. Централните сили приемат доста сериозно стойността на договора като подкрепа за италианската монархия. Но неговата стойност е да предотврати италиански удар в гърба на Австрия в случай на проблеми с Русия.

Междувременно тайният австро-сръбски съюз от 28 юни 1881 г. дава на Австрия практически контрол върху сръбската външна политика. Към тайният австро-румънски договор от 30 октомври 1883 г., предвиждащ всяка да си помага на другата, ако бъде нападната от Русия (която обаче не е посочена), се присъединява и Германия в същия ден. Тези два договора допълнително засилват забележителната съюзническа структура на Бисмарк и през 1884 г. Съюзът на трите императори е благополучно подновен (без промени) за още три години.

1. Опитът за възраждане съюза на трите императори.

Гирс до Шувалов, изпратено писмо, 20 октомври/1 ноември 1878 г.

Големите трудности, които възпрепятстват изпълнението на Берлинския договор и забавят за неопределено време практическото му приложение, заплашват Европа със сериозни усложнения, които е наш дълг да предвидим.

Нашият августейши господар смята, че с оглед на тази цел най-доброта средство е установяване споразумение между трите имперски двора с оглед на общи действия, които ще бъдат най-мощните гаранции за запазаве на мира. Това споразумение е напълно релевантно към международния документ, който подписахме съвместно в Берлин и към чиито клаузи всички сме длъжни да се

отнасяме с уважение. Принц Бисмарк споделя тази гледна точка и наскоро ни отправи най-ясни предложения по този въпрос, като ни насърчи да търсим споразумение с австро-унгарското правителство. Именно поради това споразумение, чието сключване е толкова важно, Негово Величество Императорът желае да се възползвате от пътуването си през Виена и от разговорите, които ще проведе с граф Андраши, за да подчертаете пред Императорския и Кралски кабинет колко полезно е за нас да се обединим за постигане на цел, която е в техен интерес, както и в наш. [След това се обсъждат конкретни проблеми и руското отношение към изпълнението на Берлинския договор.]

Всички тези въпроси правят наложителен разговорът между кабинетите на Виена, Берлин и нашия собствен. Общността на възгледите и вероятно на действията, ако може да се установят, е по-желателна от всякога в този момент; тя демонстрира още веднъж доброто разбирателство, което обединява трите императори и без което всяка от трите империи, както и Европа, ще бъде още по-дълго лишени от предимствата на мира, за който всички копнеят по толкова много причини.

Както всички се надяваме, ако усилията ви бъдат успешни, Негово Величество Императорът одобрява да съобщите резултата на принц Бисмарк и да постигнете споразумение с него за най-практичните средства за постигане на общата цел, която трите двора желаят да преследват.

В противен случай, нашият августейши господар оставя на вас да решите най-добрия начин за осъществяване на този последен ход...

Руско посолство (Лондон) архиви, Pikees Refus, 1878-80

2. Гневът на Бисмарк срещу Румъния

Одо Ръсел до Солсбъри, депеша, 2 март 1879 г.

„В разговор, който проведох днес с Бисмарк, Негово Височество изрази неприязънта си към румънците с език, твърде груб, за да бъде отразен в дописка. Той ги обвини в нечестност по отношение на клаузите на Берлинския договор – в арогантност към Русия и в нахалство към Германия, и изрази съжаление, че не са в обсега му, за да им наложи бичуването, което те толкова много заслужават.

Направих някои безплодни опити да го накарам да говори по-спокойно за условията, при които е готов да признае тяхната независимост, но той изобщо не пожела да коментира темата и заяви, че няма да има нищо общо с румънците, докато не се научат как да се държат честно и с уважение към Германия. Други хора освен мен са били поразени от прекомерната враждебност на принц Бисмарк към тях, но все още не съм намерил никой, който да може да ми я обясни.

Подозирам обаче, че въпросът с румънската железница има нещо общо с това, за което ще направя запитване и ще докладвам на Ваша Светлост възможно най-скоро.

FO 64/931, № 139

3. Бисмарк губи доверието си в Русия.

„... След това [5 април 1879 г.] отидох да видя Бисмарк; той ме прие сърдечно, не спомена нищо за речта ми след вечеря [от 22 март, в която потвърждавах доказаното приятелство на царя към германския император], което, естествено, трябваше да го е разстроило, но и не одобри мемоарите ми: той дори се разгневи, защото секретарят, а именно принц Аренберг, който беше направил препис на мемоарите, беше написал неговите „р“ така, че да изглеждат като „в“. След като изчерпа тази тема за разговор, ми представи много интересен разказ за собственото си тълкуване на отношенията ни с Русия; постоянният флирт с Франция на Горчаков, безкрайните подготовки за война на Милютин, предните позиции на руската кавалерия на нашата граница, заплашителният език на петербургския и московския печат убедиха канцлера, че вече не може да разчита нито на Русия, нито дори на нейните управници както преди; В името на съмнително приятелство с Русия не можем да си позволим разрив с другите сили, особено с Англия или Австрия. Напротив, с последната трябва да се стреми към по-тясна връзка, която да се развие в органична, неразривна, освен по споразумение между двете правителства. ...“

Швайниц II, 60

4. Писмото на царя като „звучен шамар“.

Писмо от Александър II до император Вилхелм I, 3/15 август 187 г.

„... турците, подкрепяни от своите приятели англичаните и австрийците, които междувременно здраво държат две турски провинции, нападнати от тях в мирно време и никога няма да ги върнат на законния им суверен, не престават да повдигат трудни въпроси, свързани с подробности, които са от най-голямо значение както за българите, така и за смелите черногорци. — Румънците ще направят същото по отношение на България . — Решението е на мнозинството от европейските комисари. Тези на Франция и Италия се присъединяват към нашите по почти всички въпроси, докато тези на Германия изглежда са получили заповед да подкрепят австрийската гледна точка, която е систематично враждебна към нас и е такава по въпроси, които по никакъв начин не интересуват Германия, но са много важни за нас.

Простете, скъпи ми вуйчо, откровеността на езика ми, но се опирам на фактите, и смятам за свой дълг да ви обърна внимание на тъжните последици, които те могат да причинят в добросъседските ни отношения, като озлобят двете ни нации една срещу друга, както вече прави печата на двете страни. — Виждам в това дело на нашите общи врагове, онези, които не могат да понесат съюза на трите императори...“

GP III, № 446

5. Бисмарк проучва мнението на Биконсфилд.

(i) Фон Радовиц (Берлин) до Мюнстер, 16 септември 1879 г.

[Описва неотдавнашното руско-германско напрежение, кулминиращо в писмото на царя.] Тези развития и други доказателства, които съвпадат.

Пристигането на гореспоменатото императорско писмо доведе до най-сериозно обмисляне на канцлера и го принуди да се замисли какви са последс-

твията за Германия, ако ние след подобни преживявания, продължим да се съпротивляваме на руските искания и се въвлечем в конфликт с тази сила.

Съществен фактор в решенията, които ще трябва да вземем, ще бъде отношението на Англия при подобни обстоятелства. Няма нужда да се подчертава, че не сме принудени от никакъв пряк германски интерес да се поддадем на желанията на Русия за подкрепата на нейната източна политика. Ако се съпротивляваме на руския натиск в тази насока, това може да е само поради нашето специално уважение към приятелството ни с Австро-Унгария и Великобритания...

Това е в общи линии позицията, с която принц Бисмарк желае да Ви запознае с най-строга конфиденциалност и Ви моли да установите, ако е възможно чрез дискретен разговор с лорд Биконсфилд, каква насока би предложил да даде на политиката на страната си в гореспоменатия случай. ...

GP IV, № 710

(ii) Мюнстер до Бисмарк, 27 септември 1879 г.

... След като му разказах накратко целта на посещението си и бях уверен в пълна дискретност и секретност, лорд Биконсфилд започна разговора ни, като ми каза, че е мислил много за настоящото положение в Европа; не можеше да отрече, че с известно задоволство вижда, че Русия, заслепена и доминирана от напълно безсмислен панславизъм, отблъсква стария си съюзник и очевидно изоставя Съюза на трите императори, който е от съществено значение за нея. Англия трябва да има и желае да има съюзници, за да играе роля в европейските дела; политиката на ненамеса е непрактична. ... Най-естествените съюзници за Англия са Германия и Австрия. Той с радост ще влезе в съюз с Германия. Основният проблем е Франция и възможността за френско-руски съюз. Но той може да ми даде най-солидните уверения по този въпрос. Франция никога няма да нападне Германия, стига да види, че Англия ще приеме това нападение като casus belli...

6. Бисмарк съобщава за настъпилият мирен обрат в руската политика.

Бисмарк (Берлин) до Андраши, 29 септември 1879 г.

„...Междувременно се запознах по-добре с едно развитие, което доказва ефикасността на нашата единна политика. Имам директни новини от Ливадия, че там (както ми казаха), въз основа на общото впечатление, създадено от печата във Виена, те подозират истината за нашите консултации. Те предполагат, че сме сключили договор за териториална гаранция, но странното е, че този доклад, далеч не е приет с раздразнение, а спокойно се приема като свършен факт, с който трябва да се съобразяват, и че в политиката на руския кабинет, и особено на император Александър, настъпва пълна промяна към мирно и отбранително поведение. Тройното споразумение за нас двамата отново получава значение и те изглеждат готови за размяна на взаимни ангажименти за запазване на статуквото в Турция в Европа, в съответствие с Берлинския договор, и за приемане на принципа, че териториалните промени могат да се извършват само със съгласието на трите приятелски настроени имперски двора. Изразено е задоволство, че чрез предполагаемото разбирателство между Австрия и Герма-

ния е възстановена и защитена основата на връзката между трите императори.

В момента мога да Ви съобщя това само под печата на най-голяма секретност, тъй като източникът ми е много поверителен, но надежден. Също така мога само да поверя на Вашата приятелска дискретност впечатлението, което, предвид тази новина от Ливадия, ми прави непрекъснатата загриженост на моя най-милостив господар относно евентуални руски изблици по отношение на нашето споразумение.

[Бележка с молив от 1 октомври от граф Андраши за император Франц Йосиф в началото на писмото:]

Получих това писмо днес. Що се отнася до Бисмарк, аз съм напълно удовлетворен. Но що се отнася до руските опасения, принц Бисмарк изглежда не ги е разбрал фундаментално. Те са изпълнени с вероломство и трябва да призная, че не само като министър, но и като джентълмен, имам угризения да препоръчам на Ваше Величество, след опита, който имахме, подновяване на [Съюза на трите императори (задраскан тук)] споразумение с Русия по отношение на Изтока. Ако, както се надявам, няма да има „чисто и просто" приемане [от Германия на договора], бих си позволил да обясня аргументите си по-подробно на Ваше Величество."

А[ндраши]

WSA, Politisches Archiv, Geheimakten II, Fase, rot 454

7. Австро-германският съюзнически договор.

7 октомври 1879 г.

Член I. Ако, противно на надеждата им и против лоялното желание на двете Високодоговарящи се страни, едната от двете империи бъде нападната от Русия, Високодоговарящите се страни са длъжни да се притекат на помощ една на друга с цялата военна мощ на своите империи и съответно да сключат мир само заедно и по взаимно съгласие.

Член II. В случай че една от Високодоговарящите се страни бъде нападната от друга държава, другата Високодоговаряща се страна се задължава с настоящото не само да не подкрепя агресора срещу своя Висок съюзник, но и да спазва поне доброжелателно неутрално отношение към своята съдоговаряща се страна.

Ако обаче атакуващата страна (б. пр. има се предвид Франция) в такъв случай бъде подкрепена от Русия, било чрез активно сътрудничество, било чрез военни мерки, които представляват заплаха за атакуваната страна, тогава задължението, предвидено в член I от този договор, за взаимна помощ с цялата бойна сила, става също толкова валидно и воденето на войната от двете високодоговарящи се страни в този случай също ще бъде общо до сключването на общ мир.

Член III. Срокът на действие на този договор се определя временно на пет години от датата на ратифицирането. Една година преди изтичането на този срок двете високодоговарящи се страни ще се консултират помежду си относно въпроса дали условията, служещи за основа на договора, все още са валидни, и ще постигнат споразумение относно по-нататъшното продължаване или евен-

туалното изменение на някои подробности. Ако през първия месец на последната година от договора не бъде получена покана от нито една от страните за започване на тези преговори, договорът ще се счита за подновен за допълнителен период от три години.

Член IV. Този договор, в съответствие с мирния му характер и за избагване всякакво погрешно тълкуване, ще се пази в тайна от двете високиодоговарящи се страни и се съобщава на трета държава само по взаимно съгласие между двете страни и съгласно условията на специално споразумение.

Двете високодоговарящи страни се надяват, след чувствата, изразени от император Александър на срещата в Александрово, че въоръженията на Русия в действителност няма да се окажат заплашителни за тях и поради това нямат причина да правят съобщение в момента; ако обаче тази надежда, противно на очакванията им, се окаже погрешна, двете високодоговарящи страни ще сметнат за свое лоялно задължение да уведомят император Александър, поне поверително, че трябва да разглеждат нападение срещу която и да е от тях като насочено срещу двете.

Член V. [Ратификации.]

(подпис) АНДРАШИ (подпис) РОЙС

Прибрам, Тайни договори I, 25-31

8. Бисмарк за органичния характер на Двойния съюз

„... Бях принуден от заплашителното писмо на цар Александър [5] да предприема решителни мерки за защита и запазване на нашата независимост от Русия. Съюзът с Русия беше популярен сред почти всички партии, като консерваторите произтичаха от историческа традиция, чието пълно съответствие от гледна точка на съвременна консервативна група е съмнително. Известно е, че мнозинството от пруските консерватори смятат съюза с Австрия за съответстващ на техните тенденции, дори когато е имало някакво временно съперничество в либерализма между двете правителства. Консервативният ореол на австрийското име надделява у повечето членове на тази група над напредъка, постигнат в областта на либерализма, който понякога клонящи към сближаване със западните сили, и особено с Франция. Съображенията за целесъобразност, които препоръчват на католиците съюз с преобладаващата католическа велика сила, се оказват по-ясно. В съюз, имащ формата и силата на договор, между новата Германска империя и Австрия, Националлибералната партия откри начин да се доближи до „квадратурата на политическия кръг“ от 1848 г., като заобиколи трудностите, които пречеха на пълното обединение не само на Австрия и Прусия-Германия, но и на отделните съставни части на Австро-Унгария. По този начин, освен социалдемократическата партия, чието одобрение не можеше да се получи за каквато и да е политика, която правителството възприема, в парламентарните среди не е имало опозиция срещу съюза с Австрия а има голяма склонност към него.

R&R, II 255-257

9. Руският поглед върху германската политика.

Калноки (Санкт Петербург) до Хаймерле, изпратено, 5 ноември 1879 г.

„... По време на посещението ми днес при барон Жомини, той беше особено приказлив... Според него (и в това изявление барон Жомини основаваше изявлението си, че е участвал в най-поверителните преговори) принц Бисмарк, чиято единствена мисъл е насочена към запазването на създаденото от него magnum opus, а именно Германската империя, се обърна към Петербург през 1874-1875 г., за да осигури подкрепата на Русия в случай на война с Франция, която смята за постоянна заплаха за бъдещето на Германия.

Княз Горчаков не вярва, че е в интерес нито на Русия, нито на Европа Франция да бъде отслабена още повече и се е противопоставя на предложенията на германския канцлер. „Именно след това той ни тласна във войната с Турция, която беше такова изпитание за нашата сила, и когато ни видя в гръб и извън боя, той отиде и си осигури подкрепата на Австро-Унгария, винаги с една и съща идея да защити своето творение - само че този път сметна за уместно да измисли призрака на славянско нашествие, за да подчертае вижданията си по темата."

След това барон Жомини говори за преговорите в Берлин след завръщането на принц Бисмарк от Виена...

Г-н Сабуров е събрал разговорите си с принц Бисмарк в различни меморандуми и ги е изпратил на император Александър, който го извика в Ливадия и оттам е изпратен в Берлин, където очевидно е умилостивил този нечестив човек (т.е. Бисмарк) за да поправи пътя за по-добри отношения, които сега изглеждат напълно възможни...

WSA Geheimakten II, Fase, rot, 454

10. Бисмарк осъжда революционните цели на Гладстоун.

Бисмарк до Швайниц, депеша, 7 април 1880 г.

„[Резултатът от британските избори беше] синоним на възобновяване на антимонархическата континентална политика на лорд Палмерстън, с тази разлика, че Палмерстън трябваше да намери средства за борба с император Николай извън ордите на Русия, дори да ги вземе от самата Англия, докато революционна политика, вдъхновена от Гладстон, ще завари заговорниците срещу трона на император Александър вече събрани в Русия и съседните славянски държави под знамето на панславизма. Съответно, Германия трябва да постигне споразумение с Франция и да предотврати всякакво отслабване на руското влияние в Турция. Ние сме доста по-склонни да правим отстъпки на Русия на Изток и бяхме още по-склонни по-рано, до момента, в който Русия започна да си поставя за цел да засили дистанцията си от нас, като отблъсква всички наши предложения. Днес ние, трябва да се стремим да запазим отношенията с Австрия, но това няма да промени съществено програмата от 1872 г. за нас, защото сега, както винаги, нашата главна грижа трябва да бъде запазването на мира и да действаме като посреднически и обединяващ фактор между монархическите елементи в Европа, които все още стоят здраво.

W. Windelband, Bismarck und die europäischen Grossmächte, 1879-1885 (Essen, 1942), (В. Винделбанд, Бисмарк и европейските велики сили, 1879-1885 (Есен, 1942), стр. 139

11. Съвет към Австрия за отношението към Русия.

Хаймерле, меморандум, 30 май 1880 г.

Вчера принц Ройс ми прочете депеша от принц Бисмарк, чието съдържание, доклокто помня е следното: „Според докладите на посланика изглежда сме с погрешното впечатление, че Германия се опитва да ни принуди да установим тесни отношения с Русия или че обмисля да добави Русия като трета страна към договора, който вече сме сключили между нас." Това е също толкова далеч от мислите на Германия, колкото и желанието ни да си сътрудничим с Русия по общ план за бъдещото оформяне на условията на Изток.

Принц Бисмарк знае много добре, че нашите интереси на Изток не съвпадат. Нито ние, нито Германия можем да придадем подходяща форма на подобно споразумение и то според него е, както на „думи, така и на дело", немислимо.

Това, което той иска най-вече и не може да подчертае достатъчно, е да не допуска Русия да се чувства в пълна изолация. Нашата задача следователно е да създадем на Русия с фини средства впечатлението, че при определени обстоятелства тя може да се разбира с Австро-Унгария.

„Различните фази на руските възгледи и желания" следователно, според мнението на канцлера, „не трябва да бъдат отхвърляни още в самото начало" и не трябва да се изключва възможността за приятелско обсъждане. Можем да бъдем сигурни, че Германия ще прояви цялата необходима предпазливост.

Накрая принц Бисмарк повтори, че не може да се мисли за включване на Русия като трети член на съюза. Това противоречи на отбранителния характер на нашия съюз: защото той не може да види кой ще заплашва Русия? ...

WSA, Geheimakten II, Fasa rot, 454

12. Срещата във Фридрихсруе, септември 1880 г.

Хаймерле до император Франц Йосиф, депеша, стр. септември 1880 г.

„Двудневният ми престой във Фридрихсруе беше използван почти изключително от принц Бисмарк, за да се застъпва за по-добро разбирателство с Русия и да подкрепя желанието на император Александър, тройното споразумение да бъде запазено, особено по отношение на въпроса за обединението на България...

Принц Бисмарк намира недоверието за напълно разбираемо, самият той няма да бъде лишен от предпазливост; и затова, против волята на военните, той настоява новоорганизираните войскови части да бъдат разположени не на западната, а на източната граница, тъй като Русия не предлага никакви промени в разположението на войските си в Полша. Но той не възнамерява да показва недоверие, тъй като това само ще сближи Русия и Англия. Републиканското движение в Западна Европа отбелязваше неоспорим напредък не само във Франция, но особено в Англия, благодарение на глупавата политика на Гладстон. И така, в интерес на монархическия принцип ставаше въпрос не за разхлабване на връзките между трите империи, а за тяхното укрепване.

Да се възроди Императорският съюзе единственият начин да се събуди в Англия чувството за истинските ѝ интереси и да се свали Гладстон, което той смята за една от главните цели на своята политика. ...

Аз [казах, че] поемам обещанието за съгласие с анексирането на Босна и Херцеговина; но трябва да напомня, че Русия вече е заявила готовността си за това, що се отнася до Босна и Херцеговина още в Допълнителното споразумение към Конвенцията от януари 1877 г., а що се отнася до Нови пазар, което е запазено за в бъдеще, в Берлинската декларация.

Ако с българското обединение се дава толкова голям простор за руското влияние, ние трябва да положим още по-големи грижи, продължих аз, съседните държави да не се откъснат от нашето влияние. Ние настояваме за свобода на действие срещу Сърбия, в случай че нейното продължаващо враждебно отношение ни принуди да действаме срещу нея с по-силни средства от икономическия натиск, като в този случай няма да имаме завоевателни мисли, а само ще се стремим да направим лошия съсед добър.

Тази възможност може лесно да се избегне, ако Русия убеди Сърбия да заеме по-приятелско отношение.

Освен това намекнах, че ако Съединението се осъществи, е може да препоръчаме някаква териториална компенсация за Румъния, тъй като укрепването на България несъмнено нарушава баланса на силите между балканските държави и ще накарало Румъния да се чувства много уязвима...

Принцът намери тези условия... за доста далечни...

WSA, Geheimakten III (Тайни договори)

13. Гирс за руско-германските отношения.

Швайниц до Бисмарк, писмо от 3 декември 1880 г., с коментари в полетата от Бисмарк.

[Разговор от онзи ден с Гирс.] Руският държавен секретар е на мнение, че тази среща във Фридрихсруе има благотворни резултати, оказва сдържащ ефект във Виена и доказава, че Ваше Превъзходителство е изразило добра воля към Русия; „недоверието", заключи той, „което беше толкова очевидно миналата година, сякаш е изчезнало".

Отговорих, че това не е така; недоверието продължава и ще продължава, докато увеличаването на руската армия продължава без прекъсване.

Това даде възможност на г-н Гирс да говори надълго и нашироко за политиката, която беше започната от него с пълното съгласие на императора и както той вярваше, безрезервно подкрепена от военния министър. Според него съюзът с Германия беше единственият възможен; отношенията им с Австрия можеха да бъдат модерирани само от нас; съюз с Англия не е възможен; Русия със сигурност искаше да използва благоприятната възможност, която предлагаха настоящите ѝ отношения с тази страна, но това е само преходна ситуация [външен коментар: каза ми го и Сабуров, който също предполага съгласието на престолонаследника]. Постояне може да бъде само съюзът с Германия; това е желанието на императора и неговото (на държавния секретар) убеждение, споделяно от Милютин [външен коментар: „не го вярвам"], който отива дори по-далеч.

Разликата между неговите възгледи и тези на военния министър е, че последният има опасения [бел. в полето: не вярвам в това] ще Русия е безпомощна,

ако Германия и Австрия ѝ обявят война [бел. в полето: защо?]. Всичко, което Милютин е правил, е произтичало от тези опасения.

GMF, Русия № 61, том. 19, № 377

14. Разговорите на Сабуров във Фридрихсруе, 9, 10 декември 1880 г.

„... Изразих мнението, че Хаймерле може би не желае да участва в нашите планове, тъй като смята Австрия за достатъчно защитена от Договора за съюз с Германия. ...

Принцът ми отговори с известно оживление: „Австрия ще сгрешила много, ако си помисли, че е напълно защитена от нас. Мога да ви уверя, че това не е така. Нашият интерес ни задължава да не позволяваме Австрия да бъде унищожена, но тя не е защитена срещу нападение. Война между Русия и Австрия ще ни постави в изключително неудобно положение, но нашето отношение при такива обстоятелства ще бъде продиктувано от нашия собствен интерес, а не от ангажименти, които не съществуват. Нашият интерес изисква нито Русия, нито Австрия да бъдат напълно осакатени. Тяхното съществуване като велики сили е еднакво необходимо за нас. Това е, което ще ръководи нашето поведение в такъв случай."

От тези думи заключих, че в случай на война Германия не е безусловно обвързана с нападателен и отбранителен съюз, но си запазва правото да се намеси, било то след първите битки, било то в мирните преговори...

Мемоарите на Сабуров, с. 173-174

15. Casus foederis (договорно задължение) на Двойния съюз.

Извадка от депешата на Бисмарк от 8 февруари 1881 г., дадена на Хеймерл на 11 февруари

Последното изречение в точка 2 от австрийския план: „Ще считате този Casus foederis за непроменен. Ако Русия, след провала на посредничеството, предприеме атака срещу военната мощ на Негово Величество" не е приложимо, доколкото досега не е било част от casus foederis за обхващане на военните сили, разположени извън австроунгарска или германска територия. Не е ясно как Австро-Унгария, в рамките на клаузите на нашия съюз, ще се окаже в положение, в което нейната военна мощ и нейните територии не съвпадат.

Разширяването на съюза от 1879 г., подразбиращо се в цитираната формула, създава трудности, подобни на тези, които трябваше да преодолеем преди година и половина, и се отнасям кам разширяването с по-малко убеждение, тъй като то не е подкрепено от същата сила на общественото мнение тук, у дома, както настоящият чисто отбранителен съюз с Австрия. Ще прекрачим границите на отбранителните действия, ако предварително агресивен ход на австрийските военни сили се разглежда като основа на новия Casus foederis.

Принц Бисмарк не вижда как Австрия ще има съществена полза от фалшиво разширение, а е съществен недостатък. Докладът всъщност прави предположението, че Русия ако нахлуе в Молдова, следователно даплашва и Австрия във Влахия. Канцлерът смета последното за естествено при тези обстоятелства, както и окупацията на Сърбия; но не разбира защо Австрия се нуждаела от Германия, за да защитава позицията си, заета там. Атака на Русия само сре-

щу австрийските сили във Влахия не е вероятна в такъв случай и от военна гледна точка има малки шансове за успех. Австрия сама могла да я предотврати, ако не бъде едновременно атакувана другаде, например в Краков; и тогава casus foederis би възникнал от само себе си. И в едва правдоподобната вероятност, че австрийската военна мощ, особено ако Турция е заплашена едновременно от Русия, не е достатъчно силна сама, за да удържи Влахия срещу Русия, унгарската граница ще трябва да бъде защитавана от нас срещу руско нападение. В крайна сметка, дори без договорни задължения, не бива да оставяме Австрия без подкрепа, освен ако тя самата не е достатъчно силна. Веднага щом възникнат съмнения за това, ще се наложи да се намесим, ако не според буквата на споразумението от 1879 г., поне поради обща политическа необходимост, както щеше да случило през 1877 г., ако същата ситуация беше възникнала тогава..."

WSA, GIV (1881)

16. Министерската декларация на Бисмарк, 18 май 1881 г.

„... бъдещото Тройно споразумение не може при никакви обстоятелства да накърни [австро-германския] съюзнически договор от 7 октомври 1879 г.; последният, напротив, остава обвързващ, сякаш първият не съществува, и ще бъде изпълнен в съответствие със съдържанието му и намеренията на двете сили, сключили договора.

Договорът от 7 октомври 1879 г. следователно продължава да определя отношенията между двете сили, без да претърпява каквито и да било ограничения или промени чрез бъдещия нов договор с Русия..."

Прибрам, Тайни договори I, 33

17. Бисмарк се оттегля от преговорите за Съюза.

Херберт фон Бисмарк, меморандум, 27 май 1881 г.

„Днес посетих г-н Сабуров, за да му прочета по заповед на канцлера Доклад № XX от принц Ройс от 20-ти месец и да му обясня, че канцлерът вече не може да действа като посредник между Виена и Санкт Петербург; той трябва да остави на двата кабинета да проведат преки дискусии относно все още нерешените трудности при изготвянето и формулировката, а от своя страна мога само да повторя съвета, който вече беше дал на г-н Сабуров, да приеме проекта на Анекса, предложен от барон Хаймерле по искане на Русия. ...

Канцлерът не може да пренебрегне истината в забележката на барон Хаймерле, че руската дипломация многократно е оттегляла вече дадени обещания и че е изтощен от всички тези пропилени усилия. М. Сабуров слушаше това мълчаливо. ..."

GMF, Deutschland №. 129, (секретно)

18. Споразумението на тримата императори е препоръчано. Бисмарк до Вилхелм I, депеша, 15 юни 1881 г.

„...император Александър е известен като човек, който държи на думата си, можем да гледаме на мира между двете съседни държави, като гарантиран за няколко години напред. Нещо повече, опасността за Германия от френско-

руска коалиция е напълно премахната и мирното отношение на Франция към нас е почти гарантирано. Също, предвид уверението, дадено от младия император (Александър III), ще бъде обезсилена антигерманската военна партия в Русия, която се опитва да влияе на решенията му. (доп. пр. точно обратното, тя ще става все по-силна, а и младият (не толкова на години) император е неин поддръжник)

Не се съмнявам, че след изтичането на трите години, първоначалната продължителност на договора, ще се постигне по-нататъшно му удължаване за трите имперски двора, но по-важното за нас - за Германия и Русия. Затова мога с уважение да препоръчам на Ваше Величество приемането на споразумението, сключено между другите два имперски двора.

GP III, № 531

19. Договорът за съюз между тримата императори, 18 юни 1881 г.

Член I. В случай че една от Високодоговарящите се страни се окаже във война с Четвърта Велика Сила, другите две страни ще запазят спрямо нея доброжелателен неутралитет и ще работят за локализирането на конфликта.

Тази клауза ще се прилага по същия начин и за война между една от трите сили и Турция, но само в случай че е постигнато предварително споразумение между трите двора за резултатите от тази война.

В особен случай, когато една от тях получи по-голама подкрепа от един от двамата си съюзници, задължителната стойност на настоящия член ще остане в пълна сила за третата.

Член II. Русия, в съгласие с Германия, заявява твърдата си решимост да зачита интересите, произтичащи от новото положение, гарантирано на Австро-Унгария от Берлинския договор.

Трите двора, желаейки да избегнат всякакви разногласия помежду си, се ангажират да вземат предвид съответните си интереси на Балканския полуостров. Освен това те си обещават взаимно, че всякакви нови промени в териториалното статукво на Турция в Европа могат да бъдат постигнати само след общо споразумение между тях.

За да се улесни споразумението, предвидено в настоящия член, чиито условия е невъзможно да се предвидят, трите двора от настоящия момент записват в Протокола, приложен към този договор, точките, по които вече е установено принципно разбирателство.

Член III. Трите двора признават европейския и взаимно обвързващ характер на принципа за затваряне на проливите Босфор и Дарданели, основан на международното право, потвърден от договори и обобщен в декларацията на втория пълномощен представител на Русия, на заседанието на Берлинския конгрес от 12 юли (Протокол 19).

Те ще се погрижат заедно Турция да не прави изключение от това правило в полза на интересите на което и да е правителство, като предоставя на военни операции на воюваща сила частта от своята империя, образувана от Проливите.

В случай на нарушение или за предотвратяването му, ако такова нарушение е в опасност, трите двора ще уведомят Турция, че в този случай ще я считат

за намираща се в положение на война спрямо засегната страна и че се лишава сама от предимствата на сигурността, осигурена на нейното териториално статукво от Берлинския договор.

Член IV. Настоящият договор ще бъде в сила за период от три години, считано от датата на размяната на ратификационните документи.

Член V. Високодоговарящите се страни взаимно обещават да пазят в тайна съдържанието и съществуването на настоящия договор, както и на приложения към него протокол.

Член VI. Тайните конвенции, сключени между Германия и Русия и между Австро-Унгария и Русия през 1873 г., се заменят с настоящия договор.

Член VII. [Ратификации.]

ОТДЕЛЕН ПРОТОКОЛ КЪМ КОНВЕНЦИЯТА НА ТРИМАТА ИМПЕРАТОРИ, 18 ЮНИ 1881 Г.

1. Босна и Херцеговина. Австро-Унгария си запазва правото да анексира тези провинции по всяко време, което сметне за удобен за нея момент.

2. Санджак от Нови пазар. Декларацията, разменена между австро-унгарските пълномощници и руските пълномощници на Берлинския конгрес от 13 юли 1878 г., остава в сила.

3. Източна Румелия. Трите сили са единодушни, че евентуалната окупация на Източна Румелия или на Балканите е изпълнена с опасности за общия мир. В случай че това се случи, те ще положат усилия, за да разубедят Портата от подобно начинание, като се разбира, че България и Източна Румелия трябва да се въздържат от провокиране на Портата с нападения, идващи от техните територии срещу другите провинции на Османската империя.

4. България. Трите сили няма да се противопоставят на евентуалното обединение на България и Източна Румелия в териториалните граници, определени им от Берлинския договор, ако този въпрос възникне поради силата на обстоятелствата. Те се съгласяват да разубедят българите от всякаква агресия срещу съседните провинции, по-специално Македония, и да ги информират, че в такъв случай те биха действали на свой собствен риск и опасност.

5. Отношението на дипломатическите агенти на Изток. За да се избегнат сблъсъци на интереси по местни въпроси, които могат да възникнат, трите двора ще предоставят на своите посланици и дипломатически агенти на Изток общи инструкции, с които ще ги насочат да изгладят различията си чрез приятелски обяснения помежду за във всеки конкретен случай; и в случаите, когато не успеят да го направят, да отнесат въпросите до своите правителства.

6. Настоящият протокол представлява неразделна част от тайния договор, подписан на този ден в Берлин, и ще има същата сила и валидност...

(подпис) БИСМАРК (подпис) СЕЧЕНИ (подпис) САБУРОВ

GP III, № 532

20. Бисмарк одобрява сключването на Тройния съюз.

К. А. Буш (заместник-държавен секретар) до посланик Ройс, 16 март 1882 г.

Относно Вашия уважаван доклад № 112 от 10-ти т.м., канцлерът отбеляза, че не е негово намерение да предлага каквато и да е формула за споразумението с Италия, което е насочено изключително срещу Франция. Той само иска да подчертае, че всъщност Италия е заплашена предимно от Франция и следователно един обикновен договор за неутралитет или споразумение, което не предлага сигурност срещу финско нападение, не задоволява нуждите на Италия. Затова канцлерът моли Ваше Превъзходителство да уведомите Калноки, че той няма възражения срещу обща формула на споразумението, особено след като при сегашните обстоятелства Русия, изглежда е изпреварила Франция по хлъзгавия път към война.

Позовавайки се на изявлението на граф Калноки, че Австрия няма от какво да се страхува от Франция, канцлерът смята, че това не съответства на истината. Ако Австрия влезе във война с Русия, и Германия бъде въвлечена, съществува реална опасността Франция да се обърне срещу Германия и Австрия.

GP III, № 553

21. Договор за Тройния съюз между Германия, Австро-Унгария и Италия, 20 май 1882 г.

... Член I. Високодоговарящите се страни взаимно обещават мир и приятелство и няма да сключват никакви съюзи или ангажименти, насочени срещу която и да е от техните държави.

Те ще се споразумеят да пристъпят към разговори по политически и икономически въпроси от общ характер, които могат да възникнат, и освен това ще си обещаят взаимно подкрепа в рамките на собствените си интереси.

Член II. В случай че Италия, без пряка провокация от нейна страна, бъде нападната от Франция по каквато и да е причина, двете други договарящи се страни ще бъдат задължени да окажат помощ и съдействие с всичките си сили на нападнатата страна.

Това същото задължение ще се прехвърли върху Италия в случай на каквато и да е агресия срещу Германия без пряка провокация от страна на Франция.

Член III. Ако една или две от Високодоговарящите се страни, без пряка провокация от тяхна страна, бъдат нападнати и влязат във война с две или повече Велики сили, които не са подписали настоящия договор, Casus foederis ще възникне едновременно за всички Високодоговарящи се страни.

Член IV. В случай че Велика сила, неподписала настоящия Договор, заплаши сигурността на държавите на една от Високодоговарящите се страни и застрашената страна се окаже принудена да започне война срещу нея, другите две страни се задължават да спазват спрямо своя съюзник доброжелателен неутралитет. Всяка от тях си запазва в този случай правото да участва във войната, ако сметне за уместно, да се присъедини със своя съюзник.

Член V. Ако мирът на някоя от Високодоговарящите се страни бъде застрашен при обстоятелствата, предвидени в предходните членове, Високодоговарящите се страни ще обсъдят своевременно военните мерки, които ще бъдат предприети с оглед на евентуално сътрудничество.

Те се ангажират отсега нататък, във всички случаи на съвместно участие във война, да не сключват нито примирие, нито мир, нито договор, освен по общо съгласие помежду си.

Член VI. Високодоговарящите се страни взаимно обещават да пазят в тайна съдържанието и съществуването на настоящия договор.

Член VII. Този договор ще остане в сила в продължение на пет години, считано от датата на размяната на ратификациите.

Член VIII. [Процедура за подписване и ратифициране.]

Допълнителна декларация на Кралското италианско правителство...

Разпоредбите на тайния договор... не могат, както беше договорено по-рано, в никакъв случай да се разглеждат като насочени срещу Англия. ...

(подпис) КАЛНОКИ (подпис) РОЙС (подпис) РОБИЛАНТ

Прибрам, Тайни договори I, 65-71

Н. КОЛОНИАЛНАТА ПОЛИТИКА НА БИСМАРК

Германия развива основите на колониална сила през 1884-85 г., с цената на враждебност (която впоследствие никога не изчизва) от Великобритания. Бисмарк обаче твърди през януари 1889 г., че „никога не е бил колонизатор“ и че каквото и да е направил в колониалната насока, е неохотно под натиска на общественото мнение (J,5). Това не се опровергава от доказателствата, които показват, че през 70-те и началото на 80-те години на XIX век, той вече е изпреварил общественото мнение в усилията си да насърчава и печели на колониалното направление.

Той няма никакво намерение по никакъв начин да подкрепя задгранични дейности, които отслабват въоръжената мощ на Германия в Европа, и до 1879 г. разчита на Национал-либералите, които подкрепят икономиката на невмешателството и антиколониалната политика.

И все пак от самото начало той е много бдителен в защитата на достойнството на нова Германия и интересите на германските търговци в чужбина. Интересен ранен пример е тясното му сътрудничество с Великобритания в противопоставянето на испанските планове за островите Сулу в Южните Филипини и разполагането на германски военни кораби за защита на германските търговци (1873-75) в Тихия океан (1, 2). През 1876 г. той казва на група търговци, които подкрепят германска колония и установяването на протекторат в Трансваал, че времето за това все още не е назряло, но че се надява, че след 9 – 10 години може да се създаде дълбоко вкоренено национално движение в полза на колонизацията.[32]

Декларацията разкрива нарастващата филтрираност в правителственото ръководство на икономическата политика, което води до решението му в полза на протекционизма през 1879 г. и до отчуждението му от национал-либералите. Поредица от търговски договори между 1876 и 1879 г. засилват правата на германските търговци в острови Тонга, Самоа и други острови в Тихия океан. Гер-

[32] М. Е. Таунсенд, „ Възходът и падението на германската колониална империя“ (Ню Йорк, 1930 г.), стр. 68.

мания си осигурява военноморска база на островите Вавао (в архипелага Тонга) и въглищни станции на други места.

Приятелските отношения с Великобритания са удобство, тъй като нейната политика за свободна търговия прави възможно германските търговци да търгуват и да се ползват с известна защита под британското знаме. Въпреки това той реагира остро на отношението към германските заселници във Фиджи, които са изгонени от владенията си след британското анексиране на острова през 1874 г., уж за нарушение на местните разпоредби за дълга. Протестът му към Лондон е посрещнат с мълчание. Когато хамбургската фирма „Годефрой", която има монопол върху търговията със Самоа, се оказва изправена пред фалит през 1879 г., Бисмарк предлага субсидия, за да предотврати поглъщането и от британското „Барингс".

Тези развития показват интереса му във време, когато настроенията едва започват да се обръщат срещу антиколониализма в Германия. Антиколониалното мнозинство в Райхстага осигурява отхвърлянето на законопроекта за субсидии за Самоа през април 1880 г. Той е наясно с икономическите възможности за търговия и влияние в онези обширни райони на Африка и Азия, които все още не са попаднали под европейска власт и в които ограничените териториални опорни точки (търговски пунктове, въглищни станции и др.) са удобство. Но той не проявява интерес към придобиването на контрол над големи територии с местно население, за да монополизира пазарите и доставките, още помалко към по-амбициозно изграждане на колониално империя (3).

Освен това, той желае да увеличи стойността на германското политическо превъзходство в Европа, като насърчава Русия и Франция да разпръснат енергията си извън Европа, като Русия се въвлече в спорове с Великобритания в Азия (и не бъде опасност за Австрия на Балканите), а Франция се разшири в Северозападна Африка (Тунис), което се противопостави на Италия и да влезе в противоречия с Англия, заради британската окупация на Египет през 1882 г. Той не желае да взема страна в тези спорове. Неговото посредничество цели да спечели добра воля и да поддържа проблемите горещи (вж. F, 12).

Нещата приемат по-насилствен обрат през 1884 г., защото той е осуетен от британското правителство по времето, когато е разбрал, че колониалното движение предоставя възможностите за електорална подкрепа. Той е необичайно спокойни за отношенията си с Русия и Франция през 1884 г., защото подготвя пътя от известно време. Докато подкрепя британската политика в Египет, той очаква приятелското отношение на Великобритания към собствените си скромни ходове и британците не се усещат, че е налице сделка.

От четирите основни елемента в неговата колониална политика, двата са насърчаване на германската отвъдморска търговия и признаване на обществената привлекателност на колониалните придобивки, съществуват много преди личното му раздразнение от Великобритания да стане очевидно в началото на 1884 г.

Това предшества плановете му за сътрудничество с Франция срещу нея, които се очертават едва през април 1884 г. (5).

Трябва да ги разглеждаме като средство за засилване на неговата антибританска политика и за завършване на изолацията на Великобритания, въпреки че са налице и страничните общи предимства от сближаването с Франция.

Липсата на специализирани познания на Бисмарк по колониалните дела усложнява нещата; това обяснява някои от неговите заобиколни предложения защото той не е наясно с пълните последици от думата „протекция". През ноември 1880 г., когато са помолени да поставят под своя „протекция" германските мисионери в Югозападна Африка, британците се отказват от тази отговорност, извън територията на залива Уолфиш. През август 1881 г. германски военен кораб е изпратен в Югозападна Африка, за да защити мисионерите. През февруари 1883 г., след като лично обещава да защити селищата на германския търговец Людериц в залива Ангра Пекена, Бисмарк пита дали Великобритания претендира за някаква власт над въпросния регион, който се намира на над 200 км южно от залива Уолфиш. Британското правителство отговаря, че трябва да проучи претенциите на Капската колония в региона и след това, след дълго забавяне и напомняния от Берлин, през ноември 1883 г. отговаря, че всяко искане за суверенитет от чужда сила по цялото крайбрежие от португалска Ангола нарушава „законните права" на Великобритания.

На 31 декември Бисмарк пита по-остро как Великобритания оправдава подобно искане; въпросът е отнесен до правителството на Капската колония и закъснелият му отговор от 29 май 1884 г. препоръча британско анексиране на брега до залива Уолфиш!

Има разумно обяснение за това очевидно егоистично отношение на „куче в ясла"[33]. Британското правителство продължава да смята, че Бисмарк няма амбиции за придобиване на колониална територия.

Самото то няма желание да анексира безплодната пустош на Югозападна Африка, но не иска могъщ европейски съсед толкова близо до Капската колония. И въпреки че Одо Ръсел предупреждава лорд Гренвил през май 1883 г., че Бисмарк скоро ще постави германските претенции във Фиджи и другаде, той не успява (до смъртта си през август 1884 г.) да разбере, че Бисмарк сега наистина иска някаква колониална територия. Мюнстер също не успява да го разбере веднага.

Изглежда очевидно, че в първите месеци на 1884 г. Бисмарк смята, че Великобритания е изолирана и затруднена в световната политика, но е решена да осуетява плановете на Германия. В депеша до Швайниц от 26 февруари (4) и в разговор с френския посланик, г-н дьо Курсел, на 24 април (5), той говори злобно за некомпетентността на Гладстон: на 24 април той също обявява селището на Людериц за поставено под германска имперска защита. Той разглежда англо-португалския договор от 26 февруари 1884 г. като британски опит да осигури контрол над Конго, докато той по същество е защитен ход на Великобритания, целящ да осуети френските опити за изключителен контрол.

[33] „Куче в ясла" е метафора за човек, който пречи на другите да използват нещо, от което той не се нуждае, а другите имат нужда. Терминът произлиза от баснята на Езоп, за кучето което спи в яслата пълно със сено, но ръмжи и гони гладните крави, които искат да ядат, докато кучетата не ядат сено. (б. пр.)

На 5 май Бисмарк изпраща две депеши до Мюнстер. Едната му нарежда да съобщи на Гренвил, че англо-португалският договор трябва да бъде заменен с нов. Другият е дискурсивно-спорен и може да се разглежда като последен апел към Гренвил да удовлетвори германските колониални претенции, за да запази германското приятелство. В него не се споменавае Англа-Пекена; обаче се намеква за отстъпването на Хелголанд (6).

Нито депеша, нито съобщение не са предадени от Мюнстер на британците, въпреки че няколко дни по-късно той предлага Хелголанд (но не Англа-Пекена) на Гренвил като подходяща тема за жест на добра воля от страна на Великобритания.

Когато на 25 май Бисмарк каза на Мюнстер да не говори повече за Хелголанд (7), Мюнстер очевидно предполага, че трябва да мълчи по всички останали точки, споменати на 5 май. Така месец май премина без никакви африкански отстъпки от британците, но Гренвил изобщо не предвижда колко ще разгневи германците, решението на правителството на Кейп (Капската колония) от 29 май. Бисмарк съответно е привлечен от идеята за съвместни действия с Франция. (9)

През юни британското правителство достатъчно бързо се съгласява с желанията на Бисмарк за Англа Пекена, когато те най-накрая са изяснени от Херберт Бисмарк по време на краткото му посещение в Лондон. Те признават германския протекторат в Англа Пекена на 21 юни, а на 19 юни е назначена смесена комисия, която да разгледа претенциите на Фиджи (11).

Тези отстъпки осигуряват успеха на протективната политиката на Бисмарк пред бюджетната комисия на Райхстага (8).

Спорът с Англия обаче продължава още шест месеца, защото Бисмарк има планове, за по-нататъшни печалби за Германия, за британска сметка.

На 19 май д-р Нахтигал, който е изпратен в Западна Африка през април с обещание за британска подкрепа и Бисмарк уверява Гренвил, че той има чисто търговска и научна мисия, е инструктиран да постави района на Камерун под германска закрила, но да избягва посегателство върху френските претенции.

Това е район, в който Великобритания има интереси; британският консул Хюет обаче е по това време по работа в делтата на Нигер.

На 15 май е сформирана Германска новогвинейска компания в район, в който германците дотогава практически не проявяват интерес, а австралийците проявяват твърде голям (поради съседството на острова). Няколко дни покъсно той приема френските планове за международен конгрес, който да уреди бъдещето на Конго, при условия, които очевидно смята, че ще осуетят британските амбиции в района.

Така втората половина на 1884 г. е период на открито френско-германско сътрудничество по колониалните въпроси и Германия си осигурява някои колониални владения, но реалната печалба е малка. Това не води до трайна промяна в основното франко-германско отчуждение.

На 16 юли парламентът на Капската провинция, отново разбирайки погрешно германските намерения или предложенията на Дерби, решава да анексира онези части от югозападното африканско крайбрежие, които все още не са под германска окупация, и това предизвиква остър спор.

Бисмарк гневно отказва да признае анексията и обявява германски протекторат върху цялата брегова линия от Ангола до Капската колония. Гренвил отговаря с нота от 22 септември. Бисмарк оттегля подкрепата си за Великобритания в последните етапи на Лондонската конференция за египетските финанси (28 юни - 2 август).

Пишейки на 7 август от Варзин, той инструктира държавния секретар Хацфелд да започне дискусии с французите за по-тясно споразумение по колониалните въпроси (10).

До края на август са направени планове за международна конференция, която да осигури три цели: свобода на търговията в басейна и устията на река Конго, прилагане на принципа за свободно корабоплаване към Конго и Нигер и определяне на формалностите, които трябва да се спазват, за да бъде бъдещата окупация на бреговете на Африка ефективна.

Всичко това се основава на почти пълно неразбиране на реалностите на африканската ситуация. В трите цели няма нищо, на което британците трябва да възразяват: въпреки това Бисмарк вярва, че те са хищническа сила, която ще бъде осуетена. Франция, от друга страна, с високата си митническа политика и надеждите си бързо да превземе Конго от Международната асоциация (наскоро сформирана под ръководство на белгийския крал за развитие на района), не иска да си връзва ръцете по този начин. Тя ограничава условията и иска контраотстъпки в Елзас-Лотарингия и Египет, които Бисмарк не може да предостави. До 12 ноември той се оплаква от разочарование поради нейното отношение (12).

На следващия ден той признава пред новия британски посланик, сър Е. Малет, че британските и германските цели на конференцията са идентични, с изключение на въпроса за Нигер, и той е готов да приеме британските доказателства за техните по-ранни права там.

Берлинската конференция за Западна Африка (15 ноември 1884 г. - 26 февруари 1885 г.) удовлетворява донякъде всички. Международната асоциация получава Конго, но Франция запазва правото си на преференциално изкупуване. Бисмарк играе упорито, но непостоянно, като печели колонии и известна обществена подкрепа; той дразни Гладстон и за няколко месеца се помирява с французите. Защитата на британското отношение на Гренвил към германските колониални планове не го успокоява (13).

Признаци на продължаващо раздразнение към британците и препратки към неотдавнашната криза в британския печат и сините книги са разкрити в речта му от 2 март 1885 г. (14).

Но падането на Фери във Франция на 31 март след неуспеха на 28-ми във войната с Китай, означава рязка промяна във френското обществено мнение срещу колониалните авантюри и зависимостта от Германия.

Бисмарк намира за целесъобразно да възобнови по-приятелските отношения с Великобритания, въпреки че новите германски колонии трябва да бъдат поддържани и насърчавани.

Близостта им до британските центрове на колониална власт, в резултат на желанието на Бисмарк за конфронтация с либерална Англия, е източник на напрежение и недоверие, които няма да бъдат напълно отстранени в бъдеще. И

колкото и Бисмарк да се стреми да омаловажи значението на своето виждане за империализма (вж. J.5), фактът остава, че той се е отклонил от чисто континенталната концепция за германската политика и за Германия като напълно „наситена“ държава.[34]

1. Англо-германското сътрудничество в Тихия океан, 1875 г.

Бюлов до адмирал Щош (началник на Адмиралтейството), 28 февруари 1875 г.

„Задача на императорското правителство е да подкрепя германските търговци в запазването на позициите, които са завоювали с големи жертви, и в упражняването на трудно извоюваните си права, още повече, че правителството ни няма никаква колониална политика. И от тази гледна точка ние не сме в позиция да се съгласим с неотдавнашните усилия на Испания, която основавайки се на суверенитет, умишлено утвърждаван над независими групи острови, се стреми да подчини или да изисква данък от германските граждани, като ограничава пряката търговия с тях до няколко места, където има испански митнически центрове.

Докато претенциите на Испания за суверенитет на островите Сулу са подкрепени, поне формално от договор, сключен със султана на кралство Сулу, чиито различни тълкувания доведоха до настоящата война, претенцията на Испания, отправена преди няколко месеца, за суверенитет над островите Пелеу или Палао и Каролинските острови, няма формално или материално основание. След като търговията с тези групи острови се е осъществявала безпрепятствено в продължение на много години и много германски фирми са основали селища след това, през август миналата година, германският консул в Хонконг обяви, че испанският консул е подал официален протест до него и британския губернатор на колонията срещу разрешаването на германски търговски кораб, плаващ към островите Пелеу, заявявайки, че тази група острови, подобно на Каролинските острови, е под испански суверенитет и следователно търговията с тях е при единственото условие, че първо трябва да посетят едно от пристанищата на испанските селища в Източна Азия, отворени за външна търговия, да платят мито съгласно признатите тарифи и да получат разрешение от испанския генерал-губернатор в Манила .

Както имам честта да отбележа поверително, по споразумение между нас и правителството на Великобритания, германският и английският посланици скоро ще отправят протест в Мадрид срещу това твърдение...“

GMF, 28/23

2. Англо-германското сътрудничество в Испания, 1877 г.

Мюнстер до Бюлов, депеша № 29, 21 февруари 1877 г.

„След Вашата телеграма от вчерашна дата, незабавно уведомих лорд Дерби, че предвид неговите желания, имперският канцлер се е отказал от възраженията си по член 3 от испанско-английско-германския протокол и е съгласен

[34] W. Bussmann, Das Zeitalter Bismarcks, p. 151.

със сключването на споразуменията от съответните ни посланици при испанското правителство.

Лорд Дерби, който отдава голямо значение на това да доведе тази неприятна история до края, е много доволен от тази новина и специално ме помоли да предам най-сърдечните му благодарности на канцлера за проявеното внимание към неговите желания.

Английският министър отново ме увери колко много цени и желае възможността да сътрудничи с имперското правителство и изрази надежда, че в бъдеще ще има много възможности за приятно и полезно сътрудничество..."

GMF, 21/55

3. Бисмарк отхвърля колониалната политика през февруари 1880 г.

Вечерта [на 22 февруари 1880 г.] вечерях с Бисмарк. Аз [Хохенлое] споменах страховете, които човек трябва да има за Гамбетата. Той не му придава никакво значение и смята, че няма какво да се направи, дори ако [това, което казах] е вярно. На масата пихме много портвайн и унгарско вино. След това седнах с канцлера и говорихме за много неща. Канцлерът отказва всякакви разговори за колонии. Казва, че нямаме адекватен флот, който да ги защити, а бюрокрацията ни не е достатъчно умела, за да ръководи управлението на такива територии. Канцлерът също намекна за моя доклад за френските планове за Мароко и смята, че можем само да се радваме, ако Франция го анексира. Тогава тя ще бъде много заета и можем да я насърчим да се разширява в Африка като компенсация за загубата на Елзас-Лотарингия. Но когато го попитах дали трябва да говоря с Фрейсине в този смисъл, той отказа. Това ще е твърде много. Буш, с когото обсъждах този въпрос днес, смяташе, че англичаните никога няма да се съгласят на анексирането на Мароко заради Гибралтар.

Denkwürdigkeiten des Fürsten Chlodwig zu Hohenlohe-Schillingsfürst (Щутгарт, 1907) III, 291

4. Бисмарк за Гладстон, февруари 1884 г.

Бисмарк (Фридрихсруе) до Швайниц, 26 февруари 1884 г.

Прочетох с интерес Вашия доклад № 40. Мисля, че въпросът с Мерв е на заден план за Англия поради нейната загриженост за Египет. Научавайки от вашия доклад, че руският кабинет и г-н Гирс желаят да проявят уважение към правителството на Гладстон, моля Ваше Превъзходителство да обясни мотивите, които според Вас ръководят това поведение.

Не мога да повярвам, че идеята за запазване или отдаване на уважение към Гладстон като приятел на Русия има нещо общо с това и приемам, че прословутата неспособност на Гладстон да управлява страна като Англия се счита за по-полезна за руските интереси и едно некомпетентно английско правителство е полезно за Русия, тя предпочита за запазване на това правителство. Логично е едно външно слабо и неефективно английско правителство да е по-полезно за руските интереси в Близкия изток (Балканите) и Азия, отколкото едно силно правителство. Но е съмнително, дали обединените интереси на монархическа Европа, а следователно и на руската корона, имат полза, ако Англия в резултат на неопределеното продължаване управлението на Гладстон, се раздели вътрешно и се републиканизира.

Наблюдавам тази английска болест, не без тъга; хроничните болести, към които Франция е предразположена от почти век, се отразиха много сериозно на останалата част от Европа. Нарастващата бедност на Франция и намаляващата покупателна способност в резултат на това, смятам за най-малкото от вредните последици, които Франция е оказала върху мира и благосъстоянието на другите европейски страни. Ако Англия поеме по същия път, което се опасявам, че ще се случи, ако гладстонианството продължи, тогава всички вреди, които сме понесли поради вътрешните болести на Франция (т.е. републиката), ще се увеличат прогресивно.

Ще бъда благодарен на Ваше Превъзходителство за Вашите мнения по този въпрос и за мнението Ви дали руската подкрепа за Гладстон произтича от убеждението, че разрухата и дори окончателният крах на Англия е нещо, към което трябва да се стремим, или наистина очакват нещо от приятелството на човек, за когото лорд Палмерстън казваше, че ще умре в лудницата.

GMF, A 1226

5. Въоръжен неутралитет срещу Англия?

Де Курсел до Фери, изпращане, 25 април 1884 г.

[Обсъжда британската покана за конференция за египетските финанси с Бисмарк на 24 април.] „Попитах канцлера дали мога да заключа от думите му, че британското предложение му се струва преждевременно. Той отговори в общи линии, осъждайки с изключително груб език цялата линия на поведение, следвана от г-н Гладстон.

„Не е изненадващо, каза той, че г-н Гладстон е изпаднал в затрудненията, в които се намира сега; той прави грешка след грешка, той е човек, напълно лишен от разбиране за обществените дела и интересите на страната си... Най-полезното условие, което може да се предложи, за да може Европа да продължи да има доверие в Англия, е отстраняването на толкова неспособен управител на делата си като г-н Гладстон. Но това е нещо, което не зависи от нас."

[Дьо Курсел предполага, че важното, за което трябва да се работи в Египет, е да се осигурят равни права за гражданите на всички сили.] Без да отрича справедливостта на това наблюдение, Бисмарк избягва да се спира на него и преминава към друга тема.

„Има и други въпроси", каза ми той, „които засягат много по-пряко морските интереси на Германия и за които ми е лесно да ви кажа няколко думи, защото би трябвало да интересуват и вас. Ние ценим развитието на нашата търговия в различни отдалечени региони, където нашите търговци изискват свободата на техните сделки и лоялното им сътрудничество да бъдат защитени от вредна намеса; така в Океания и по бреговете на Западна Африка твърде често се оплакваме от действия, които предизвикват срещу чужденците безразборната омразата и враждебността на местните жители, или да поставят под въпрос, под различни предлози, валидността на договорите. Това се случи например на островите Фиджи, където англичаните създадоха всякакви трудности срещу нас. Вярвам, че понякога сте се озовавали в същото положение. Далеч от мисълта ми е, повярвайте ми, да създавам вражда между британците и вас, защото сериозен сблъсък между вас ще е общо бедствие. Но всички търговски нации

имат интерес да се споразумеят за общи правила, които да се спазват в страни, където никоя цивилизована нация все още не е завладяла територии. Сигурно си спомняте, че през миналия век, по време на война между французите и англичаните, няколко морски сили, по инициатива на Русия, се обединиха, за да се защитят от злонамерените действия на английския флот. Те създадоха това, което тогава се наричаше въоръжен неутралитет. Нашият неутралитет не трябва да бъде въоръжен; но аз вярвам, че един вид съюз между неутралните страни, с целта, която току-що посочих, ще има големи предимства..."

DDF, том, № 249

6. Предварителното изявление за германските колониални искания.

Бисмарк до Мюнстер, депеша № 193, 5 май 1884 г.

„Радвам се, че нашето приятелско отношение среща одобрение у лорд Гренвил. В съответствие с желанията на Негово Величество, ние сме готови да получим по-нататъшно одобрение, ако англичаните от своя страна покажат някакви признаци на реципрочност.

Те имат възможност за това като разгледат нашите оплаквания относно употребата на сила срещу германски граждани в Тихия океан и като обърнат по-голямо внимание на нашите търговски интереси в Африка.

Ние сме на мнение, че външната търговия във всички региони, които не са, без никакво съмнение и по общо признание, пряко анексирани от европейска сила, трябва да бъде отворена еднакво за всички нации и по-нататъшното разширяване на определени правомощия, като например предвидено за Португалия от англо-португалския договор, може да се осъществи само при общоприетото условие, че продължаването и разширяването на съществуващите търговски връзки трябва да останат незасегнати.

Само ако тази отстъпка е гарантирана с договор, ще признаем придобиването на нови териториални области (колонии) от другите сили. Англо-португалският договор се различава от това условие, и поставя под изключителното колониално управление на Португалия отдалечени крайбрежни региони, които досега не са доминирани от нея.

Друг критерий за намеренията на Англия да насърчава трайни приятелски отношения с нас се отнася до Хелголанд. Като английско владение, този древен германски остров не е нищо повече от плацдарм за атаки срещу устието на Елба и западния бряг на Холщайн. Нашето приятелство може да бъде много полезно за Англия. Не може да ѝ е безразлично дали силата на Германския райх стои до нея, готова и желаеща да сътрудничи, или хладно се въздържа. Ефектът, който нашият пример оказва върху континенталните сили с последната покана за конференцията, вероятността за напълно противоположен ефект, ако Германия потърси разбирателство с други сили по египетския въпрос, са показателни.

Моля Ваше Превъзходителство първо да ми кажете дали смятате, че бихте могли да повдигнете тези съображения в поверителен разговор с лорд Гренвил, без да причините лошо чувство... Ако Ваше Превъзходителство смята, че е непрепоръчително, предвид поверителното Ви положение там, да започваме такава дискусия, можем да отложим въпроса и да оставим на сина ми, който зами-

нава за кратко посещение в Лондон след няколко седмици, да използва доверието и откровеността, с които лорд Гранвил често го е удостоявал за тази цел..."

GP IV, № 738

7. Бисмарк намира отношението на Великобритания за самонадеяно.

Бисмарк до Мюнстер, телеграма № 1, 25 май 1884 г.

„Предвид самонадеяното отношение на англичаните към Ангра Пекена, което надхвърля очакванията ми, моля Ваше Превъзходителство да не споменавате повече Хелголанд в дискусиите си; Хелголанд предоставя претекст за оправданието на нашите африкански претенции, и приравняването им, правото ни да искаме този остров."

GP IV, № 741

8. Протекторатът над Ангра Пекена

Реч пред Бюджетната комисия на Райхстага, 23 юни 1884 г.

[Бисмарк казва, че императорът вероятно ще издаде Schutzbrief (писмо за протекция), подобен на британска кралска харта.] „Това ще включва създаването на въглищни станции и разширяване на консулската система. Тези договорености ще бъдат използвани за други начинания по крайбрежието на Африка и Тихия океан.

Неговата по-ранна увереност, че германските предприятия ще се чувстват достатъчно сигурни под английска закрила, беше разклатена не от британското правителство, а от поведението на английските колониални правителства. Той им напомни например, че беше необходимо години наред да се протестира срещу липсата на уважение към правата, придобити от германските собственици на земя на островите Фиджи, преди британската окупация. А наскоро австралийското колониално правителство не само предяви прекомерни претенции за независими територии в Тихия океан, но и прогласи принципа, че придобиванията на земя в тези региони, извършени преди евентуална окупация, трябва да бъдат обявени за нищожни.

Ако бъде попитано правителството, с какви средства разполага Германският райх за защита на германските начинания в отдалечени места, отговорът е желанието и интересът на другите сили да запазят приятелски отношения с него. Ако в чуждите страни признаят твърдата решимост на германската нация да защитава всеки германец с правилото „civis romanus sum" (аз съм римски гражданин), няма нужда от много усилия, за да се осигури тази защита. Но ако другите страни ни видят разединени, тогава няма да постигнем нищо и ще бъде по-добре да се откажем от идеята за отвъдморска експанзия..."

GW XII, стр. 473-4

9. Бисмарк хвали френско-германското сътрудничество.

Реч на заседание на германския Райхстаг, 26 юни 1884 г.

„... В историческата ситуация, която се е развива от 1870 г. насам, е чудесно да открием това доверие и вяра в нашата политика от няколко [френски] правителства и мога да ви уверя, че това взаимно доверие ще се запази сега и в бъдеще. Нашите отношения с Франция и френското правителство, въпреки че във Франция има кръгове и списания, които иска войната днес, пред войната

утре, са също толкова приятелски и пълни с доверие, колкото и с останалата част от Европа, и няма най-малък страх, че член на опозицията може да ни създаде трудности с Франция и нейното настоящо правителство, като подчертава възможността за война с Франция.

Между нас и френското правителство има пълно доверие в честността и почтеността на нашите взаимни отношения и добронамерeността, с която гледаме на всички френски усилия, които не са насочени към възстановяване на неестественото положение, датиращо от времето на Луи XIV. (намеква за френската анексия на Елзас и Лотарингия след 30-годишната война)

Но в момента няма причина да се страхуваме, че френската политика има тази цел, и съм благодарен на депутат Рихтер, че ми даде възможността да успокоя напълно не само Райхстага, но и цялата германска нация по въпроса за евентуалната война с Франция сега или в обозримо бъдеще... (Викове „Браво" отдясно.)

GW XII, стр. 489-90

10. Условията на Бисмарк за колониално споразумение с Франция.

Бисмарк до Хацфелдт, депеша, 7 август 1884 г.

„Искам да получа новини за състоянието на преговорите относно регулирането на търговските отношения в Западна Африка, подобни на тези за Източна Азия. Настоящият момент, след провала на Лондонската конференция, ще бъде особено подходящ за принц Хохенлое да провери поверителните предложения в Париж, които ще приближат практически преговорите. Ако Франция е склонна към това, можем да предложим съвместно изготвяне на споразумение, според чиито условия свободата на търговия с крайбрежните зони, досега под европейска юрисдикция, ще е гарантирана за участниците в договора. Веднага щом се споразумеем с Франция за основните принципи, формулирани по подобие на тези за Източна Азия, можем заедно да поканим другите заинтересовани сили, като Англия, Холандия, Испания, Португалия, Белгия (или една от последните две, ако не са постигнали разбирателство помежду си), да се присъединят и временно да се опитаме да постигнем споразумение с тези, които са съгласни. Ако Англия бъде убедена да се присъедини, е много желателно, но не мисля, че е вероятно; Напротив, аз вярвам, че изключителните усилия на Англия да постигане върховно господство в извъневропейски води ще принудят останалите търговски нации да създадат своя собствена организация като противовес на английското колониално господство.

Принц Хохенлое трябва внимателно да обсъди тази идея с Фери, който в резултат на провала на [египетската] конференция и начина, по който тя се проведе, вероятно е настроен да приеме нашия план.

Подобна нужда да се противопоставим на английските посегателства в морето доведе през миналия век до така наречения „въоръжен неутралитет", чрез който почти всички тогавашни европейски държави се обединиха в опит да противодействат на английското господство в моретата.

GP III, № 680

11. Гренвил за отстъпването на Хелголанд.

Писмо от лорд Гренвил до лорд Нортбрук, 16 август 1884 г.

„Опасявам се, че Бисмарк ще ни се окаже голяма пречка. Той ни използва за предизборни цели: мрази Гладстон и няма лесно да прости пренебрежението към Мюнстер на Конференцията, колкото и неизбежно да беше то.[35] Ние наистина отговорихме на всичките му открити колониални оплаквания: германските претенции във Фиджи, Ангра Пекена и островите в Южното море, но той има една тайна. Мюнстер ми каза, че ще иска мнението ми за Хелголанд. Той каза, че канцлерът е решен да отвори път към Балтийско море, и за тази цел трябва да има голямо пристанище в Хелголанд, и не очаква от нас да пловалим необходимите големи инвестиции които Германия е готова да вложи, ако ѝ бъде отстъпен, като ни предостави всички предимства. Той ме помоли да не го споменавам дори на колегите си. Направих го само с Гладстон и се споразумяхме за изчеквателно поведение.

Но нито Мюнстер, нито Херберт Бисмарк повдигнаха въпроса. Наскоро видях намек за канала във вестниците. Преди около 12 години се консултирах с Военното министерство и Адмиралтейството относно предимствата на Хелголанд за нас. Военното министерство не вижда никакви. Адмиралтейството твърдо подкрепя значението му. Техните причини, смятам малко за пресилени.

Самото предоставяне на острова, ще е непопулярно, защото показва очевидното ни подчинение на волята на канцлера. Гладстон, Дерби[36] и аз не сме били най-подходящите хора, които да го направят. Но смятам, че това може би е неговата цена, която си струва да се плати, ако можеше да осигури напълно задоволителен край на египетската финансова бъркотия.

Лорд Е. Фицморис, Животът на лорд Гренвил, 1815-1891 (Лондон, 1905) II, 361-362

12. Французите са безразлични.

Де Курсел до Фери, телеграма, 12 ноември 1884 г.

„В разговора, който проведох днес, принц Бисмарк показа липса на доверие в намеренията на Франция спрямо Германия. Той прие резервата, която искаме да запазим на конференцията в Конго, за да осъдим постоянните тревоги, които ни пречат открито да застанем на страната на Германия по въпроси от толкова маловажно значение като Централна Африка. Той призна, когато директно го предизвиках, че нашите дискусии с Англия по китайските въпроси не са го вдъхновили с окуражаващи мисли в наша полза...

Преминавайки към Египет, принц Бисмарк ми каза, че англичаните са склонни да правят парични жертви и това е правилно. Накарах го да разбере, че ако предвиждат подобна перспектива, то е с идеята да си запазят гарантирана позиция, еквивалентна на ипотека върху Египет, и според мен тяхната схема е трудно да се съчетае с правата, претендирани от други нации; добавих че в този случай Франция няма да действа независимо от останалата част на Европа и ако Европа, ръководена от Германия, остави територията свободна за англичаните, тя ще се съгласи, като предварително изчака и види какво ще направят другите правителства.

---

[35] Препратка към опита на Мюнстер да повдигне разгеждането на санитарните въпроси на Египетската финансова конференция.

[36] След като се скарва с Биконсфилд и подава оставка в 1878 г., лорд Дерби напуска консерваторите и влиза в либералната партия на Гладстон. (б. пр.)

Принц Бисмарк отговори, че Германия ще направи малко: и наистина, ако Франция е до нея, готова да забрави миналото и да възприеме откровено политика на (личен) интерес, тя (Германия) ще я подкрепи, но не може да рискува лоши отношения с Англия при сегашното състояние на духовете във Франция. След това ми повтори, че не е недоверчив, а само обезкуражен, и със съжаление разбира, трудността да спечели Франция. ...

DDF V, № 450

13. Гренвил потвърждава своята позиция за германската колонизация.

Гренвил до сър Е. Малет, депеша, 7 февруари 1885 г.

„... Убеждението на принц Бисмарк, че политиката на правителството на Нейно Величество е умишлено враждебна към германската колонизация, е лишено от реална основа, и е желателно да навляза подробно в историята на случая от британска гледна точка.

Мога да започна с това, че депешата на принц Бисмарк до граф Мюнстер от 5 май, съдържаща изложение на политиката на Германия за колонизацията и за разбирателството, което той желае да постигне между Англия и Германия, не ми е била съобщена.

До получаването на доклада от лорд Амптил от 14 юни за последния му разговор с принц Бисмарк и до срещите, които проведох приблизително по същото време с граф Херберт Бисмарк, бях убеден, че канцлерът лично е против германската колонизация.

Докладите на лорд Амптил непрекъснато и категорично настояват за това и на 15 март 1884 г. Негово Превъзходителство, позовавайки се на вълнението по темата сред корабоплавателните и търговските среди в Германия, заявява, че е добре известно, категоричното нежелание на канцлера да подкрепи пламенното желание за придобиване на колонии от Германия и е решен да се бори и да се противопостави на това нарастващо влияние.

Изразената от граф Мюнстер загриженост на неговото правителство за защитата на германските поданици в Англа-Пекена, не премахна моето погрешно схващане.

Но след получената през юни информация, лорд Дерби и аз, заедно с нашите колеги, искаме да се съобразим с възгледите на канцлера за Англа Пекена по всякакъв начин, съвместим с частните права на британските поданици, и не знам как може да се каже, че сме се отклонили от този курс. [След това обсъжда британската политика за залива Санта Лусия, Пондоланд (крайбрежен район в Южна Африка на брега на Индийския океан) и протекторатите на Ойл Ривър (делтата на р. Нигер), и предлага да разгледа въпроса за Нова Гвинея отделно.]

Сега само трябва да отбележа, както ми е приписана, че отношението на Германия по колониалния въпрос ме затруднава и по други точки. Никога не съм използвал заплаха, за да възпрепятствам колониалната политика на Германия, нито отдавам голямо значение на простия факт, че неотдавнашното поведение на Германия по въпроса с Египет вече не е приятелско, както беше преди. Всички мои публични и частни декларации, както и тези на г-н Гладстон и много от моите колеги, са най-благоприятни за германската колонизация.

Упълномощавам Ваше Превъзходителство да оставите копие от това съобщение на принц Бисмарк.

BFSP, 1884-1885, LXXV (2), №176

14. Бисмарк отговаря на критиките на Гренвил.

Реч на заседание на германския Райхстаг, 2 март 1885 г.

„... Поверителните разговори, които проведох тук с английски представители – разговори от най-поверителен характер, които се основават на дългогодишно познанство, и естествено ще бъдат докладвани, са обобщени в официални публикации и печатни издания. Всичко това са признаци на лошо настроение, което не мисля за оправдано и което мога само да осъдя. И това лошо настроение е насочено лично към мен, тъй като в последните заседания на английския парламент лорд Гренвил изрази мнение, че нашите претенции, представени от мен, стигат дотам, че принуждават Англия, трябва да цитирам английските думи „да се откаже от всякаква свобода на действие по колониалните въпроси“ и следователно Англия в колониалните дела е напълно лишена от всякаква свобода на действие. Характерът на тази реч надхвърля границите на умерността, която ние самите проявяваме в нашата колониална политика.

И с това е свързано нашето отношение в други политически области, включително африканската, като се твърди, че аз самият имам „неблагоприятно мнение“ за египетската политика на Англия и това неблагоприятно мнение е следствие на моето лично раздразнение, че Англия не следвала съвета, който ѝ бях дал по-рано по египетския въпрос.

Съжалявам, че английският ми колега ме принуждава да му противореча. Никога не съм критикувал пред него политиката на Англия по отношение на Египет. Не поемам лекомислено отговорността да критикувам външната политика на другите и най-малкото се оплаквам, че собственият ми съвет не е последван. А съветът, който тук е цитиран като мой, всъщност никога не съм давал. Лорд Гренвил греши, като приема, че моят съвет за Египет е „да не го превземем“, т.е. англичаните да не превземат Египет. Това е погрешно твърдение (Слушайте!), което трябва да поправя и което от ме принуждава да отида подалеч в разкриването на поверителни дискусии, отколкото съм свикнал да правя...“

GW, XIII, 4-5

I. ПРОВЕРКАТА НА СИСТЕМАТА, 1885-1888.

Всички средства, чрез които Бисмарк се стреми от 1871 г. насам да установи и увековечи влиянието на Германия в Европа, са подложени на изпитание в продължителна поредица от взаимосвързани кризи от есента на 1885 г. до началото на 1888 г.

Никоя от останалите пет сили не иска война. Всяка от тях непрекъснато заплашва или обижда, изправя се срещу предполагаемите си противници и укрепи отбраната си, военна и дипломатическа. От тази ситуация можеше да се стигне до война. Но по-вероятно е мирът да бъде спасен с цената на бъдещи напрежения.

Бисмарк, който демонстрира пълна увереност в собствените си сили да контролира Европа в началото на периода (2,i), трябваше да прибегне до все по-отчаяни ходове през 1887 г., за да запази влиянието си.

(а) Българската криза, 1885-86. Мирна революция във Филипопол на 18 септември 1885 г. довежда до обединението на България и Източна Румелия, „двете България", чието обединение Русия е предвидила в Договора на тримата императори от 1881 г. Оттогава царят се скарва с българския владетел княз Александър, и не е иска заслугата за обединението да бъде на княза и неговите антируски настроени съветници. Той призовава двамата си съюзници да се присъединят към него в осъждането и ако е възможно, отмяната на Съединението и те са достатъчно склонни да го направят. Но българите отказват да бъдат уплашени, а Русия няма желание да използва сила, царят може само да гледа раздразнено княза. Турците са твърде предпазливи, за да се намесят, а британското правителство (Солсбъри вече е министър-председател и външен министър) не вижда причина да се противопоставя на Съединението, след като Русия възразява срещу него. Солсбъри предлага лична уния (за двете България) под ръководството на княз Александър.

Почти веднага се появява руско-австрийско напрежение, защото Калноки смята за невъзможно да предотврати сръбските антибългарски действия за осигуряване на компенсация. Така руснаците несъмнено подозират, че кризата ще бъде използвана в тяхна вреда от Австрия. Бисмарк настоятелно призовава Калноки на 3 октомври и при други поводи да обмисли, че няма да избере помалкото зло, ако за да запази крал Милан, рискува война с Русия (2,ii).

Възстановяването на статуквото е най-малко неудобното решение и Калноки се съгласява да подкрепи руските предложения в тази насока на 12 октомври. Бисмарк се надяваше, че Калноки ще последва възможно най-ненатрапчиво най-близка линия, оставяйки Великобритания да понесе тежестта на недоволството на царя. Конференцията на посланиците, която започва заседанията си в Константинопол на 5 ноември, не постига споразумение за план за възстановяване на статуквото поради настояването на британците, че приоритет трябва да се даде на желанията на местното население. Солсбъри не се колебае да изрази възраженията си срещу употребата на сила (2,iii). Руснаците са ядосани но безсилни.

Така засега Трите императори се задържат заедно и оцеляват след кризата, последвала от обявяването на война на България от крал Милан на 14 ноември 1885 г. Калноки е принуден да прояви известно съчувствие към сърбите (2, iv). Но основната сръбска атака е веднага смазана от българите в битката при Сливница (17-19 ноември). Българската армия навлизеав сръбска територия и след по-нататъшни победи австрийският министър в Белград, граф Кевенхюлер, отива в щаба на княз Александър на 28 ноември и осигурява примирие, след като заплашва, че в противен случай австрийски войски ще влязат в Сърбия, а руските войски ще окупират България.

Неговите, съвсем произволни изявления, стават публично достояние и възмущават Гирс, докато възможността австрийски сили сами да се намесят в полза на Сърбия срещу България, при условие, че Русия се въздържа от намеса, вече е много тревожна (2, v).

Кризата обаче бързо е разрешана и истинската тежест на руското възмущение от крайно досадната им позиция не насочва срещу Великобритания.

Съединението сега трябва да бъде прието, под някаква форма; Българите не желаят да се откажат от постигнатото.

През декември 1885 г. Бисмарк повтаря съвета си към Калноки да заеме изцяло пасивна позиция и да остави Великобритания да се изправи срещу руснаците; той прави всичко възможно да го предупреди, че ако се изправи срещу Русия, Великобритания ще го остави в затруднено положение (2, vi).

Русия остава озадачена, но безмилостна и след загубата на самообладание и абдикацията на княз Александър на 7 септември 1886 г., и се опитва безуспешно да наложи властта си над българската държава чрез генерал Каулбарс, който е изпратен в София като дипломатически агент и генерален консул. Това предизвиква неизбежно опасенията в Австрия-Унгария, които станат все по-трудни за прикриване, както и съответното руско раздразнение.

В реч на граф Тиса, унгарския министър-председател, на 30 септември 1886 г. се настоява, че никоя сила няма право „да предприема еднолична въоръжена интервенция или да установява протекторат на Балканския полуостров". Това предупреждение, предизвиква силно недоволство в Санкт Петербург, бележи началото на нова фаза на австро-руското отчуждение (3).

Царят прекъсва дипломатическите отношения с България на 7 ноември 1886 г. и през следващата година пред Европа надвисва възможността за руско нашествие и последваща всеобща война.

(б) Жонгльорът с пет топки. Наред с този проблем, Бисмарк се сблъсква с четири други през зимата на 1886-87 г. Умението му да намира работещо решение на всеки от тях, без съществено да накърнява плановете си за останалите, със сигурност илюстрира по-късния коментар на кайзера за неговата сръчност.

Германските отношения с Франция се влошават силно след падането на Фери. Общите избори във Франция през октомври 1885 г. отслабват умерените републиканци, укрепват монархистките и радикалните реваншистки кръгове и регистрираха решително отхвърляне на колониалните авантюри. Фрейсине е назначен за министър-председател и обявява, че френските сили трябва да бъдат съсредоточени в бъдеще на континента.

Екстранагантният генерал Жорж Буланже, известна с радикалните си наклонности, а не с изключителната си военна слава, става военен министър. Той въплъщаваше планове за реваншистката война; през цялата 1886 г. във Франция нараства народното вълнение. Фрейсине подкрепя руската гледна точка по българския въпрос и се говори за руско-френски съюз, който има известен отзвук в Русия. Когато Гобле наследява Фрейсине през декември 1886 г., Буланже продължава да заема поста. Въпреки това френското и германското правителства се уверяват взаимно в мирните си намерения.

Вторият проблем е укрепването на германската армия с ревизирана версия на законопроекта за армията, който е гласуван през 1880 г., за да обхване периода до края на март 1888 г. Нов законопроект, внесен в Райхстага през септември 1886 г., трябва да влезе в сила през април 1887 г. и да бъде валиден 7 години. Последната точка подкрепя мнението, че Бисмарк иска да го използва, за

да отслаби Германската либерална партия, от която мнозина очаква да сформира правителство, може би с Александър Батенберг като канцлер, когато престолонаследникът Фридрих наследи трона. Партията не се противопоставила на укрепването на армията, но не е готова да се откаже от контрола за повече от три години. Нито пък е готова Центристката (католическата) партия. По време на дебатите по законопроекта опасността от френско нападение е шумно раздута в Райхстага и германските вестници.

Буланжизмът със сигурност има своите тревожни характеристики, но кампанията в германския печат започва още през август 1885 г., преди Буланже дори да е встъпи в длъжност. Френското посолство е убедено, че Бисмарк е замесен във вътрешните маневри (1).

Законът за армията е гласуван само за три години, въпреки впечатляващата реч на Бисмарк на 11 януари 1887 г. (5).

Императорът, по съвет на Бисмарк, разпуска Райхстага на 14 януари 1887 г. и Картелът, групата партии, подкрепящи Бисмарк, печели убедителна победа. След това напрежението във френско-германските отношения изчезва и Бисмарк е забележимо отстъпчив при уреждането на кризата около арестуването на Шнабеле, френски служител, през април 1887 г. (8).

Третиат проблем е в отношенията на Италия с Тройния съюз, чието подновяване се очаква през май 1887 г. С нарастването на френско-германското и руско-австрийското напрежение след есента на 1881 г., във Виена и Берлин е разбрано значението поне на предотвратяването на италианското насърчаване от Русия или Франция. Граф Робилант, който става италиански външен министър през октомври 1885 г. и който от 1882 г. е скептичен относно стойността на Тройния съюз за Италия, разбира ситуацията достатъчно добре и се надява на подновяването му, но във форма, по-благоприятна за Италия. Сега той иска Тройният съюз да включва гаранция за средиземноморските интереси на Италия срещу Франция (особено за Триполи) и разбирателство с Англия, което е трудно за постигане, докато съществува колониалният съюз на Бисмарк с Франция срещу Англия.

Бисмарк се съгласява и с двете предложения в средата на октомври 1886 г.[37] и съветва Робилант да търси споразумение с Англия, а не с Франция (4).

Когато Солсбъри се оказва твърде предпазлив, за да поеме инициативата, самият Робилант предлага англо-италианско споразумение през януари 1887 г. Междувременно Калноки отказва да поднови Тройния съюз, освен в първоначалната му форма, твърдейки, че Бисмарк няма да гарантира статуквото на целия Балкански полуостров (тоест, срещу руската намеса в България) Австрия не може да си разпилява енергията си.

Бисмарк решава този проблем, като предлага Тройният съюз да бъде подновен в сегашния си вид и допълнен с (а) австро-италианско споразумение, съгласно което Австрия се задължава да разгледа италианските искания за компенсации, в случай че статуквото на Балканите и съседните брегове и острови се промени, и (б) германо-италианско споразумение, съгласно което Германия ще подкрепя средиземноморските интереси на Италия (7).

[37] C.J. Lowe, Salisbury and the Mediterranean 1886-1896 (London, 1965), стр. 12 и сл.

Трите документа са подписани в Берлин на 20 февруари 1887 г. Бисмарк също насърчава другата цел на Робилант, като оказва натиск върху Солсбъри да сключи споразумение с Италия.

На 1 февруари той предупреждава Малет, че без британската подкрепа на статуквото Германия не вижда никаква полза за себе си в съпротивата си срещу руските желания на Балканите или срещу френските в Египет. Той обещава да държи Франция мирна, за да може Великобритания да подсили силите, поддържащи статуквото на изток (6).

Точно това иска Солсбери и първото от неформалните „средиземноморски споразумения" е подписано от Италия и Великобритания на 12 февруари 1887 г. под формата на размяна на ноти, с които двете сили се ангажират да предотвратят господството на която и да е друга велика сила в територии, съседни на Средиземно море. Калноки се присъединява към това споразумение на 24 март.

Четвъртият проблем на Бисмарк е най-упоритият от всички: той се стреми не само да преодолее непосредствената българска криза без война, но и да запази Русия като интегрирана с Централните сили, която съществува по времето на Драйкайзербунда.

(в) Договорът за презастраховка, 18 юни 1887 г. В резултат на раздразнението си от австроунгарските реакции на българската криза, Александър III е решен да не подновява Съюза на трите императори, когато той изтича на 18 юни 1887 г. Уверенията на Бисмарк за уважение към руските интереси в България и Проливите са достатъчни, за да подтикват руското правителство да поддържа връзки с Германия, и когато се стига дотам, царят, който не харесва буланжизма, не вижда причина да бъде въвлечен във голяма война срещу Германия като съюзник на Франция.

От друга страна, той има най-дълбоко подозрение към честността и добронамереността на Бисмарк. До март 1887 г. той се съгласява без ентусиазъм да приеме мнението на Гирс за желателността за продължаване връзката с Германия. Но Бисмарк, който обсъжда условията на евентуален германо-руски договор с Пьотър Шувалов в началото на януари, намира руските условия за много по-трудни, отколкото е очаквал.

Преговорите започват на 11 май между Бисмарк и Павел Шувалов (брат на Пьотър), руският посланик в Берлин. Бисмарк се съгласява с готовност да признае господстващото положение на Русия в България и да подкрепи затварянето на Проливите. Но той трябва да приеме незадоволително споразумение относно Франция. Шувалов предлага Член I просто да предвижда, че ако една от двете подписали страни се окаже във война с трета велика сила, другата подписала страна ще запази благосклонен неутралитет. Бисмарк трябва да посочи, че австро-германският съюз прави невъзможно за Германия да стои настрана, ако Русия нападне Австрия, и той не е склонен да се откаже от Двойния съюз, когато изтече през 1889 г. Съответно Русия отказва да даде на Германия свобода на действие срещу Франция. Тези резерви са въплътени във второто изречение на Член I от презастрахователния договор. По този начин Бисмарк губи без обезщетение свободата на действие срещу Франция, с която се ползва съгласно Договора на трите императори от 1881 г.

Бисмарк смята за целесъобразно не само да подкрепи настояването на Русия, Турция да затрови Проливите за всички по време на война, но и да се съгласи с превземането на Проливите и на Константинопол от Русия, ако тя желае. Поради известна несъвместимост между тези две разпоредби, Русия предпочито да включи германското обещание да подкрепи евентуалната ѝ агресия към Проливите и в България в отделен протокол. Договорът е подписан на 18 юни при условия на дълбока секретност (9).

(г) България и Бисмарк оцеляват в кризата. Очевидно е, че могат да се направят две частично противоречиви преценки за политиката на Бисмарк в тази продължителна криза. Едната е, че чрез майсторски импровизации той запазва позицията на Германия и запазва мира в Европа. Другата е, че мирът в Европа не е в реална опасност и неговите импровизирани договорености само демонстрират прогресивния разпад на неговата система. (б. пр. приемам това за верния отговор)

Възможна е и трета гледна точка, доста песимистична, която самият Бисмарк приема донякъде. Европейската дипломация е в патова ситуация с редица основни антагонистични противоречия (френско-германски в Елзас-Лотарингия и австро-руски на Балканите), които не могатда бъдат разрешени без война, но заради които войната може да бъде отложена за неопределено време с временни мерки. Със сигурност е твърде ласкателно за Бисмарк да каже, че „с подписването на Договора за презастраховка, системата от неговите съюзи достигна своето завършване“.[38] И все пак той несъмнено показа експертните си умения в играта на кабинетна дипломация, което изглежда подходящо за всички участващи правителства.

Предпазливите буржоазни министри на Франция нямат желание за война и това става очевидно, когато Буланже е отстранен от новия кабинет под ръководството на Рувие в края на май 1887 г.

Руснаците са раздразнени от „българската неблагодарност“, но освен престижа, са загрижени най-вече да защитят съществуващите си интереси на Балканите от западните посегателства. Опасността от това те преувеличават и е неизбежно избирането на българския престол на 7 юли на принц Фердинанд Кобургски да бъде възприето в Санкт Петербург като австрийски заговор.

Тайното насърчаване от Бисмарк на англо-австро-италианската група продължава. Той изразява подкрепата си за Конвенцията, която сър Хенри Дръмънд Уолф сключва с Портата на 22 май, предвиждайки британското оттегляне от Египет след 3 години, дори с правото на завръщане при извънредно положение. Бисмарк е силно раздразнен, когато Портата, под силен натиск от Франция и Русия, доста глупаво отказва да го ратифицира.

Но Бисмарк подкрепя Русия, когато тя протестира срещу действията на принц Фердинанд и когато тя предлага идеята Портата да назначи генерал Енрот за регент, въпреки че той няма да свърши работата на Русия, като сам предлага генерала.

[38] У. Л. Лангер, Европейски съюзи и блокове (Ню Йорк, 1931 г.), стр. 425.

Калноки, който се оплаква от противоречивия курс на Бисмарк, въпреки това казва на Калай на 18 август, че австро-германският съюз по не е заплашен от очевидния стремеж на Бисмарк да държи Русия и Франция разделени (10).

Изненадващото, не е тази реална, дори ограничена, подкрепа на Бисмарк за руснаците, а неспособността му да се наложи повече в тяхна защита.

Скоро той е разгневен на подновените атаки в руския печат, съобщенията за военните концентрации на полската граница и хладната подозрителност на царя. Вместо търпеливо да продължи да успокоява раздразнените им чувства, той отговаря на негодуването им, в контролирания от него печат с нарастваща кампания срещу руския заем, кулминираща с решението от 10 ноември 1887 г., че Райхсбанк не трябва в бъдеще да приема руски облигации като обезпечение за заеми. Разговора на Бисмарк с царя в Берлин на 18 ноември не прави нищо за подобряване на отношенията, особено след като царят наскоро е получил две писма (доказано фалшифицирани), които представят Бисмарк, че тайно подкрепя кандидатурата на Фердинанд.

Междувременно Бисмарк насърчава средиземноморската група да затегне връзките си. Новият италиански министър-председател, Франческо Криспи, ентусиазирано обмисля енергична и експанзивна външна политика, с готовност се съгласява с него, че Русия не трябва да получи Константинопол (11).

Солсбъри знае, че приносът на Германия е главно да държи Франция мирна, но изразява съмнения за бъдещето на германската политика и получава дълго и успокояващо лично писмо от Бисмарк на 22 ноември (12).

Втората група средиземноморски споразумения, обещаващи Великобритания, Австрия и Италия да поддържат статуквото на Изток, е сключена на 12 декември 1887 г. Царят вероятно е има някакво предчувствие на този етап от групировката срещу него и българската криза приключва, когато решава да се задоволи с декларацията на Портата от 4 март 1888 г. за незаконността на избора на Фердинанд. Бисмарк подкрепя Русия по този въпрос в Константинопол, въпреки че не убеждава Калноки да го направи (13).

1. Френското очакване за възраждане на германската враждебност.

М. Райндре (шарше д'афер, Берлин) до Фрейсине, 6 август 1885 г.

[Остроумната статия от 3 август, насочена срещу Франция от „Норддойче Алгемайне Цайтунг“, осъждаща ексцесиите на френските очаквания за възраждане на германския войнствен шовинизъм] естествено предизвика вълнение в политическия свят на Берлин и събуди голямо любопитство.

„...Не вярвам, че демонстрацията на злонамереност, насочена срещу нашата страна, произлиза от пичини във вътрешната политика и както посочих в неотдавнашна телеграма, смятам, че е резултат от съображения, свързани с положението в чужбина... Правителството на Гладстон отстъпи място на кабинета на Солсбъри и канцлерът намера в тази промяна, удовлетворението на личните си антипатии (срещу Гладстон), общи гаранции за добра воля и помирение с британското правителство. И така от този момент нататък той стана за нас, по въпросите, които все още не са решени и в които ние сме по-пряко ангажирани от Германия, по-взискателен съюзник, по-труден за задържане“.

DDF, I, vi (bis), № 2

2. Българската криза със Съединението: Бисмарк поема юздите на Австрия.

(i) Малет до Солсбъри, депеша № 433, 22 септември 1883 г.

„Днес попитах принц Бисмарк дали Германия или Австрия поемат водещата роля при решаването на политическите въпроси на Изток. Той отговори, че оставя всички второстепенни въпроси на Австрия, давайки ѝ пълна свобода на действие, стига спокойствието на Европа да не е застрашено, но ако тя действа твърде бързо или без да предвижда достатъчно последствията, той поема юздите в свои ръце и ще ги държи здраво. ...“

FO 64/1079

(ii) Бисмарк до Ройс, депеша № 561, 3 октомври 1883 г.

... Съединението на България и Източна Румелия все още не е свършен факт и може и да не бъде никога; защото личното обединение, предложено от Англия, не е отхвърлено от г-н Гирс, т.е. назначаването на принц Батенберг за турски управител на Източна Румелия, не означава възстановяване на голяма България. Ако, надявам се, Австрия също се застъпи за това съединение, тогава успехът е много вероятен.

Граф Калноки говори пред Ваше превъзходителство за „задълженията“ на Австрия към Сърбия имайки предвид договора за приятелство, който е сключен през 1880 г. със Сърбия, преди сегашното споразумение с Русия, по времето на М. Хаймерле.[39] Чрез този договор Сърбия се обвърза с австрийската политика за 10 години; освен това договорът има отбранителен характер без никакви териториални гаранции.

Австрия не е длъжна да помага на Сърбия, ако последната влезе във война чрез едностранна агресия, и е много жалко, ако Австрия поема отговорност за ексцесиите на сръбската политика, без да е в състояние да я ръководи и контролира. Изявлението, че Австрия няма да остави Сърбия в беда, ще бъде разбрано от крал Милан, според темперамента му, по опасен начин, което ме тревожи. Задължението на Австрия да подкрепя династията Обреновичи включва реципрочно задължение на краля да не се отделя от австрийската политика, а самият граф Калноки признава, че Австрия ще остави Сърбия на произвола на съдбата ѝ, ако тя се опита да постигне желаните си компенсации по друг начин, освен чрез намесата на силите. Вярно е, че изгнанието на краля и замяната му с Карагеоргевич, Ристич или някой друг авантюрист е също толкова нежелано за нас, колкото и за Австрия; но няма да призная, че Австрия, изправена пред две злини, избира по-малкото, ако политиката ѝ да запази Милан на трона, доведе до война с Русия.

Да се насърчава самонадеяността на малките балкански държави, възникнали едва с Берлинския конгрес, е опасно; тя (Сърбия) няма определени граници (на претенциите си) и при други обстоятелства, необузданата сръбска амбиция ще се обърне срещу Австрия с претенции за сръбски иредентизъм в Банат, освен ако не се напомня непрекъснато на тези амбициозни държави, че ако Берлинският договор бъде унищожен, те също ще загубят правата, които са спечелили с него.

[39] Бисмарк греши: австро-сръбският договор е подписан на 28 юни 1881 г., 10 дни след подписването на договора за съюза на тримата императори.

Няма съмнение за правото на Сърбия на обезщетение, ако България и Източна Румелия се обединят, в какъвто и смисъл да се тълкува „правилно“; предполагаемото оправдание, запазване на баланса на силите, няма да издържи проверка... Както правилно отбелязахте, всяко обезщетение за Сърбия само ще разпали апетита на другите балкански държави...“

GP V, № 958

(iii).Солсбъри до Малет, депеша № 489, 5 ноември 1885 г.

[Счита, че германското правителство не е разбрало правилно линията на британското правителство по възстановяването на siatus quo в Източна Румелия.] „В самото начало правителството на Нейно Величество е изправено пред трудността, че не може, като членове на конференцията (на посланиците в Константинопол), да бъде съгласяваща се или санкционираща страна за потушаване с военна сила на бунтовническо население в чужда държава. Това правило за поведение е независимо от мнението, което може да се състави за основателността на интервенцията. В един случай може да няма възражения срещу настояването за политика на репресии; такъв начин на действие е напълно правилен. Но е против традиционната политика на Великобритания правителството да участва в спорове между суверена и поданиците на друга държава, както споменах...“

FO 64/1075

(iv) Калноки до Кевенхюлер (Ниш), телеграма № 81, 14 ноември 1885 г.

Предвид продължаващите забавяния на конференцията и несъстоятелната позиция на сръбската армия, разположена на границата, не сме изненадани от решението на краля да нахлуе. Вярваме, че е от значителна полза за Сърбия да бъде на законна основа по време на посланическата среща, и проявата на симпатия предполагат значително укрепване на нейната позиция. Пожелаваме на Сърбия успех и вече подготвяме пътя за това събитие с другите сили през последните няколко седмици...“

WSA, XV(85)

(v) Фолкенщайн (Санкт Петербург) до Калноки, телеграма №. 188, 1 декември 1885 г.

Гирс за Кевенхюлер, ми говори развълнувано. Последният посочи на княз Александър като спешни мерки, ако военните действия продължат, ще последва 1. навлизането на австрийски войски в Сърбия и 2. нахлуването на Русия в България. Първото може да бъде прието от Гирс; второто обаче е напълно недопустимо, тъй защото изисква морална невъзможност от Русия. Тази новина разстрои император Александър и той възложи на Гирс да я обсъди с мен. Позовавайки се на официалната информация, изпратена до мен, отговорих, че съм научил за точка 1 само от съвсем неоторизирана телеграма до печата, но съм знаел за точка 2 чрез съобщение от Гирс. Така че езикът на граф Кевенхюлер е бил сериозен и остър, но е било необходимо, за да се постигне това, към което Русия се стреми –прекратяване на военните действия. Няма обаче доказателства, че спешните мерки, осъдени от Гирс, наистина са били предприети. Българите имат всички основания да се преструват, че са под силен дипло-

тически натиск от няколко велики сили и затова техните изявления са подозрителни. ...“

WSA, XV(80)

(vi) Х. фон Бисмарк до Ройс, неподписан чернова, 7 декември 188 г. Секретно.

„От поверителни съобщения, получени от граф Хацфелд, можем със сигурност да предположим, че английските министри възприемат принципа, че не е нужно да се тревожат за английските интереси на Изток, тъй като Австрия ще и трябва да се бори с тях сама. Канцлерът установява, че прибързаният и непредпазлив план, с който австрийското правителство се стреми да привлече вниманието на страната и да предизвика враждебността на Русия, ще даде на английския кабинет всички основания да предположи, че Австрия ще продължи да действа сама; в този случай Англия ще остави Австрия да се изтощи, след което, в съответствие с програмата на Гладстон, ще постигне споразумение с Русия за сметка на Австрия.

Тези английски доклади потвърждават колко прав е канцлерът да предупреди Австрия срещу всякаквапровокативна политика, която тя е следва напоследък, за негово съжаление. Ако Австрия може да обуздае нетърпението си и да се ръководи в политиката си от държавнически съображения, тя може да защити интересите си, ако Русия вече беше във война с Англия или просто завладееее Константинопол. Според собствената им оценка англичаните се нуждаят от още около две години, преди да станат неуязвими в Индия; дотогава те ще се стремят да избягват всякакъв конфликт с Русия.

Лорд Солсбъри казал на граф Хацфелд, че ако турците наистина нахлуят в Източна Румелия, Англия естествено ще се придържа към своята гледна точка и ще си запази правото да съветва; но естествено няма да мобилизира нито един човек, за да го предотврати. Русия се нуждае поне от две години, за да се подготви за офанзива; ако австрийската политика няма смелостта да я изчака, тогава канцлерът заяви, че няма да окаже никаква помощ на Австрия.

Принц Бисмарк моли Ваше превъзходителство да говори поверително с граф Калноки в този смисъл, но да счита това съобщение за строго секретно, и по-специално споменаването на евентуална окупация на Константинопол от Русия.

3. Нарастващото руско раздразнение заради България.

Фолкенщайн до Калноки, телеграма №. 130, 4 октомври 1886 г.

Поверително. Телеграмите на Ваше превъзходителство до № 171 са получени.

Г-н Гирс е обезпокоен от последните български доклади. Той нарича настоящото пътуване [на генерал Каулбарс] връхна точка. Речите на Тиса насърчават българската съпротива. Според Гирс кабинетът на Санкт Петербург е трябвало да се ограничи и каже на австроунгарското и германското правителства, че не обмисля окупация, но никога не трябва да разкрива това намерение, особено не и в България. ... Според мен г-н Гирс енергично настоява, че руското правителство само търси начин да се измъкне от много трудната ситуация, пред която е изправено в България.

WSA, Рапорт от Санкт Петербург 1886 г.

4. Бисмарк съветва Робилант да предпочете британския пред френския съюз.

Граф фон Ранцау (Варзин), меморандум за Херберт Бисмарк, 16 октомври 1886 г. (Секретно)

Канцлерът благодари на граф Робилант чрез граф Лоне за съобщението му и добавя, че ще го пази в тайна в съответствие с желанията на министъра. Той съветва Италия, ако трябва да избира между нас и Франция, да се присъедини към нас и Австрия. Обещанието за Триполи, поискано от Италия, ще бъде обсъдено; ние нямаме възражения, особено ако Австрия се съгласи. Но ако, подобно на средиземноморския въпрос, става въпрос за избор на Италия между Франция и Англия, от двете Англия е по-малко опасният съюзник за Италия. Италиански съюз с Франция, ще парализира Англия, но оставя Франция и Италия сами като съперничещи си съседи, като целта на Франция може да е като по времето на последната империя, да наложи върховенство над Италия. Разчитайки на здравия разум на граф Робилант и очевидното му нежелание за такъв съюз, Негово Височество смята, че е в наш интерес, както и в интерес на Италия, да не се съгласяв с него. Негово Височество моли графа да се говори поверително по този въпрос.

GP, IV, № 827

5. Речта на Бисмарк от 11 януари 1887 г.

[Обръщайки се към германския Райхстаг, Бисмарк, след като цитира забележката на Хамлет „Какво е за него Хекуба?“, продължава:] Какво е за нас България? За нас е напълно безразлично кой управлява в България и какво ще стане с България, и това повтарям. Повтарям всичко, което казах по-рано, когато използвах този израз, толкова често злоупотребяван и критикуван постоянно оттогава, за костите на померанския гренадиер: в целия Източен въпрос за нас няма причина за война. Никой няма да ни вкарва в конфликт с Русия. (Браво отдясно.) Приятелството на Русия означава за нас повече от това на България и всички приятели на България, които имаме с нас в тази страна. (Смях отдясно.)

Въпросът как ще се държим с Франция в бъдеще ми е по-труден за отговор... приключила ли е тази епоха на прякото противопоставяне с френската нация или не? Вие сте също не можете да отговорите на този въпрос, както и аз. Мога само да изразя собствените си подозрения и да кажа, че не е приключила; това изисква промяна на целия френски характер и в цялата фонова ситуация. От наша страна направихме всичко, за да убедим французите да забравят миналото. ...“

GW., XIII, стр. 212-213

6. Условията на Бисмарк за англо-германското сътрудничество.

Бисмарк до Хацфелд, депеша № g8, 3 февруари 1887.

[Той има дълъг разговор с английския посланик]… „ясно заявих на сър Едуард Малет, че в настоящата ситуация не можем да направим нищо повече от това да държим Франция под контрол. Но ако това бъде направено в пълния смисъл на думата, то ще позволи на Англия, както и на Италия, по-голяма сво-

бода на действие и ако тези две сили в комбинация с Австрия са достатъчно силни, за да предотвратят нарушаването на мира от страна на Русия, и ако от друга страна Германия и Франция се уравновесяват взаимно така, че единият меч да държи другия в ножницата му, тогава равновесието и мирът в Европа ще бъдат осигурени. И двете зависят единствено от Англия; но ако Англия се оттегли от тази комбинация, тогава ще бъдем принудени да търсим други вече споменати средства, за да направим каквото можем от наша страна за поддържането на мира.

Многократно уверявах английския посланик, че няма да атакуваме Франция въпреки всички провокации на Буланже и, позовавайки се на английския печат, поставих въпроса дали Англия наистина вярва, че е в неин интерес да избухне война между нас и Франция. Няколко английски вестника предполагат това, но аз не мога да повярвам. Сър Едуард Малет също го отрече категорично и ме увери, че Англия не иска война или Германия да бъде победена в такава война, защото тогава Англия ще се окаже сама срещу Франция и Русия на европейската сцена. Това предположение е правилно, но ако Англия си мисли, че може да седи и да ни остави сами да решаваме всички въпроси на континента, тогава винаги съществува опасност един ден, дори без падането на Германия, тя да се окаже изправена пред една от континенталните сили в изолация, просто заради отказа си да участва в европейската политика.

В интерес на безопасността на Германия, считам за целесъобразно да се търси сближаване или с Англия, или с Русия, ако мирът и равновесието не могат да бъдат осигурени от съюзните отношения, която очертах по-горе.

Това съобщение не е указание за Ваше презъходитулство, да го представите на лорд Солсбъри, а е за ваша информация и като ръководство, което да използвате, ако възникне необходимост. Предполагам, че сър Едуард Малет е докладвал на лорд Солсбъри вчера за разговора ни.

GP IV, № 883

7. Договор между Германия и Италия, 20 февруари 1887 г.

[Преамбюлът гласи, че този договор допълва договора за съюз, сключен на 20 май 1882 г. и подновен на днешна дата.]

Член I. Високодоговарящите се страни, имайки предвид единствено запазването на териториалното статукво на Изток се ангажират да използват влиянието си, за да предотвратят, по османските брегове и островите в Адриатическо и Егейско море, всякакви териториални промени, които могат да са вредни за едната или другата от държавите, подписали настоящия договор. За тази цел те ще си съобщават всякаква информация, която може да им помогне да се информират взаимно за собствените си разпореждания, както и тези на другите държави.

Член II. Разпоредбите на член I не прилагат по никакъв начин към египетския въпрос, по отношение на който Високодоговарящите се страни запазват съответно своята свобода на действие, като винаги се отчитат принципите, върху които се основават настоящият договор и този от май 1882 г.

Член III. Ако се случи така, че Франция предприеме стъпки за разширяване на окупацията си, или дори на протектората си, или на суверенитета си, под

каквато и да е форма, в северноафриканските територии, независимо дали става дума за вилает Триполи или за Мароко, и вследствие за да защити позицията си в Средиземно море, Италия сметне, че сама трябва да предприеме действия в споменатите северноафрикански територии или дори да прибегне до крайни мерки на френска територия в Европа, състоянието на война, което ще настъпи между Италия и Франция, представлява ipso facto, по искане на Италия и по общо разпореждане на двамата съюзници, casus foederis с всички последици, предвидени в членове II и V от гореспоменатия договор от 20 май 1882 г., като подобна вероятност е изрично предвидена в него.

Член IV. Ако евентуална война, предприета съвместно срещу Франция, накара Италия да търси териториални гаранции от Франция за сигурността на границите на Кралството и на нейното морско положение, както и на стабилността на мира, Германия няма да представлява пречка за това; и ако е необходимо в степен отговаряща на обстоятелствата, ще се стреми да улесни със съответните средства, постигането на такава цел.

[Членове V, VI и VII предвиждат секретност и ратификация.]

Прибрам I, стр. 111-115

8. Инцидентът със Шнабеле

Меморандум от Херберт фон Бисмарк, 24 април 1887 г.

„Френският посланик ми връчи днес приложените документи, отбелязвайки, че според тях, без никакво съмнение, Шнабеле е арестуван на френска земя.[40] Отговорих, че досегашните ни доклади твърдят противното, но ще проуча внимателно приложенията и ще ги сравня с изявлението, което очаквам от главния прокурор и разследващия магистрат.

Досега бяхме получили само кратки доклади от полицейски служители и затова трябва да отложа всякакви по-нататъшни дискусии и окончателно становище, докато не получа официалния доклад. Ако от това се окаже, че Шнабеле действително е бил заловен от другата страна на граничния пост, тогава той ще бъде освободен. ...

GP VI, № 1262

9. Договорът за презастраховка, 18 юни 1887 г.

Член I. Ако една от високодоговарящите се страни се окаже във война с трета велика сила, другата ще запази доброжелателен неутралитет и ще се опита да локализира конфликта. Тази разпоредба няма да се прилага за война срещу Австрия или Франция, произтичаща от нападение срещу една от тези две сили от една от високодоговарящите се страни.

Член II. Германия признава исторически придобитите от Русия права на Балканския полуостров, и по-специално легитимността на нейното преобладаващо и решаващо влияние в България и в Източна Румелия. Двата двора се ан-

[40] Бележка в полето от Бисмарк: Основната трудност в ситуацията е, че Шнабеле е арестуван, докато е присъствал на официална конференция по въпроса за международните граници. Такива конференции са като срещите с вражески войски под знамена на примирие и трябва да гарантират безопасно провеждане, в противен случай официалните гранични конференции ще бъдат невъзможни.

гажират да не допускат никаква промяна на териториалното статукво на въпросния полуостров без предварително споразумение между тях и да се противопоставят своевременно на всеки опит за нарушаване на това статукво или за изменението му без тяхно съгласие.

Член III. Двата двора признават европейския и взаимно обвързващ характер на принципа за затваряне на проливите Босфор и Дарданели, основан на международното право, потвърден от договорите и обобщен в декларацията на Втория пълномощен представител на Русия на заседанието на Берлинския конгрес от 12 юли (протокол 19).

Те ще гарантират съвместно, че Турция няма да прави изключение от това правило в полза на интересите на което и да е правителство, като предоставя на военните операции на враждуваща сила частта от своята империя, която образува Проливите. При нарушение или за предотвратяването му, ако има опасност от такова нарушение, двата двора ще информират Турция, че в този случай ще я считат за поставена в положение на война спрямо засегнатата страна и и сама се лишава отсега нататък от предимствата на сигурността, осигурена на нейното териториално статукво от Берлинския договор.

Член IV. Настоящият договор остава в сила за период от три години от датата на размяната на ратификационните грамоти.

[Членове V, VI – разпоредба за секретност и ратифициране.]

ДОПЪЛНИТЕЛЕН, СТРОГО СЕКРЕТЕН ПРОТОКОЛ, 18 ЮНИ 1887 г.

За да се изпълнят разпоредбите на членове II и III от тайния договор, сключен на същата дата, двата съдилища са се споразумели по следните точки:

1. Германия, както и в миналото, ще даде свобода на Русия, за да възстанови редовно и законно управление в България." Тя обещава да не дава съгласието си за възстановяването на княз Батенберг.

2. Ако Негово Величество Императорът на Русия се окаже принуден да поеме задачата да защити входа на Черно море, за да защити интересите на Русия, Германия се задължава да осигури своя доброжелателен неутралитет и своята морална и дипломатическа подкрепа на мерките, които Негово Величество счете за необходими за опазване на ключа на Своята империя.

3. [Протоколът има същата валидност като основния договор.]

(подпис) БИСМАРК (подпис) Павел ШУВАЛОВ

GP V, 253-255

10. Калноки за противоречията в германската политика.

Калноки до Каличе, лично писмо, 18 август 1887 г.

„...Това, което ни вреди най-много в момента на Изток, е отношението на Германия по българския въпрос. Съвсем вярно е и принц Ройс го потвърди, че принц Бисмарк, верен на предишното си отношение, подкрепя руските планове за България и Константинопол и е посъветвал султана да постигне споразумение с Русия, тоест да върне руснаците обратно в България.

Това не ме изненадва и съм убеден, че Бисмарк няма да промени русофилското си отношение спрямо България. Но се съмнявам, дали ще направи нещо повече от това да бъде последователен само на думи, което е повече от достатъчно, за да застраши нашето влияние. Не е чудно, че това своеобразно отно-

шение на Германия към султана е неразбрано и предизвиква объркване и недоверие. Само преди малко Германия застана на наша страна, с Италия и Англия срещу действията на Франция и Русия по египетския въпрос. Няколко седмици по-късно Германия, заедно с Франция, подкрепя руснаците в действия, очевидно враждебни към нас. Какво ще си помислят турците за това и ще бъде ли добре, ако разберат, че вече не могат да се имат надеждни съюзи?

Но въпреки всичко това, съюзът ни с Германия не е подкопан по някакъв начин. Напротив, от германска страна има още по-големи усилия да се насърчава и цени този съюз като единствената надеждна опора и бастион срещу войната и нейните привърженици. ...

Поради много уязвимото положение на Германия между Франция и Русия Бисмарк продължава да се опитва да отдели Русия от Франция, като показва благосклонност към император Александър по българския въпрос, в който той има особен личен интерес. ...

WSA, Mittelmeerabkommen Liasse 1887

11. Увереността на Криспи в отношението на Бисмарк.

Брук (Рим) до Калноки, лично писмо, 15 октомври 1887 г.

[Криспи прави следните забележки на Брук по време на разговор.] „Повярвайте ми, аз съм напълно на вашите услуги и ако предвид обстоятелства, които могат да възникнат във всеки един момент, ми кажете: В еди-кой си ден ще имаме нужда от 100 – 150 000 войници на еди-кое си място; тогава ще намерите там 100 – 200 000 италианци, които ще бъдат на ваше разположение и можете да ги използвате както решите. Обединени вие и ние можем да победим Русия и Турция едновременно, ако е необходимо. Що се отнася до Франция, това не е наша грижа, защото Бисмарк ми каза, че това е негова работа и той ще се погрижи за тях. А що се отнася до Полша, вземете я и поставете ерцхерцог за суверен, те няма да искат нищо повече и вие ще спечелите. Принц Бисмарк споделя моята гледна точка и мога да ви уверя, че му е писнало от Русия..."

WSA, Mittelmeerabkommen Liasse 1887

12. Бисмарк определя постоянните реалности на германската външна политика.

Бисмарк до Солсбъри, лично писмо, 22 ноември 1887 г.

[Пише, предлагайки разговори, които могат да бъдат полезни както за Германия, така и за Англия, предвид интереса на Англия към австроунгарио-италианското съглашение. Започва с разглеждане на предложението на Солсбъри, че принц Вилхелм, след като се качи на трона, може да следва пруска политика: всички германски владетели трябва да следват строг път, продиктуван от германските интереси, а армията по-специално, набирана от всички класи на населението, е гаранция, че Германия ще се бори само за да защити националната независимост и целостта на империята.

... Австрия, както и днешните Германия и Англия, принадлежи към броя на доволните нации, „наситени" по думите на покойния принц Метерних, и следователно са миролюбиви и консервативни. Австрия и Англия лоялно са приели статуквото на Германската империя и нямат интерес то да бъде отсла-

бено. Франция и Русия, от друга страна ни заплашват: Франция остава вярна на традициите от минали векове, които я показват като постоянен враг на съседите си, което е част от френския национален характер; Русия, като приема днешните си взаимоотношения с Европа покзва отношението, обезпокоително за европейския мир, което характеризираше Франция по време на на Луи XIV и Наполеон I. ...

При тази ситуация, ние сме в постоянна опасност, заплашени от Франция и Русия. Следователно нашата политика трябва да осигури каквито съюзи можем, предвид опасността да воюваме с двата ни могъщи съседа едновременно. Ако съюзът между приятелски сили, заплашени от тези дви войствени държави, е изграден, войната на двата фронта за нас, нямаше да е повод за отчаяние; но войната срещу Франция и Русия, съюзени в съюз, дори да предположим, че крайната победа може да бъде успушун за нас като Седемгодишната война, ще баде много голямо бедствие за нашата страна, и е по-добре да я избегнем чрез приятелско споразумение с Русия, ако трябва да го направим и без съюз между нас. Но докато не сме сигурни, че ще бъдем изоставени от силите, чиито интереси са идентични с нашите, никой император на Германия не може да следва друга линия на политика, освен тази на защита на независимостта на приятелски сили, доволни от сегашното състояние на Европа и готови да действат без колебание или слабост, когато тяхната независимост е застрашена.

Така ще избегнем руска война, стига това да е съвместимо с нашата чест и сигурност и стига независимостта на Австро-Унгария, чието съществуване като велика сила е от първостепенно значение за нас, да не бъде поставена под въпрос. Надяваме се, че приятелските сили, които имат интереси да защитават на изток, които ние не споделяме, ще станат достатъчно силни, както чрез съюз, така и чрез военна сила, за да държат меча на Русия в ножницата му или да се съпротивляват, ако обстоятелствата доведат до война. Докато не са замесени германските интереси, ние ще останем неутрални; но е невъзможно да отстъпим, и германският император да окаже подкрепата на Русия, за да ѝ помогне да победи или отслаби една от силите, на чиято подкрепа разчитаме, независимо дали за да избегнем руска война или за да ни помогне да се изправим срещу нея. От тази гледна точка Германия винаги е задължена да излези на бойната линия, ако независимостта на Австро-Унгария бъде застрашена от руска агресия или ако Англия или Италия рискуват да бъдат нападнати от Франция. Следователно германската политика ще следва курс, според политическата ситуация в Европа, и от който антипатиите или симпатиите нито на конкретен монарх, нито на отговорен министър няма да я накарат да се отклони...

GP IV, № 930

13. Бисмарк препоръчва последен помирителен жест на Австрия.

Сечени до Калноки, телеграма № 25, 19 февруари 1888 г.

Канцлерът ме помоли чрез граф Херберт Бисмарк да помоля В.П. да не обсъжда какво ще се случи с България при отказ но княз Фердинанд (от българския трон), като предварително условие за приемане на руския отказ.

Император Александър неизбежно ще приеме това като на fin de non recevoir (акт на обструкция) от наша страна и ще сметне нашия отказ за прикрито желание да задържим принца Кобург в България, а това ще подхрани гнева на императора, доколкото неговото искане не само е в рамките на Берлинския договор, но и е насочено срещу неговото нарушаване.

И тук руското предложение не се разглежда като практическа цел, но император Александър смята и е убеден, че колективна стъпка, предприета от силите, трябва да доведе до оттеглянето на принц Фердинанд. Възможно е това да не се случи, но за нас е от голямо значение да не могат да кажат в Санкт Петербург, че нашият отказ го е причинил и дори е накарал други сили да последват примера ни с отказ. На моя аргумент, взет от Вашата депеша от 16-ти т.месец, ми е даден отговор, че Вие сте помолени да видите в обсъждания въпрос само въпрос за достойнството и собственото отношение на император Александър. Достатъчно усилия са положени, за да го доведат дотам, че да направи каквото и да е предложение, и ще е жалко да пропуснем тази възможност да бъдем отново в близък контакт с него. Съответно, тук е налице най-силно желание, ако Вие не можете да избегнете евентуалните последици, трябва да го осъществите най-много под формата на допълнително очакване, а не като условие. И накрая, че руското предложение вече е било съобщено на Рим и е получило подкрепа там.

WSA, Bulgarien-Frage 18

J. ПОСЛЕДНАТА ФАЗА, 1888-1898.

Бисмарк подава оставка но фактически е уволнен от император Вилхелм II на 20 март 1890 г. Външните работи през последните две години от канцлерството му, доколкото обществеността можеше да прецени, протичат безпроблемно и се смята, че спорът между двамата е заради вътрешната политика.

Всъщност всеки от тях притежава свръхсилна воля да доминира в управлението; компромисът е невъзможен и както вътрешни, така и външни въпроси допринесат за разрива. Бисмарк несъмнено е неспокоен за мястото на Германия в дипломатическите съюзи; и нямае доверие във способността на младия император или на новите съветници да решат проблеми, които той сам не може да реши.

През цялата 1888 г. руското и френското правителства демонстрират продължаващо негодувание срещу поведението на Германия по време на кризите от 1887 г. и изобщо не обръщат внимание от демонстративните прояви на раздразнителност на Бисмарк.

Царят остава недоверчив, но приема логиката на аргумента на Гирс, че Русия има много повече да загуби, отколкото да спечели от скъсване с Германия.

Речта на Бисмарк от 6 февруари 1888 г., в която подчертава желанието за добри отношения с Русия и оправдава австрийския съюз като строго отбранителна мярка, потвърждава твърдия, но миролюбив характер на Германия в добронамерена реч (1); тя така окуражава Гирс, че го кара да потърси подкре-

пата на Бисмарк за декларацията на Портата за незаконността на позицията на принц Фердинанд в България.

Царят все още намира буланжизма и неговите последици във Франция за неприятни. Смята се , че само Германия възпира Австрия и нейните приятели от агресивни действия на Балканите; Руснаците не знаят до каква степен Бисмарк е подбудил отбранителната групировка срещу тях, но също така не знаят и за щателността, с която той отхвърля разговорите за превантивна война срещу Русия (подкрепяна от младия император преди възкачването му на престола, от граф Валдерзее, генерал-квартирмайстера, и други висши офицери, както и от Холщайн и други дипломати в министерството на външните работи).[41]

Продължаващата кампания срещу руския заем, само предизвиква голямо финансово сближаване между Русия и Франция, е поддържа руско недоверие още по-твърдо.

През април 1888 г. Бисмарк протестира остро срещу плана на императрицата-майка да омъжи дъщеря си Виктория за принц Александър Батенберг. Той смяташе, че това ще вбеси царя, който обаче, за негова неприятна изненада не приема въпроса твърде трагично. Бисмарк се обръща гневно срещу кралица Виктория (бабата на принцесата), чието съучастие подозира, и започва кампания в германския печат (2), но на среща между тези две впечатляващи личности в Берлин на 25 април той обяснява желанието си за мир и страховете си от Русия и Франция по начин, който осигурява нейното сърдечно одобрение. Царят всъщност е доволен, че проектът за брака на Батенберг е отхвърлен.

Именно Франция, а не Русия, поема инициатива през 1888 г., която разкрива недостатъците на Бисмарковата система. Французите нямат намерение да влизат в ожесточена война с Италия, но водят безмилостно митническа война, в която Криспи въвлича бедната си страна. През декември 1886 г. предшествениците на Криспи денонсират френско-италианския търговски договор от 1881 г., въпреки че Франция обикновено взема до 30% от италианския износ. Усилията на Криспи през 1887 г. да договори нов договор с по-благоприятни митнически условия са осуетени от френския протекционистки стремеж да направи същото за себе си, и от показното ухажване на Бисмарк от Криспи през октомври 1887 г. Няма нищо, което да попречи на френските министри да използват най-силното си оръжие в преговорите. Италианският износ и кредити са силно засегнати, има широко разпространени затруднения (особено на юг) и скоро през 1888 г. става очевидно, че Франция е по-добре подготвена от Италия да издържи на митническа война от такива мащаби.

Бисмарк избира да интерпретира френските действия в политически план и да удвои усилията си за защита на италианските и германските позиции срещу евентуална френска атака. Тази политика е погрешно замислена и със сигурност неефективна.

Буланжисткото мислене продължава да предизвиква тревога до бягството на генерала в Брюксел през април 1889 г. поради лични причини, но шансовете (ако изобщо са съществували) за френско решение за война дори срещу Италия са отминали с назначаването на Рувие през май 1887 г.

---

[41] Норман Рий, Фридрих фон Холщайн (Кеймбридж, 1965) I, 216-220.

Доказателствата са против мнението, че Бисмарк се е опитвал да провокира Франция към война, но предполагат, че насърчава екстравагантните жестове на Криспи, за да внуши страхопочитание на французите и да принуди британците да се присъединят към Тройния съюз.

От своя страна Криспи желае според французите, да провокира война, когато е сигурен в успеха с помощта на Тройния съюз, но по-вероятно е искал да развее знамето и да принуди Франция да направи отстъпки по колониалните и митническите въпроси. Военно споразумение от януари 1888 г. за изпращане на италиански войски в Рейнската област в случай на война може да се тълкува и в двата смисъла.

Основната ценност на Великобритания е във военноморския ѝ флот, който единствен можеше да противодейства на мощните военноморски сили на Франция в Средиземно море и да защити уязвимото крайбрежие на Италия. Периодично Криспи, както през февруари и март 1888 г., проявява тревога, която Бисмарк сякаш искрено споделя, за френско военноморско нападение. Солсбъри е готов да обещае незабавна помощ от британския флот в такъв случай, но, все по-недоверчив към Криспи след пролетта на 1888 г., не възнамерява да се ангажира с нищо извън споразуменията от 1887 г. (3).

И все пак е очевидно, че за Бисмарк Великобритания вече е решаващият фактор в европейската ситуация; ако можеше да бъде накарана да влезе в пълно сътрудничество с Тройния съюз, везните ще бъдат твърдо наклонени срещу потенциалните агресори, Франция и Русия.

Накратко, Съюзът на тримата императори, централният елемент на Бисмарковата система от 1873 до 1887 г., е разбит, а алтернативната система на Тройния съюз не е убедителна. Неуспешният опит на Бисмарк в самия край на кариерата си, да изгради нова съюзническа система, основана на британско подкрепление, е доказателство за цялостен провал, дори ако германската мощ и авторитет остават големи. Опитът да се спечели Великобритания се вижда в различни публични декларации за приятелство (5), в приспособяване към германската колониална политика, довело до англо-германския договор от 1 юли 1890 г. (сключен след уволнението на Бисмарк), и в конкретно предложение за съюз през януари 1889 г.

Стремежът на Бисмарк да запази приятелството с Италия, като същевременно избегне война от нейно име, води до ревностно насърчаване на претенциите на Криспи и до усилия за по-активно включване на британския флот в играта. През последните години се смяташе, че британската военноморска мощ е намаляла, технически и дори числено, в сравнение с френската, и има известно съмнение дали Великобритания сега, с оглед на ангажиментите си в Ламанша, Атлантика и Далечния изток, може да се сравни с мощната френска средиземноморска сила, базирана в Тулон.

В лично послание до Солсбъри чрез Хацфелд през януари 1889 г. Бисмарк предлага отбранителен съюз между двете страни за една, две или три години: той твърди, че Англия, освен с Франция, има различни интереси със САЩ и Русия, но война с едната или дори с двете страни е смъртна опасност за нея само ако Франция се присъедини към тях. Така Бисмарк е се ангажира да държи Франция мирна, докато Великобритания ускори превъоръжаването на флота

си. Той предпочитае публичен договор, ратифициран от двата парламента; публичността го възпира и несъмнено разбиранеспособността на Солсбъри да подпише официален таен договор (4).

Няколко дни по-късно, на 26 януари 1889 г., той говори в Райхстага за Великобритания като фактически съюзник (5).

Солсбъри отделя време да се консултира с колегите си и през март разговарял с Херберт Бисмарк за полезните характеристики на плана, но казва, че моментът е неподходящ, защото не изглежда, че предложението ще бъде приемливо за парламентарните последователи на правителството. Това несъмнено е вярно. Но също така е очевидно, че Солсбъри не се доверява на Криспи, не вижда нужда от необратим разрив с пресметливите французи и не се доверява достатъчно на германските лидери, за да се обвърже безвъзвратно с англо-германски съюз. Той намира спасение в закона за военноморската отбрана от март 1889 г., който въвежда двустранния стандарт.

Европейската система на Бисмарк зависе твърде много от готовността на други политици, в Германия и в чужбина, да съдействат за неговото спокойствие. Вкъщи той сам, подкрепен от стария император, може да държи властта дори в изнервящата ситуация създадена от политиците съперници, дори ако те приемат широките цели на неговата политика.

Младият император Вилхелм и неговото обкръжение бързо решават, че искат да сменят лоцмана, а скоро и курса на държавното управление. В чужбина, системата включва любопитно балансиране на антагонизми – другите европейски държави трябваше да останат достатъчно антагонистични, за да се неутрализират една друга, но не достатъчно, за да бъдат подтикнати към война.

През своето нежелано пенсиониране, той оправдава удължаването на тази обезсърчителна ситуация като доказателство за мирните намерения на Германия и за собствените си умения и умереност. И все пак той с основание може да твърди, че е изиграл голяма роля в мобилизирането на консервативните сили в Европа в защита на мира при собствените условия на Германия до момента, в който нов динамизъм в политиката, който щеше да революционизира външната политика на собствената му страна, и да го свали от поста. Контролът му отслабва, защото той нито е способен, нито желае да доминира и ръководи тези сили, както в ги беше ръководил преди 1871 г.

Неговата система не се беше сринала: най-важната криза, пред която той се изправя е окончателния руско-австроунгарски разрив, а след разпадането на съюза на трите императори той отлага този срив с отделните си договори с другите двама. Според някои германски историци в краен случай и за да избегне война на два фронта, той дори е бил готов да се откаже от Австро-Унгария, за да спебели руския неутралитет. Но предвид собствените му действия, този въпрос не е подложен на проверка.

Завършваме с два откъса, илюстриращи начина, по който той е размишлявал и доказва напълно достатъчността на собствените си тактики и политика през последните си години (6, 7). Неговите „Размисли и спомени“, публикувани след смъртта му през 1898 г., са забележителни с широкия си обхват (въпреки,

че са епизодични в разглеждането), тежките си преценки и невъзприемането на никакви гледни точки, различни от неговите собствени.

1. Речта на Бисмарк в Райхстага от 6 февруари 1888 г.

В дебата в Райхстага по новия законопроект за армията Бисмарк, прави преглед на усилията си да помогне на Русия на Берлинския конгрес, продължава да оправдава договора с Австрия, чийто текст е публикуван на 3 февруари 1888 г., като чисто отбранителна мярка.

... След като продължи в този дух известно време, Бисмарк завърши речта си по следния начин. „И така, мога да заявя, че неприязънта, изразена срещу нас от руското обществено мнение и особено в руския печат, няма да ни възпре да подкрепим каквито и да е дипломатически стъпки, които Русия може да предприеме, за да си върне влиянието върху България, веднага щом Русия заяви желанията си. ... Не се съмнявам, че руският император, когато открие, че интересите на голямата му империя от 100 милиона поданици изискват той да започне война, ще го направи. Но неговите интереси не могат да изискват от него да започне тази война срещу нас и не мисля, че има някаква непосредствена опасност това да се случи.

Ако мога да обобщя, не мисля, че има някаква непосредствена заплаха за мира и ви моля да разгледате закона, представен ви сега, съвсем независимо от тази мисъл и страх, а само като пълно възстановяване на използването на великата сила, която Бог е дал на германската нация за използване във време на нужда; ако не се нуждаем от нея, няма да я призоваваме; ние се стремим да избегнем необходимостта от използването ѝ.

Но това наше усилие е затруднено от заплашителните статии в чуждестранни вестници и призовавам тези чужди държави да спрат тези заплахи. Те няма да постигнат нищо. Заплахите, насочени срещу нас – не от правителството, а от печата, са невероятно глупави (смях), ако си мислят, че могат да сплашат велика и горда сила като Германската империя с заплашителен набор от печатарско мастило и сборник с думи. (Браво!)

Те трябва да спрат тази дейност и тогава ще ни е по-лесно да имаме приятни отношения със съседите си. Всяка държава в дългосрочен план е отговорна в даден момент за прозорците, счупени от нейната печатница: и някой ден сметката се представя под формата на лошо настроение на другата държава. Можем лесно, може би твърде лесно, да бъдем подкупени с любов и добронамереност, но определено не със заплахи! (Браво!)

Ние, германците, се боим от Бога и нищо не е на земята (силни викове „Браво!“); и именно страхът от Бога ни кара да обичаме и ценим мира. Но който нарушава мира, ще осъзнае, че войнственият патриотизъм, който през 1813 г. призова цялото население на тогава малката, слаба и бедна Прусия под знамената, сега е общ атрибут на цялата германска нация и този, който атакува германската нация по какъвто и да е начин, ще я намери въоръжена и обединена, и всеки войник с твърдата вяра в сърцето си, че „Бог ще бъде на наша страна“. (Силни и дълги аплодисменти, по време на които граф Молтке отива при канцлера и го поздравява за речта му.) ...

GW, XIII, 341, 346-347

2. Солсбъри за брачната криза в семейство Батенберг.

Солсбъри до кралица Виктория, телеграма, 8 април 1888 г.

Получих няколко лични телеграми от сър Е. Малет, които показват, че принц Бисмарк е много ядосан относно предложения брак.

Той проявява гняв срещу Ваше Величество и тъй като в такива моменти е доста безскрупулен, вероятно ще се опита да демонстрира изявленията си, предназначени да направят Ваше Величество лично отговорна за всякакви зли последици от собственият му бурен гняв...

Вестниците пишат, че Ваше Величество отива в Потсдам или Берлин. Смирено заявявам, че това посещение в този момент Ви излага на голямо погрешно тълкуване и евентуално на някакво неуважително разкриване.

Според сина му, германският канцлер е в състояние на силно раздразнение, пиейки стимуланти през деня и сънотворни през нощта.

Ф. Понсънби, „Писма на императрицата вдомица на Фридерих“ (Лондон, 1928 г.), стр. 295

3. Нарастващата британска резервираност към външната политика на Криспи.

Солсбъри до Дъфърин, 28 декември 1888 г.

„... въоръженият мир бързо води Италия към финансов крах. Ако може да има война, Криспи се надява на Албания със сигурност, Ница вероятно и може би Тунис и Триполи. (Има известен потенциал в първите два намека на Херберт Бисмарк.) Ако изобщо ще има война, е в интерес на Италия тя да бъде възможно най-скоро. (Блан, и Дамяни [ръководителят на италианското външно министерство] го казаха.)

Последицата е поредица от спорове с Франция... При тези обстоятелства нашата политика се промени малко, но не много. В началото бяхме много сърдечни с Италия, което е нашата обичайна политика. Но с развитието на характера на Криспи стигнахме до заключението, че е по-добре да го избягваме.

Ето защо ние се въздържахме от споровете му с Франция и отказахме да дадем гаранции, освен силното желание за статуквото в Средиземно море. Впечатлението ми е, че ако Франция нападне Италия безпричинно по море, англичаните ще са в полза да ѝ помогнат, но ако възникне война от една от глупавите интриги на Криспи, Англия със сигурност ще стои настрана. Признавам, че ще се радвам много да видя Криспи да изчезне, въпреки германската привързаност към него. Неговият конспираторски нрав (той е един от „стоте“ на Гарибалди) го води до политически хазарт, който при сегашното състояние на жтнжшенията е опасен за световния мир. Радвам се, че финансовата бъркотия, в която е забъркан, ще помогне за неговия край. Германците наистина ми казват сега, че Дамяни е подстрекателят и той тласка Криспи. Това предположение, дори и да е вярно, няма голямо значение, защото никой друг освен Криспи не е тласнат от Дамяни“.

Документи от Солсбъри: Сесил, iv, 105; Си Джей Лоу, Жалките империалисти II, 83

4. Предложението за съюз на Бисмарк към Англия, януари 1889 г.

Бисмарк до Хацфелд, 11 януари 188 г., № 31.

[По време на неотдавнашно посещение във Фридрихсру, на Хацфелд е било наредено да използва при първа възможност да обсъди със Солсбъри възможността за публичен договор като гаранция за мир.]

Англия и Германия не са заплашени от друго нападение, освен от на Франция. Само в случай на австро-руски конфликт Германия може да бъде въвлечена във война с Русия и, дори при най-благоприятните обстоятелства, не може ма да получим от Русия никакви приемличи ползи от победата ни, ще се стремим на всяка цена да избегнем австро-рускска война, доколкото е възможно.

Единствената заплаха за двете приятелски сили, Германия и Англия, е Франция, съсед и на двете; те нямат друг общ съсед, който да представлява заплаха. Англия има сблъсък на интереси не само с Франция, но и със САЩ и Русия. Но война с една от тези две държави, дори едновременна война и с двете, е опасна за Англия само ако Франция е съюзник на враговете на Англия. Дори отношението на САЩ към Англия е по-предпазливо, отколкото в делата с Канада и Саквил (област в Канада), ако САЩ трябва да разчита на разрив с Англия изолирано и без никаква морална или материална помощ от Франция.

Няма по-сигурен начин да се предотврати разчитането на САЩ на Франция във всеки спор с Англия от сигурността, че Франция няма да може да предприеме нападение срещу Англия, без самата тя да бъде нападната от германска армия от над милион души. САЩ няма да превърне миналата си враждебност към Англия и шовинистичните тенденции на бъдещото си правителство в практическа война, ако не е сигурна в евентуална френска подкрепа...

Моята идея е, ако правителството на Нейво Величество се съгласи, да се сключи договор с германското правителство, чрез който всяко от тях се задължава да помага на другото, ако Франция през следващите две-три години, в зависимост от случая, нападне някоя от силите, и този договор, който обвързва за Германската империя дори без парламентарна резолюция, да бъде представен на английския парламент за одобрение и открито представен на германския Райхстаг.

Мисля, че една смела и открита стъпка ще има успокояващ ефект и ще облекчи напрежението не само в Англия и Германия, но и в цяла Европа, и ще утвърди позицията на английското правителство като защитник на световния мир.

Поради предимно морската си сила, Англия сега се нуждае, точно както и през миналия век, от континентален съюзник и тази нужда, поради огромното увеличение на военните въоръжения на континента, е по-силна сега от всякога. Без такъв съюз винаги съществува възможност, при съвременните комуникации, за френско нахлуване в Англия, в зависимост от капризите на времето, провокациите и преобладаващата сила на ударната мощ в Ламанша. С англо-германски съюз Франция няма да бъде в състояние да планира ефективна атака срещу Англия и същевременно защита срещу германска атака на източната си граница.

Според мен не е изгодно за Англия да следва резервираната си политика дотолкова, че всички континентални сили, и особено Германия, да подготвят опазването на собственото си бъдеще, без да разчитат на Англия. Ако най-накрая се убедим, че Англия ще продължи да следва тази политика, Германия ще търси собственото си спасение в такива международни отношения, каквито ще постигне без участието на Англия. Веднъж приети, подобни мерки в политиката не са лесни за отмяна... Не очаквам незабавен отговор на това, но ще изчакам толкова дълго, колкото е необходимо на лорд Солсбъри, за да определи собственото си мнение и това на своите политически колеги, преди да докладва на моя господар, императора, за резултата.

GP IV, № 943

5. Речта на Бисмарк в Райхстага от 26 януари 1889 г.

„Считам Англия за стар традиционен съюзник, чиито интереси не се сблъскват с нашите; когато казвам „съюзник", това не трябва да се тълкува в дипломатически смисъл; ние нямаме договори с Англия; но моето желание е да поддържам приятелските отношения, които имаме с Англия през последните 150 години, и по колониалните въпроси също (Браво! отляво). И ако имах доказателства, че сме в опасност да ги загубим, тогава щях да стана предпазлив и да се опитам да избегна тази загуба...

Не съм от онези, които, след като мнозинството в парламента е решило да участва в нещо, упорстват в дребнава и нестабилна опозиция, за да попречат на мнозинството да проведе вече определена политика и да издигнат препънникамък (бурни аплодисменти отдясно), и не могат да спрат да заявяват, че са на различно мнение и се поставят в опозиция на цялата страна и нейното мнозинство (аплодисменти отдясно).

При определени обстоятелства, като министър, мога да направя това, ако се опасявам, както беше през 1862 г., че мнозинството в страната се движи в опасна посока; и мога да го направя, когато се окажа тогава против документа за абдикация на моя крал и господар, който ми казва: „Ще ме подкрепяш ли или да абдикирам?" Тогава мога да предприема действия и да се противопоставя на цяло море от оръжия. Но за два милиона или за Занзибар, според мен, човек не може да върви срещу основното течение на национално движение (Браво! отдясно); човек не може да бъде дребнав и да продължава да се бунтува срещу нещо, което вече е решено от нацията като цяло. Подчинявам възгледите си. Никога не съм бил колонизатор; имал съм морални скрупули и само натискът на общественото мнение и на мнението на мнозинството ме накара да реша да се съобразя с мнението на другите. И бих посъветвал това на г-н депутат Бамбергер (Браво! отдясно); Той все още няма правото, което има след 26 години служба, да се изявява срещу цялата страна (бурни аплодисменти отдясно)...".

GW, XIII, стр. 380, 382-384

6. Бисмарк хвали собствената си умереност.

Разговор с издателя Антон Мемингер, в Кисинген, 16 август 1890 г.

„... Много хора вече говориха за моите политически принципи. Професорите и техните последователи във вестниците непрекъснато се оплакват, че не съм им дал никаква представа за принципите, които са ръководили политиката ми. Германците, които едва са излезли от политическата детска градина, не могат да свикнат да разглеждат политиката като наука за възможното, както правилно я е описал моят близък опонент папа Пий IX.

Политиката не е като математиката или аритметиката. Вярно е, че в политиката човек трябва да изчислява едновременно с известни и неизвестни величини, но няма формули или правила, чрез които човек може да изчисли отговора предварително. Следователно не съм се придържал към мненията и методите на други държавници, а по-скоро съм използвал техните грешки в изчисленията като предупреждение за себе си. Наприме Наполеон I не успя, защото, разчитайки на военните си победи, той започна конфликти с всички останали страни, вместо да поддържа мира. Успехът във войната го направи арогантен и свадлив. В жаждата си за световно господство той се изправи пред безкрайни опасности, които доведоха до падането му. Голямото му постижение се разпадна след кратко време, защото той не притежава първата добродетел на държавник спрямо другите народи – след големи успехи, мъдра умереност, и въвлече Европа в една война след друга, докато аз самият след 1871 г. положих всички усилия да поддържам мира. И не съзнателно заех противоположно мнение, не само срещу Наполеон I, но и срещу Наполеон III.

Вярно е, че последният се стремеше само да имитира по-благоприятните качества на чичо си; но като постоянно се опитваше, като „честен посредник“, да извлече печалба за себе си, той придоби навика, подобно на онези италиански дипломати от миналия век, да бърка хитростта с двуличието. Аз играех картите си открито. Контрадирах умишлената хитрост с впечатляваща истина. Това, че те често не ми вярваха и след това се преструваха на изненадани и наранени, не беше моя вина. ...“

GW IX, стр. 93-94

7. Необходимостта от германското влияние в Европа.

... В наш интерес е да поддържаме мира, докато без изключение нашите континентални съседи имат желания, тайни или официално заявени, които не могат да бъдат изпълнени освен чрез война. Трябва да насочваме политиката си в съответствие с тези факти – тоест, трябва да направим всичко възможно, за да предотвратим войната или да я ограничим. ...

Нашата ненамеса не може разумно да бъде насочена към пестене на силите ни, за да можем, след като другите са отслабнали, да се нахвърлим върху някой от нашите съседи или евентуален противник.

Напротив, ние трябва да направим всичко възможно, за да отслабим лошото чувство, предизвикано от нашето израстване до позицията на истинска велика сила, чрез почтено и мирно използване на нашето влияние и така да убедим света, че германското влияние в Европа е по-полезно и по-малко егоистично, а също и по-малко вредна за свободата на другите, отколкото това на Франция, Русия или Англия.

Уважението към правата на други държави, което винаги е липсвало на Франция, по време на нейния възход и което в Англия трае само докато не се засягат английските интереси, е улеснено за Германската империя и нейната политика, поради практичността на германския характер, и защото (което няма нищо общо с нашите заслуги), е не се нуждаем от увеличаване на нашата непосредствена територия, а ако го направим, ще засилим центробежните елементи на собствената си територия. Винаги моята идеална цел, след като установим единството си в рамките на възможностите си, да спечеля доверието не само на по-малките европейски държави, но и на великите сили, и да ги убедя, че германската политика ще бъде справедлива и мирна, след като е поправила injuria temporam, или разпадането на нацията. За да се изгради това доверие, е необходимо да бъдем почтени, открити и лесно помиряеми в случай на търкания или неблагоприятни събития. Следвах тази рецепта не без известно лично нежелание и предполагам, че и в бъдеще няма да липсват възможности да покажем, че сме спокойни и мирни. По време на моята служба проведох три войни – датската, бохемската и френската; но всеки път, си изяснявах дали войната, ще е успешна, ще донесе ли награда от победа, и заслужава ли жертвите, които всяка война изисква, а сега те ще са много по-големи, отколкото през миналия век..."

R&R, II, стр. 287-290

Допълнителна информаци от други автори:

W. N. Medlicott, Bismarck and Modern Germany (1965: short intro- ductory survey)

W. E. Mosse, The European Powers and the German Question, 1848¬1871 (1958)

O. Pflanze, Bismarck and the Development of Germany: The Period of Unification, 1815-1871 (1963: this work, with Mosse's, gives a de- tailed general survey of the period to 1870)

C. W. Clark, Franz Joseph and Bismarck (1934)

L. D. Steefel, The Schleswig-Holstein Question (1932)

L. D. Steefel, Bismarck, the Hohenzollern Candiaacy, and the Origins of the Franco-German War of 1870 (1962)

W. L. Langer, European Alliances and Alignments, 1871-1890 (1931: still the best of the more detailed surveys of the period after 1870)

F. Haselmayr, Diplomatische Geschichte des Zweiten Reichs von 1871¬1918 (the first three volumes (1955, 1956, 1957) give a competent survey of the period 1871-1890 for German readers)

W. Windelband, Bismarck und die europäischen Grossmächte, 1879-1885 (1942)

W. N. Medlicott, Bismarck, Gladstone, and the Concert ofEurope (1957)

M. E. Townshend, The Rise and Fall of Germany 's Colonial Empire, 1884-1918 (1942)

S. E. Crowe, The Berlin West African Conference (1942)

Hans Kohn (ed.), German History, some new German Views (1954)